

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

TÁBOR VALKA U NORIMBERKU
VALKA CAMP BY NUERNBERG
(1949 – 1954)

Magisterská diplomová práce

Vypracovala: Helena Arenbergerová

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

Oponent: PhDr. Michal Pullmann, PhD.

Praha 2006

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

TÁBOR VALKA U NORIMBERKU
VALKA CAMP BY NUERNBERG
(1949 – 1954)

Magisterská diplomová práce

Vypracovala: Helena Arenbergerová

Obor: Historie

Praha 2006

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze 27. 11. 2006

Helena Mrebenková

Poděkování

Ráda bych poděkovala Prof. PhDr. J. Štaifovi, CSc., pod jehož vedením práce vznikala. Za uvedení do problematiky orální historie, rady a připomínky děkuji PaedDr. et Mgr. M. Vaňkovi, PhD.

V této podobě by se tato práce neuskutečnila bez zájmu a pomoci pamětníků ochotných sdílet své vzpomínky a zkušenosti. Můj velký dík proto patří J. Brychovi, O. Černému, K. Fořtovi, E. Haňkové a L. Haňkovi, P. Hartmanovi, R. Locherové, B. Rysové, J. Slováčkovi, S. Šimsově, B. Šimsovi a V. Vahala.

Děkuji také všem pracovníkům archivů za jejich vstřícnost a dále všem, kteří mi pomohli při hledání pamětníků a zprostředkování kontaktů s nimi, zejména pak J. Gruntorádovi z Libri Prohibiti a P. Palečkovi z AFČR.

Za trvalou podporu velice děkuji své rodině a přátelům.

ÚVOD	3
• Výběr tématu a jeho vymezení	3
• Kritika pramenů a literatury.....	6
• Využití metody orální historie. Charakteristika narátorů.....	9
UPRCHLICKÁ OTÁZKA	14
• Útěky a opatření na západní hranici ČSR.....	14
• Poválečná situace a mezinárodní péče o DP's a uprchlíky	16
• Uprchlícké tábory v Německu a naši uprchlíci.....	18
• Postavení cizinců bez domova v německé společnosti	22
HISTORIE A VÝVOJ TÁBORA VALKA.....	25
• Valka před a po získání svého jména	25
• Vládní tábor Valka v letech 1949-54	27
○ Okolnosti otevření tábora pro uprchlíky z ČSR.....	27
○ Proměny obsazení tábora.....	29
○ Proměny národnostního složení	31
○ Charakteristika obyvatel Valky.....	32
• Spolkový sběrný tábor a sídliště pro uprchlíky	35
ŽIVOT VE VALCE 1949-1954	37
• Správa a organizace tábora	37
○ Německá správa	37
○ Zavedení samosprávy.....	39
○ Příchod do tábora a seznámení s pravidly	41
○ Ubytovací podmínky	43
○ Stravovací podmínky.....	48
○ Zdravotní a sociální péče.....	50
• Politika a politikaření	53
○ Vnímání politické situace	53
○ Stranické rozložení	54
○ Táborový komitét	58
○ Konfliktní společenství.....	61
○ Komunističtí agenti	65
• Otázka budoucnosti	68
○ Možnosti a podmínky emigrace.....	68
○ Plány a realita.....	70

○ Cizinecká legie.....	75
○ Zpravodajská služba.....	78
○ „Hard Core“.....	80
● Možnosti přivýdělnku a otázka práce.....	82
○ V táboře.....	82
○ Samostatně výdělečná činnost.....	83
○ U mezinárodních organizací.....	86
○ U Američanů.....	88
○ Práce organizovaná Němci.....	89
● Kultura, náboženství, vzdělání.....	91
○ Spolkový život.....	91
○ Náboženský život.....	95
○ Škola a školka.....	99
○ Vzdělávání mládeže a dospělých.....	102
○ Samostatné studium jako investice do budoucnosti.....	105
● Kriminalita.....	107
○ Zločinnost a její kořeny.....	107
○ Prostituce.....	111
○ Německá policie a razie ve Valce.....	113
○ Nechvalná proslulost Valky.....	115
● Mezilidské vztahy a atmosféra ve Valce.....	118
○ Vztahy s německým obyvatelstvem.....	118
○ Multikulturalita Valky.....	121
○ Mentalita uprchlíka.....	124
○ Táborová psychóza.....	127
○ Strategie přežití.....	129
ZÁVĚR.....	134
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK.....	140
POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA.....	141
SUMMARY.....	145

ÚVOD

Výběr tématu a jeho vymezení

Být uprchlíkem, cizincem bez domova či žadatelem o azyl je pro většinu z nás, žijících v relativním bezpečí svých domovů, něčím jen těžko představitelným. Tisíce lidí však v minulosti opouštěli, dnes opouští a v budoucnu budou opouštět své domovy pod tlakem nejrůznějších okolností, zanechávajíc přitom za sebou své rodiny, přátele, zaměstnání, postavení, majetek a vše známé. Vykořenění ze svého původního prostředí, myšleno v nejširším slova smyslu, se ocitají v neznámých podmínkách, na prahu nové existence, v jakémsi přechodném stadiu jejich života, ve kterém jim jako dočasné útočiště může sloužit uprchlický tábor. Zatímco dnes považujeme tato střediska za nezbytnou součást péče o osoby utíkající z původní vlasti a hledající nový domov, nebyla vždy samozřejmá. Období konce druhé světové války a poválečného rozdělení Evropy na západní a východní bylo nejen obdobím masových přesunů a nucených migrací, ale i dobou hledání komplexního řešení této otázky, na kterou nebylo mezinárodní společenství dostatečně připraveno. Nedostatek soukromí, základních životních potřeb a peněz, špatné hygienické podmínky, mnohonárodnostní prostředí, nečinnost, beznaděj a strach z budoucnosti - to byly hlavní atributy uprchlických táborů.

Ve své práci, jejímž tématem je jeden z mnoha táborů pro uprchlíky a cizince bez domova – *Valka*, bych ráda kombinací a konfrontací různých typů pramenů, jak písemných, tak ústních, oficiálních i neoficiálních, získala ucelenější pohled na realitu táborového života. Přestože název *Valka* můžeme najít v časovém horizontu 1946 - 1960, zaměřuji svou pozornost na dobu mezi léty 1949 – 1954, kdy byla *Valka* vládním bavorským táborem, původně otevřeným pro uprchlíky z Československa, tehdy již komunistického.

Vzhledem k důvodům otevření *Valky* považuji za nezbytné zachytit stručně československou pounorovou uprchlickou otázku a s tím spojené proměny státní hranice. Tuto uprchlickou problematiku zasazuji v první kapitole do nutného širšího kontextu, časově se však omezují na poválečnou situaci a prostorově na západní, zejména americkou okupační zónu Německa. Zároveň se snažím vystihnout podstatné rozdíly mezi mezinárodní péčí a péčí lokálních autorit, v tomto případě německých. Ve druhé kapitole

pojednávám o vývoji prostoru, na němž se Válka rozkládala, podrobněji se pak věnuji organizačním a strukturálním proměnám období 1949 – 1954. Třetí kapitolu jsem vedle archivních pramenů a sekundární literatury založila především na písemných vzpomínkách pamětníků a rozhovorech s narátory, jejich analýze a interpretaci. Kombinací poznatků získaných z literatury a archivního bádání spolu s těmi, jež se vynořily během rozhovorů, jsem dospěla k několika tématickým celkům, které se mi zdají pro život obyvatel v táboře klíčové. Zajímá mne, nejen jakým způsobem byl tento tábor organizován, ale i jak se tamní obyvatelé vyrovnávali s abnormálním „ponorkovým“ prostředím, jaký byl jejich každodenní život, vztahy mezi nimi navzájem, vůči táborovému vedení či okolnímu obyvatelstvu. Kam a zda vůbec chtěli emigrovat, kterak svého cíle dosáhli či jak naplnili přemíru volného času, jehož se jim dostávalo. Díky daným okolnostem a podmínkám byl prostor pro jejich vlastní rozhodování a jednání do značné míry omezen, tudíž mne zajímá i to, kolik prostoru jim zbývalo a jak ho využili.

Struktura táborového obyvatelstva byla velice rozmanitá, odlišnosti se netýkaly jen příslušnosti národnostní, jazykové, náboženské, politické, sociální, kulturní či genderové, najdeme je i ve způsobech a příčinách opuštění vlasti, možnostech založení nové existence, motivacích a způsobech jednání lidí atd., přesto však existuje i společná charakteristika obyvatel tábora. Všichni ztratili svůj původní domov a zároveň nenalezli nový, nacházeli se tedy v přechodné části života, závislí nejen na materiální podpoře druhých lidí, ale do velké míry i na rozhodování jiných osob. Všichni, jakožto cizinci, jimž byla mezinárodním společenstvím a organizacemi zcela nebo částečně odmítnuta pomoc, představovali zátěž pro německé hospodářství a společnost, vzrnající se za podpory spojeneckých mocností z válečné porážky.

S rozmanitou strukturou táborového obyvatelstva souvisí i terminologie, jejíž použití bych ráda vyjasnila. Pro člověka, který opustí svou vlast, existuje několik možných označení, jež se ve svém vnitřním obsahu liší – emigrant, uprchlík, politický uprchlík, exulant.¹ Emigrant opouští svou zemi dobrovolně, přestože tato „dobrovolnost“ může být nejednoznačná, neboť příčinou odchodu mohou být ekonomické důvody a s tím spojený pocit nemožnosti připravit lepší budoucnost pro své děti apod. Jeho výhodou však je, že má čas připravit se na svůj odchod, dostatečně se informovat o podmínkách v cizí zemi, případně si zajistit práci, bydlení či naučit se nový jazyk. Jeho odchod není tedy skokem do neznáma. Pokud ve své práci používám termín emigrace, pak jej schválně kladu

¹ KABELA, M.: Psychické problémy emigrantů. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o čsl. vystěhovalectví, exilu a vztazích k domovu*, Karolinum, Praha 2000, str. 112 – 123.

do uvozovek, abych zdůraznila jeho ošemetnost a zároveň i nesouhlas s tím, jak byl používán komunistickou propagandou, která za emigranty považovala politické uprchlíky. Termín uprchlík označuje člověka, který nemá možnost volby a je nucen z důvodu politické, rasové, náboženské a jiné hrozby pronásledování, diskriminace, vazby, útlaku opustit svou zemi. Základem jeho rozhodnutí je tedy strach. Termín politický uprchlík jen zpřesňuje, co je příčinou rychlého, většinou tajného útěku ze země, jež je vždy spojen i se ztrátou majetku. Za exulanty jsou považováni aktivní odpůrci režimu, který je donutil k odchodu, přičemž z tohoto termínu přímo nevyplývá, za jakých podmínek odchod z vlasti probíhal. V našem prostředí nese toto označení vyšší morální a ideovou kvalitu a jistý citový náboj odkazující na utrpení, způsobené odchodem z vlasti.²

Jelikož se ve své práci zaměřuji především na pobyt v táboře, tedy na poměrně krátkou životní epizodu ve velmi specifických podmínkách, volila jsem termín politický uprchlík nebo uprchlík, přestože by se o mnoha lidech mohlo psát i jako o exulantech. Uprchlíci respektive političtí uprchlíci však nebyli jediní, kdo v táboře v průběhu let pobývali. Časem k nim přibýly i osoby označované jako displaced persons. Protože se jednalo o bývalé válečné zajatce a přesídlence, tedy cizince bez domova, na něž charakteristiku uprchlíků nelze vztáhnout, používám při psaní nejčastěji neutrální označení obyvatel tábora.

Moje zpracování je pouze jedním z možných pohledů na tábor Valka. Ačkoli jsem čerpala z německých pramenů a literatury týkající se přímo tohoto tématu, je můj pohled díky výběru dalších, jazykově českých pramenů a literatury orientován především na tamní obyvatele české, případně slovenské národnosti, kteří byli buď politickými uprchlíky nebo uprchlíky, kteří status politických nezískali. Rovněž použití metody orální historie a výběr narátorů, o němž bude ještě podrobně pojednáno, zásadně ovlivňuje vyznění celé práce a představuje život v táboře Valka především jejich očima. Byla bych ráda, aby tato práce byla čtena s vědomím, že se jedná jen o jednu z možných variant interpretace tohoto tématu.

² JEŘÁBEK, V.: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce*. Stilus, Brno 2005, str. 11. Předmluva J. PERNESE.

Kritika pramenů a literatury

K Valce mne „přivedl“ Přemysl Pitter³, sociální pracovník a laický kazatel, jenž si po svém nuceném útěku z ČSR na podzim 1951 vybral tento tábor jako své působiště. Z doby jeho tamního několikaletého působení se v jeho pozůstalosti zachovalo velké množství neseřazených výstřižků článků z českých exilových periodik a cizojazyčných, převážně německých novin. Z nich většinu tvoří články z dobového norimberského, vůči táboru a jeho obyvatelům velice zaujatého, tisku. V Pittrově pozůstalosti se dále nachází jeho kritické články, přednášky, kázání, rozhlasové promluvy a dopisy z té doby. O nejrůznějších aspektech táborového života se můžeme dočíst i na několika stranách jeho vzpomínkové knihy *Nad vřavou nenávisti*.⁴

Existují dvě německé práce, které se zabývají konkrétně Valkou. Diplomová práce Ch. Schick⁵ rozebírá především na základě statistických údajů města a okresu Norimberk otázku pracovní morálky, pracovních příležitostí a s tím spojené možnosti integrace „Valkařů“ do majoritní německé společnosti, které porovnává s možnostmi v tomto okrese žijících německých vysídlenců. Z ní pak vychází školní práce J. Büsch⁶, čerpající dále z kroniky města Norimberk a dobových norimberských novin. Zajímavé jsou v této práci hlavně přiložené rozhovory s pěti lidmi, kteří ve Valce určitou dobu žili či zde působili jako učitelé nebo sociální pracovníci. Autorka však nečiní rozdíl mezi Valkou jako táborem bavorské vlády a cizineckým sídlištěm, které v místě části tábora později vzniklo. Zdrojem informací o Valce mi byla i další kniha německé provenience, mapující dějiny městské části Langwasser,⁷ ve které se tábor rozprostíral až do doby, než zde vyrostlo moderní sídliště. Ačkoli právě okolnosti jeho výstavby leží v centru zájmu autorů, zabírají se i

³ Významný český idealista, pacifista, laický duchovní, pedagog, sociální pracovník, vegetarián a abstinent. Zakladatel Milíčova domu pro děti, organizátor Akce Zámky v letech 1945-47, záchrana židovských dětí z koncentračních táborů a zároveň i německých dětí z internačních táborů. Pro své postoje a názory pronásledován komunistickou mocí. Kvůli hrozbě vězení zvolil útěk za hranice. 1952-1961 ve „Valce“, kde pomáhal spolu s O. Fierzovou lidem v tísní. Spolupracoval s RFE v Mnichově. Po definitivním zrušení tábora v roce 1960 odjeli do Švýcarska, kde založili Husův sbor. Zemřel 1976 v Afolternu. O. Fierzová, švýcarská občanka žijící od konce 20.let do roku 1950 v ČSR, byla jeho celoživotní družkou a spolupracovnicí. Zemřela roku 1991 ve Švýcarsku. Pozůstalost P. Pittra a O. Fierzové in: Archiv P. Pittra, Pedagogické muzeum J.A. Komenského v Praze. Viz též PITTER, P. - FIERZOVÁ, O.: *Nad vřavou nenávisti*. K vydání připravili Šimsová, M. - Štěpán, J., Praha, Kalich 1996; PASÁK, T.: *Život Přemysla Pittra*. Ústav pro informace a vzdělávání. Pedagogické muzeum J.A. Komenského, Praha 1995.

⁴ PITTER, P.: *Nad vřavou nenávisti*. Praha 1996, str. 180 – 202.

⁵ SCHICK, Christa: *Das Valka-Lager in Nürnberg. Zu Problemen der Integration der "heimatlosen Ausländer" in der frühen Bundesrepublik Deutschland 1950 – 1954*, Universität Erlangen-Nürnberg, 1983.

⁶ BÜSCH, Jessica: *Integration der Bewohner der Lager Valka/Flüchtlingssiedlung Langwasser in Nürnberg nach 1945, dargestellt an Beispielen*; ein Beitrag für den Schülerwettbewerb "Deutsche Geschichte" um den Preis des Bundespräsidenten zum Thema "Unser Ort - Heimat für Fremde?".

⁷ WINDSHEIMER, Bernd - FLEISCHMANN, Martina: *Nürnberg-Langwasser - Geschichte eines Stadtteils*, Nürnberg 1995.

vývojem předchozím, proměnami tábora a problémy jeho obyvatel, přičemž z komplikovaného vztahu mezi táborovým obyvatelstvem a městem viní často krajskou a zemskou vládu.

Všechny tyto práce více či méně čerpají z archivních pramenů oficiální povahy, uložených ve Státním a Městském archivu v Norimberku, které jsem z větší části prostudovala. Fond ve Státním archivu obsahuje z doby, kdy byla Valka vládním bavorským táborem, hlavně nejrůznější osobní žádosti ke krajskému Oddělení Uprchlícké správy a zprávy táborového vedení nadřízeným. Orientaci v jednotlivých kartonech znesnadňuje, že jednotlivé zprávy jsou až na výjimky kusé a navíc nesetříděné. Kartotéka táborových obyvatel a jejich přihlašovacích lístků z let 1950 – 1952, uložená v Městském archivu, je jistě cenným a rozsáhlým pramenem, s nímž by bylo možné pracovat, sama jsem ho však využívala jen pro ověření údajů u konkrétních osob. Jinak jsou fondy v městském archivu relevantní zejména pro pozdější období, kdy část tábora připadla městu.

Tábor Valka pronikl i do beletrie a stal i hlavním dějištěm románu *Opustíš-li mne* komunistického spisovatele Zdeňka Pluhaře. Podrobně se mu věnuji v kapitole Nechvalná proslulost Valky, stejně tak i komunistické propagandistické knize *Emigranti proti národu*, v níž tábor figuruje.⁸

Pro orientaci v rozsáhlé problematice uprchlictví mi posloužily výroční zprávy OSN, jejíž agentury IRO a později UNHCR tuto otázku řešily. V ročenkách udávaná souhrnná čísla poskytují přehled o situaci uprchlíků po celém světě, pro zkoumání konkrétních lokalit či národnostních skupin jsou však díky své obecnosti nepoužitelné. Na druhou stranu podávají tyto zprávy dobrý důkaz o tom, jak složitě a pomalu se jednotlivá mezinárodní řešení přijímala a uváděla v život. V širší rovině se fenoménem uprchlictví zabývají například M. Marrus, K. Bade, M. J. Proudfoot⁹ či syntéza *Uprchlíci ve 20. století*, kterou v minulém roce vydalo UNHCR.

Zůjím-li nyní pohled na uprchlíky z komunistického ČSR, nesmím opomenout vysoce informativní, nikoli však syntetizující, publikaci V. Jeřábka *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce. Dějiny American Fund for Czechoslovak Refugees*. Autor přísně chronologicky a velmi podrobně, což někdy bohužel vede k roztržitému obrazu, sleduje

⁸ PLUHAŘ, Z.: *Opustíš-li mne*. Praha 1957; HOCHMAN, J. - BREJCHOVÁ, J. – SUCHÝ, Č.: *Emigranti proti národu*. Mladá fronta, Praha 1953.

⁹ MARRUS, M.: *The Unwanted*, Berlin 1999. BADE, K.: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. NLN, Praha 2005. BADE, Klaus: *Deutsche im Ausland, Fremde in Deutschland*, München 1993. PROUDFOOT, M. J.: *European Refugees 1939 – 52*. Illinois, 1956.

veškeré akce AFČR a zpřístupňuje tak problematiku uprchlictví z pohledu humanitární organizace. Skrze písemné dokumenty z archivu AFČR, dobová média a osobní vzpomínky tak rekonstruuje tu dimenzi exilu / „emigrace“/ uprchlictví 2. poloviny 20. století, která byla prozatím naší historickou obcí poněkud opomíjena. Z této mnohvrstevnaté problematiky byla totiž pozornost historiků doposud zaměřována hlavně na politické elity a jejich aktivity, čehož jsou dokladem například knihy Z. Dvořákové, M. Trapla, Z. Jiráska.¹⁰ V souvislosti s dvěma posledními autory bych ráda připomněla důležitou instituci - Centrum pro exilová studia při Palackého univerzitě v Olomouci.

S uprchlictvím úzce souvisí ilegální přechody státních hranic, které popularizačně zmapoval jednak exulant J. Pejskar¹¹ a po něm formou osobních příběhů i publicista L. Navara.¹² Tento rok navíc vyšla pod vedením T. Jílka ze Západočeské univerzity v Plzni fotografiemi bohatě ilustrovaná publikace *Železná opona*¹³, v níž se různí autoři zabývají nejen proměnou státní hranice, represivními opatřeními, ostrahou, útekem, ale i obrazem železné opony ve filmu a v literatuře. Zároveň se zamýšlejí i nad zločinností komunistického režimu v souvislosti se železnou oponou.

Pro porozumění atmosféry v táborech a mezilidských vztahů považuji za velice podnětnou knihu *„Emigranti“*, *Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“*, kterou k vydání připravil historik B. Čelovský. V dopisech se v nezastřené podobě odhaluje situace uprchlických táborů a těžkosti pounorových uprchlíků, vztah mezinárodního společenství k nim a také propast mezi nimi a exilovou reprezentací. Kromě opoznámkovaných dopisů a dílčích vysvětlení však i zde chybí ucelenější pohled na danou problematiku. Mentalitou a psychologickými problémy emigrace v širokém slova smyslu se zabývají i J. Diamant a M. Kabelá.¹⁴

Výběr literatury je nutno doplnit zmínkou o pravidelně konaném „Týdnu zahraničních Čechů“, organizovaným Ministerstvem zahraničních věcí ve spolupráci s krajanskými sdruženími, Etnologickým ústavem AV ČR a UK, jehož součástí jsou vždy symposia věnovaná určitým aspektům českého vystěhovalectví, exulantství a vztahů

¹⁰ DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Politikové na útěku*, Epoque 2004. JIRÁSEK, Z.: *Čsl. pounorová emigrace a počátky exilu*, Prius Brno 1999. TRAPL, M. – JIRÁSEK, Z.: *Exilová politika 1949-56*, Olomouc 1996. TRAPL, M.: *Exil po Únoru 1948*, Počátky politické organizovanosti a činnosti pounorové emigrace a vznik RČSR, Olomouc 1996.

¹¹ PEJSKAR, J.: *Útěk železnou oponou*, Melantrich, Praha 1992.

¹² NAVARA, L.: *Příběhy železné opony*, Host, Brno 2004, I.díl. Na pokračování vydávány také v Mladé frontě, pod stejným názvem vytvořen i televizní seriál.

¹³ JÍLKOVÍ, T.- A.: *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Baset, Praha 2006.

¹⁴ DIAMANT, J.: *Psychologické problémy emigrace*, Olomouc 1995. KABELA, M.: viz následující sborníky.

zahraničních Čechů k domovu, k nimž byly doposud vydány tři sborníky.¹⁵ Dále připomínám aktivity brněnské „Společnosti pro kulturu a dialog K2001“¹⁶, která zorganizovala několik výstav a vydala dvě publikace k českému a slovenskému exilu ve 20. století.

Využití metody orální historie. Charakteristika narátorů

Protože téma vybízí nejen k hledání věcných faktů a zobrazování určité reality, ale i k hledání osobních prožitků a postojů těch, kteří onu realitu prožívali a zároveň spoluvytvářeli, založila jsem třetí část své práce, pojednávající o atmosféře a mezilidských vztazích v táboře a každodenním životě tamních obyvatel, vedle archivního bádání a sekundární literatury, na metodě *orální historie*, soustředující se na zachycení, uložení, analýzu a interpretaci prožitku a zkušenosti jednotlivce. Podstatou *orální historie* je vyprávění jedince či rozhovor mezi badatelem a narátorem, jehož předmětem je život vypravěče, tedy všední příběh s každodenními radostmi a starostmi, i když se v něm odrážejí „velké dějiny“¹⁷. K využití této metody vybízí dále i fakt, že svědkové oněch událostí a „velkých dějin“ pomalu odcházejí a s nimi i jejich jedinečné zkušenosti, které mohou naše poznání minulosti obohatit. V případě tohoto tématu se zážitky a zkušenosti narátorů přitom mohou lišit nejen v závislosti na době a délce pobytu v táboře, ale i v závislosti na řadě dalších osobních faktorů - věk, dosavadní životní zkušenosti, rodinný a sociální status, psychická a fyzická odolnost, vzdělání, povolání, možnosti emigrace, také v závislosti na tom, zda se v táboře ujali nějaké funkce apod. V neposlední řadě může být jejich hodnocení daného období ovlivněno následným životem po opuštění tábora.

Při použití této metody mi byly inspirací, vodítkem a metodickým pomocníkem publikace Centra orální historie (COH)¹⁸ při Ústavu soudobých dějin AV ČR, konkrétně teoretická studie M. Vaňka *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin* a dále *Sto*

¹⁵ HRUBÝ, K. - BROUČEK, S. (ed.): *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*, Praha, Karolinum spolu s Etnologickým ústavem AV ČR 2000; HRUBÝ, K. - BROUČEK, S. - MĚŠŤAN, A. (ed.): *Emigrace a exil jako způsob života*, Tamtéž 2001.; BROUČEK, S. - ČERNÝ, O. - DUBOVICKÝ, I. (ed.): *Exil sám o sobě*, Tamtéž 2006.

¹⁶ www.k2001.cz. KRATOCHVIL, J. (ed.): *Český a slovenský exil ve 20. století*, Brno 2002.

¹⁷ OTÁHAL, M. - VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí*, NLN, Praha 1999.

¹⁸ www.coh.usa.eGIS.cz

studentských revolucí M. Otáhala a M. Vaňka a *Mocní? A Bezmocní?* autorského kolektivu pod vedením M. Vaňka.¹⁹

Při hledání narátorů jsem se z hlediska národnostního a jazykového zaměřovala na Čechy a Slováky. Doufala jsem přitom, že se mi podaří pokrýt věkovou a sociální strukturu tehdejších obyvatel tábora. Ukázalo se, že to není zcela možné, neboť lidé, kteří byli tehdy v produktivním věku, již mnohdy nežijí. Hledání jsem zahájila tak, že jsem napsala institucím, které se zabývají vztahy se zahraničními Čechy a krajany²⁰, krajanským spolkům a jejich časopisům²¹. Na internetové stránky těchto časopisů jsem dala inzerát, dva spolky otiskly mou výzvu i do běžného krajanského listu. Dále jsem kontaktovala autory, zabývající se problematikou pounorového exilu, určité archívy²² a knihovny²³. Dva narátory jsem našla v literatuře, další kontakty mi poskytla jedna narátorka na konci našeho prvního rozhovoru²⁴. Nakonec se mi podařilo nalézt 14 pamětníků, z nichž jeden posléze odmítl účast s tím, že na ono období již nechce vzpomínat, další ale byli velice nápomocní a ochotní.

Největší komplikaci mi působila vzdálenost, neboť všichni nalezení stále žijí v zahraničí - Austrálie, Kanada, USA, Brazílie, Maroko, Švýcarsko, Anglie, Německo. Z finančních důvodů proto nebylo možné navštívit je v jejich domovech. Naštěstí někteří i přes pokročilý věk občas jezdí do ČR, takže jsem měla možnost setkat se s pěti z nich zde. Nevýhodou byla časová tíseň a nabitý program narátorů. Dva narátory jsem navštívila také v Německu, přičemž jsem se přesvědčila, že je lepší rozložit setkání do více dnů než absolvovat dvě za den, protože být dobrým posluchačem vyžaduje soustředěnou pozornost, která po několika hodinách nezávisle na vůli upadá. S jednou narátorkou jsem provedla rozhovor přes internetový komunikátor Skype, při kterém je ale navazování důvěrnějšího vztahu obtížnější než při běžném osobním setkání a potřebný vnitřní klid nedodává ani obava z náhlého přerušení spojení, ke kterému během čtyř pokusů třikrát došlo. Pamětníkům, s nimiž jsem se přes veškeré snahy setkat nemohla, jsem poslala okruhy témat, které mne zajímaly, zároveň jsem je vybidla i k jejich přesahům. V některých

¹⁹ VANĚK, M.: *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Hlasy minulosti 1 (ed.), COH, Ústav pro soudobé dějiny AVČR, Praha 2004. VANĚK, M. (ed.): *Mocní? A Bezmocní?*, Prostor, Praha 2006.

²⁰ Například Odbor kultury a krajanů na MZV ČR, Československý ústav zahraniční, Senátní komise pro styk s krajany či Podvýbor poslanecké sněmovny pro styk s krajany. Tyto výbory mne většinou odkázaly jinam.

²¹ Adresáře na stránkách MZV ČR

²² Například Archiv Přemysla Pittra při Pedagogickém muzeu v Praze; Centrum pro exilová studia v Olomouci či Archiv MV v Praze.

²³ Zde bych ráda zmínila pana Jiřího Gruntoráda, ředitele knihovny Libri Prohibiti, který mi byl v mém hledání velice nápomocen.

²⁴ Metoda *snowball*, tedy sněhové koule, kdy jeden oslovený narátor informuje tazatele o možném narátorovi dalším, případně poskytne kontakt. VANĚK, M.: *Orální historie...*, str. 60.

případech mnou „nadhozené“ otázky fungovaly jako spouštěč pro vzpomínání, v některých ale působily kontraproduktivně. Jeden pamětník mi sice poslal odpovědi, ale natolik stručné a krátké, že jsem je nakonec do své práce vůbec nezařadila, neboť je nebylo možné pro kvalitativní výzkum použít. Mezi písemnými vzpomínkami tvoří výjimku ty, jež byly sepsány již v 70. letech maminkou jedné narátorky, která mi je laskavě poskytla.

Pochopitelně mezi písemnými a mluvenými vzpomínkami existují rozdíly. Při psané formě mají lidé čas zamyslet se nad strukturou a obsahem svého vyprávění, jednotlivé epizody proto mnohdy zaznamenávají v chronologickém sledu a v obecnějších kategoriích, dbají také na použití spisovné češtiny. Oproti tomu mluvené vyprávění je spontánní, mnohdy chaotické, probíhá v hovorové řeči a z individuální perspektivy zážitků, vyskytují se zde i obtíže s formulacemi nebo volbou slov a uplatňuje se zde dialog mezi badatelem a narátorem. Výsledkem mluveného vyprávění je tedy zvláštní druh subjektivního pramene, který vzniká za aktivní účasti jak badatele, tak narátora. Protože je ze strany badatele rozhovor strukturovaný, směřovaný k získání určitých informací a poznatků, je výsledný pramen závislý na formě a způsobu kladených otázek a rovněž na míře navozené vzájemné důvěry mezi badatelem a narátorem²⁵.

Snažila jsem se vést s narátory takový rozhovor, který by obsahoval především jejich vzpomínky na život v lágru Valka. Protože se ale jedná o poměrně krátkou životní etapu, považovala jsem za nutné zasadit tyto vzpomínky do širšího kontextu, a tak mne zajímal jejich celý životní příběh. Připravenými otázkami, které jsem po prvních rozhovorech rozšířila o další témata, k nimž mne přivedli sami nátoři, jsem je směřovala k tomu, co jsem považovala pro svou práci za relevantní. Protože byla skupina narátorů rozmanitá (např. věkově, zájmově), upravovala jsem otázky rovněž dle toho, s kým jsem právě rozhovor vedla. Zatímco byly někdy otázky impulsem pro obšírné vyprávění, byly jindy stejné otázky odbyty stručnými odpověďmi. Z toho jsem usuzovala, že buď o tomto tématu nechtěli mluvit nebo se jich tehdy netýkalo či pro ně nebylo tehdy dostatečně podstatné k zapamatování.

Během rozhovorů jsem došla ke zjištění, že ve vzpomínkách narátorů vystupuje do popředí jednoznačně zážitek přechodu hranic, často provedený za dramatických okolností, a okolnosti další emigrace. U některých i pak jednorázový zážitek příchodu do tábora. Tyto události jsou v paměti uchovány v jasné, často na datum přesné podobě, zatímco z několikátýdenního či několikaměsíčního pobytu v táboře zůstávají oproti tomuto

²⁵ OTÁHAL, VANĚK: *Sto studentských revolucí*, str. 31 – 38.

mlhavější vzpomínky. Z nich ostřeji než záležitosti opakující se denně se železnou pravidelností vystupují zvláštní události, které narušily poněkud jednotvárnou atmosféru. Je to pochopitelné, neboť v paměti se uchovávají snáze vzpomínky, které jsou něčím výjimečné, prožívané například za stresových podmínek. Vliv na vyprávění rovněž ovlivňuje fakt, jak je narátor zvyklý se svými vzpomínkami zacházet, zda se je snažil spíše vytěsnit či zda je v průběhu dalšího života sděloval jiným lidem, rovněž zda si v té době vedl deník apod.

V rozhovorech bylo akcentováno několik tématických okruhů, které tvoří osnovu této kapitoly. Jediným kritériem při výběru jednotlivých úryvků jak z písemných vzpomínek, tak i mluveného vyprávění pro mne byla jejich výpovědní hodnota k určité problematice v rámci těchto tématických celků. Protože jsem se snažila podat výpovědi v co nejautentičtější podobě, zachovala jsem přes některé úpravy - vypuštění vatových slov a opakovaného sdělení či sloučení částí rozhovoru týkajících se stejné záležitosti – stylistickou a jazykovou formu vyprávění.

Samozřejmě se nabízí otázka hodnověrnosti a spolehlivosti rozhovorů a osobních vzpomínek jako historických pramenů. Možnosti kontroly pravdivosti jsou obsaženy v samotných vzpomínkách, v nichž vnitřním křížovým nebo vnějším srovnáním lze prověřovat shodu jednotlivých výpovědí mezi sebou navzájem nebo s historicky zjištěnými fakty. Nejasnosti může odhalit i dvoufázový rozhovor, který se mi podařilo uskutečnit bohužel jen se čtyřmi narátory, všem jsem ale poslala přepis rozhovoru ke kontrole. Jak písemné tak i mluvené vzpomínky považuji za důležitý pramen zejména pro zkoumání vztahů, prožitků, mentality, nikoli jako spolehlivé zdroje pro určitá fakta. Při analýze a interpretaci je nutné stálé vědomí toho, že rozhovory a vzpomínky jsou nevědecké, subjektivní, zaujaté, velmi závislé na konkrétní osobě a také usměrňujících otázkách badatele, že v nich různí čtenáři mohou nalézat různé významy a že mají nikoli kvantitativní, nýbrž kvalitativní výpovědní hodnotu.²⁶ Ryze osobní pohled však dává mnoha událostem a skutečnostem jiný rozměr a zabarvení. Obohacení navíc nepřináší tato metoda jen po stránce historické, ale i po lidské, neboť skýtá možnost setkání s velice zajímavými a inspirativními lidmi.

Pokud bych měla charakterizovat skupinu 12 narátorů²⁷, pak jejich data narození pokrývají dosti široký časový horizont, nejstarší jsou ročníky 1904²⁸ a 1918, nejmladší

²⁶ OTÁHAL, VANĚK: *Sto studentských revolucí*, str. 37.

²⁷ Pro zjednodušení zde používám termín narátor i pro ty, kteří poslali písemné vzpomínky.

1940 a 1942. Jedná se o šest žen a šest mužů, z nichž byli 2 v táboře s manželkami a 4 svobodní, jeden pak uzavřel sňatek. Z žen byly 2 dětského věku a všechny ostatní byly v táboře buď s partnerem / manželem nebo s rodinou. Tři z této skupiny patří do jedné rodiny, což mohlo mít vliv nejen na výběr určitých témat, ale i na způsob jejich vyprávění, neboť určité zážitky se jistě v rodině diskutovaly a předávaly. Tábořem prošli narátoři v průběhu celého jeho fungování 1949 - 54, nejkratší doba strávená v táboře byla 1 měsíc, nejdelší 14 měsíců. Z hlediska národnostního a jazykového se jedná o Čechy, z hlediska sociálního náleželi ke střední a vyšší střední třídě, o skutečné chudobě se nezmiňoval žádný. 9 z 10 dospělých mělo při příchodu do tábora dokončeno středoškolské vzdělání s maturitou, 6 i VŠ, někteří si vysokoškolské nebo vyšší vzdělání dokončili poté v zahraničí. Někteří si s sebou z domova nesli i potřebnou znalost cizího jazyka (angličtiny / francouzštiny / němčiny), 5 dokonce na velmi dobré úrovni. Hodnotový systém narátorů byl velice ovlivněn rodinným prostředím, v němž vyrůstali. Někteří pocházeli z rodin, které se za okupace aktivně podílely na odboji nebo v něm jako věkově starší dokonce sami působili. U většiny byla velmi silná masarykovsko-benešovská idea, někteří byli členy politických stran (zejména národní socialisté, dále sociální demokraté a agráři). Někteří byli aktivními Skauty nebo Sokolí, což považují za velmi významné, neboť to jistě ovlivňovalo jejich politickou a světonázorovou orientaci a mravní postoje. Důležitou složku života většiny tvořilo také náboženství různé konfese (římskokatolické, českobratrské). Všichni patřili k politickým uprchlíkům, někteří se později aktivně podíleli na protikomunistickém odboji. Ať už skrze vlastní kontakty nebo pomocí nějaké pomocné organizace se nakonec všem podařilo emigrovat a úspěšně začít „nový“ život. V mém výzkumném vzorku tudíž chybí pamětníci, typičtí pro pozdější léta Valky, tedy ti nemocní, nekvalifikovaní, případně s kriminální minulostí. Přestože vyprávění jednotlivých narátorů jsou jedinečná stejně jako jsou jedinečné jejich životní osudy, můžeme v jejich vyprávění nalézt určité společné prvky, v nichž se do velké míry odráží i výše zmíněná charakteristika.

²⁸ Zde se jedná o písemné vzpomínky paní J.Maiwaldové (1904 – 1997), které mi byly poskytnuty její dcerou paní S. Šimsovou.

UPRCHLICKÁ OTÁZKA

Útěky a opatření na západní hranici ČSR

Po převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948 došlo k největší vlně „emigrace“ v českých a slovenských dějinách.²⁹ Většina lidí odcházela za hranice narychlo, tajně a nedobrovolně, zanechávajíc za sebou své rodiny, přátele a známé, minulost i majetek. Mnozí by se dalším setrváním vystavovali přímému nebezpečí ze strany komunistické moci, která měla již připravené seznamy svých odpůrců, jiní raději volili útěk do neznáma než život v totalitě a někteří došli postupně k závěru, že boj proti komunistické moci bude účinnější ze zahraničí. Všichni však společně věřili, že se budou moci brzy vrátit domů. Ne všichni poučoroví uprchlíci ale opouštěli republiku z politických důvodů, byli mezi nimi i tací, kteří odchodem za hranice řešili své osobní problémy, například manželskou krizi či trestně –právní stíhání.

Ačkoli se počty útěků bezprostředně po Únoru u jednotlivých badatelů liší,³⁰ jednalo o masový odchod tisíců Čechů a Slováků za hranice, který rozhodně kontrastoval s propagandou KSČ, která prezentovala svůj nástup k moci jako zcela legální a obyvatelstvem odsouhlasený. Proto se strana snažila útěkům bránit, nicméně až do roku 1950 v tom neměla zásadní úspěch.

Již 23. 2. 1948 zásahem Ministerstva vnitra pozbyly platnosti všechny pasy, ke kterým nebylo vydáno zvláštní povolení³¹ a od března byly vydávány vyhlášky omezující přístup obyvatel k západní hranici.³² Legálních odchodů, za využití dosavadních diplomatických, obchodních či jiných profesních kontaktů, bylo tím pádem mnohem méně než ilegálních. Většina uprchlíků směřovala do Bavorska, které bylo tehdy pod americkou okupační správou. Alternativou byla pak hranice s Rakouskem, za kterou se však nacházela sovětská okupační zóna, z níž sovětsí vojáci chycené uprchlíky nemilosrdně vraceli zpět na území

²⁹ Na Slovensku vlna útěků již od pádu Slovenského státu v roce 1945. Tehdy se jednalo o osoby spjaté s tamním klerofašistickým režimem, kteří se po znovuoobnovení ČSR obávali trestu za kolaboraci s Němci.

³⁰ Počet 3000 osob od února do června uvádí PULEC, M.: *Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek 1949-50*. In: *Securitas imperii. Sborník k problematice bezpečnostních služeb 7*. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu 2001, str. 55-96. Údaj 10.000 lidí od února do července in: DVOŘÁKOVÁ, Z.: *Politikové na útěku*. Praha, EPOCHA 2004, 1.vyd. Počet 8000 lidí od února do července 1948. in: JÍLKOVÍ, T. a A.- Kol.: *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948-89*. Praha, Baset 2006. str. 23. Počet 25.350 pro období od 1948 –51 a počet 3030 v letech 1952 - 63 se uvádí KRATOCHVIL, J.: *Český a slovenský exil ve 20.století*. Brno, 2002, str. 124.

³¹ PULEC, M.: str. 55-96.

³² JÍLKOVÍ: str. 20.

ČSR. Jiné úseky hranic byly využívány méně, tudíž byly i méně střežené. Cesta komunistickým Polskem a Východním Německem do Západního Berlína či Západního Německa ale byla dlouhá a nebezpečná, stejně tak i cesta přes Maďarsko a Jugoslávii byla nepoužitelná vzhledem ke své délce, tamním komunistickým režimům a napjatým vztahům mezi Jugoslávií a Itálií. Nejbližší, brzy nejvíce střeženou, avšak i přesto nejpoužívanější tak zůstávala hranice s Bavorskem.

Naprostá většina útěků byla zorganizována různými ilegálními převaděčskými skupinami, které hrály velmi důležitou roli zejména v prvních letech po Únoru. Mezi převaděči, kteří pro uprchlíky zůstávali z bezpečnostních důvodů v anonymitě, bychom našli příslušníky finanční stráže, agenty cizí zpravodajské služby či obyvatele žijící v pohraničí na obou stranách hranice. Někteří byli vedeni motivy idealistickými, jiní materiálními. Perfektní znalost terénu a zvyklostí pohraničních složek byla hlavním důvodem, proč řada lidí při své cestě za svobodou byla ochotna zaplatit i obrovské finanční částky. Ne všichni utíkající měli to štěstí, že narazili na poctivé převaděče. Převádět je mohli i převlečení agenti StB a existovaly bohužel i případy, kdy převaděči nechali po obdržení peněz zmatené uprchlíky pohraničnickům napospas.

Neutuchající pohyb na hranici - nekončící útěky občanů, návraty některých uprchlíků pro své blízké a svůj majetek, pašování či přechody agentů zpravodajských skupin, rychle zformovaných v zahraničí - vedl režim na konci roku 1948 k reorganizaci pohraničních složek a k zavedení zvláštních opatření.³³ Finanční stráž, ve které sloužilo velké množství prvorepublikových a tudíž „politicky nespolehlivých“ příslušníků, byla zrušena a spolu s tímto byly vytvořeny nové složky Pohraniční stráže SNB, v níž sloužili především politicky prokádrovaní jedinci, mnohdy i vojáci základní vojenské služby. Mnohé hraniční přechody byly zrušeny a veškeré hranice pak rozděleny na dva úseky, jež se lišily způsobem a intenzitou střežení. První zahrnoval hranici se Saskem, Bavorskem, Rakouskem a částečně Maďarskem, druhý hranici s Polskem SSSR a Maďarskem.

Přes uvedenou reorganizaci se nepodařilo hranici na západě zcela uzavřít, protože pohraniční strážní chyběly pracovní síly. Když ani následné početní zvýšení stavů a jejich další reorganizace nepřinášely kýžený úspěch a pohyb přes hranici trval dál, uchýlil se komunistický režim k radikálnímu řešení. V dubnu 1950 bylo zřízeno 2-6 km široké hraniční pásmo od Jáchymova po Bratislavu³⁴ a zákonem z července 1951 bylo ustanoveno

³³ Zákon č. 275/1948 Sb. z 2.12.1948. Podrobně PULEC, M.: 55-96.

³⁴ JÍLKOVÍ, T., A., a kol.: str. 22.

zakázané a hraniční pásmo.³⁵ Hranice zakázaného pásma končila asi 2 km od státních hranic. Prostor byl vysídlen a pohyb povolen jen příslušníkům pohraniční stráže, jiným, například lesníkům, jen pod jejich dohledem. Dále pak pokračovalo pásmo hraniční, jehož okraj sahal až 12 km do vnitrozemí a do něhož byl vstup možný jen s povolením, všechny orientační pomůcky v něm byly odstraněny a „nespolehliví“ obyvatelé násilně vysídleni.³⁶ Tato nařízení byla tedy propracovanější verzí těch, která byly vydávána již v roce 1948. Protože byly prchající osoby označovány jako provádějící protistátní činnost, směli pohraničníci proti nim zakročit jako proti zločincům a použít zbraň, jakmile se po výzvě nezastavily.³⁷

Pokud se uprchlíkům podařilo projít pásmy až k hranici, aniž by je do té doby kdokoli z věrných režimu udal, čekala na ně od roku 1951 další překážka. Drátěný trojstěnný zátaras, až do roku 1965 pod elektrickým proudem, nechvalně známý jako železná opona.³⁸ S každým dalším povedeným útekem byla zdokonalována, například i minovými poli, až do chvíle, kdy hermeticky uzavřela a odřízla od západu československý „komunistický ráj“.³⁹

Ačkoli více než polovina pokusů o útěk končila úspěšně, vedlo vybudování železné opony k zásadnímu snížení počtu prchajících na západ. Na rozdíl od doby hned po Únoru a přelomu 40. a 50.let utíká v průběhu 50.let jen minimum lidí. Zároveň se zdokonalováním ostrahy západní hranice ze strany komunistické moci se však objevují atypičtější, neotřelejší a důmyslnější způsoby, jak oponu překonat.⁴⁰

Poválečná situace a mezinárodní péče o DP's a uprchlíky

Ještě než se budeme zabývat tím, co čekalo uprchlíka z ČSR bezprostředně po přechodu hranic, je nutné pro pochopení věci nastínit alespoň krátce jeden z problémů poválečné Evropy. Během druhé světové války a následného poválečného období došlo k největšímu přesídlování obyvatelstva v moderní historii. Z podnětu spojeneckých mocností došlo proto již za války k založení Správy Spojených národů pro pomoc a obnovu

³⁵ Zákon č. 69/1951 Sb. z 11.7.1951. PULEC, M.: 55-96.

³⁶ Příslušnost okresů k jednotlivým pásmům viz PULEC, M.: tamtéž.

³⁷ NAVARA, L.: *Příběhy železné opony*. Brno, Host, 2004, 1.vyd. Ostatní drát byl nakonec natažen i na hranici s NDR, neboť až do postavení Berlínské zdi, utíkali lidé přes Západní Berlín. JÍLKOVÍ a kol.: str. 32.

³⁸ NAVARA, L.: tamtéž nebo PEJSKAR, J.: *Útěk železnou oponou*. Praha, Melantrich 1992.

³⁹ V elektrických drátech zahynulo podle dostupných pramenů 90 běženců, v minových polích asi 9. In: JÍLKOVÍ a kol., str.33.

⁴⁰ PEJSKAR, J.: tamtéž, NAVARA, L.: tamtéž.

- UNRRA⁴¹. Vedle obnovy zničených oblastí měla poskytovat pomoc válečným utečencům a lidem přesídleným v důsledku války, kteří byli označováni jako DP's - *displaced persons*⁴². UNRRA se soustředila hlavně na jejich repatriaci, na čemž měly zájem ostatně i země, na jejichž území se veliký počet těchto DP's a uprchlíků nacházel - Německo, Itálie či Rakousko.⁴³

Díky nepřipravenosti UNRRA na tak obsáhlý úkol a rostoucímu počtu těch, kteří nechtěli být repatriováni do zemí ovládnutých komunisty, se staly repatriční operace kontroverznějšími a odpor vůči nim rostl.⁴⁴ Na půdě OSN se rozhořela prudká diskuse o tom, zda má UNRRA poskytovat pomoc lidem, kteří si nepřejí být repatriováni. Země tzv. východního bloku prosazovaly pomoc pouze těm osobám, které se vrátily domů. Západní země naopak trvaly na tom, že individuální rozhodnutí o návratu do vlasti by nemělo mít vliv na právo obdržet pomoc. Nakonec vláda USA, poskytující 70% prostředků UNRRA, odmítla její repatriční politiku i prodloužení jejího mandátu a zasadila se o vytvoření nové uprchlické organizace s odlišnou orientací.

Jako dočasná specializovaná agentura OSN vznikla Mezinárodní organizace pro uprchlíky - IRO⁴⁵. I když se na jejím ustavení dohodla Komise pro uprchlíky a DP's již v prosinci 1946, byla oficiálně uvedena v činnost až v srpnu 1948. Hlavním problémem bylo pomalé tempo členských vlád, které se zdráhaly ratifikovat smlouvy, jež původně jimi vyslaní delegáti podepsali.⁴⁶ To však nijak nebránilo tomu, aby již v červenci 1947 převzala po UNRRA Přípravná komise IRO odpovědnost za 705.000 uprchlíků.⁴⁷

IRO se sice omezovala na poskytování pomoci evropským uprchlíkům a DP's, byla však prvním mezinárodním orgánem, který se komplexně zabýval všemi aspekty uprchlictví. Její funkce zahrnovaly repatriaci, identifikaci, registraci a klasifikaci, péči v uprchlických táborech a finanční pomoc, právní a politickou ochranu, přepravu a nové

⁴¹ UNRRA-United Nations Relief and Rehabilitation Administration, www.unhcr.cz.

⁴² Termín *displaced person* používán pro toho, kdo byl deportován ze své vlasti nebo země dřívějšího trvalého pobytu k nucené práci nebo byl deportován kvůli rasovým, náboženským, politickým důvodům. Vedle toho termín *uprchlík* je používán pro člověka, který musel opustit zemi svého původu nebo dřívějšího trvalého pobytu kvůli ohrožení života z důvodů politických, rasových, náboženských či kvůli příslušnosti k určité sociální skupině. In: *Yearbook of United Nations 1947-8*. New York, Lake Success, Department of public information of United Nations 1948, str. 955-6.

⁴³ Koncem války bylo jen na území Německa 8 miliónů DP's ze všech možných států Evropy. Většina se vrátila domů, zůstal však 1 milión Rusů, Poláků, Baltů, Ukrajinců a jiných, kteří repatriaci odmítli.

⁴⁴ Mezi osobami, které byly v tomto období rychle repatriovány, byly asi dva milióny sovětských občanů, z nichž většina skončila v pracovních táborech v SSSR. www.unhcr.cz/dokumenty/state2000_01.pdf.

⁴⁵ IRO-International Refugee Organization. In: *Yearbook of United Nations 1947-8*, str. 956-965.

⁴⁶ Kolektiv autorů: *A mandate to protect and assist refugees*. Vyd. UNHCR k 20ti letému výročí, Lausanne 1971.

⁴⁷ Vedle toho převzala odpovědnost za uprchlíky, o které se dříve staral Mezivládní výbor pro uprchlíky, vzniklý ve Francii roku 1938. Ten pomáhal zaopatřovat a přesídlovat evropské uprchlíky. *Yearbook of United Nations 1947-8*, str. 955-65.

usídlení. Zmíněná několikanásobná funkce značila jasný posun od politiky repatriace k politice přesídlování z azylových do dalších zemí. Na základě ustavujícího dekretu bylo hlavním cílem organizace poskytování „*všestranné podpory a pomoci při včasném návratu uprchlíků do země jejich původu nebo dřívějšího trvalého pobytu*“ s tím, že „*žádnému uprchlíkovi ani přesídlené osobě nemůže být přikázáno vrátit se do země původu nebo země svého dřívějšího trvalého pobytu*“.⁴⁸

Pochopitelně se přesun důrazu na přesídlování nevyhnul kritice ze strany zemí východního bloku. IRO nakonec poskytla repatriční pomoc pouhým 73.000 lidí, na rozdíl od 1.620.000 osob, kterým pomohla při přesídlení do jiné země⁴⁹. Většina lidí odešla do USA, Kanady, Austrálie, Izraele a mnohých latinskoamerických zemí, přičemž jedním z motivů přijímání uprchlíků byly samozřejmě i ekonomické výhody související s jejich příchodem.

Uprchlíkové tábory v Německu a naši uprchlíci

Jak již bylo řečeno, nejvíce uprchlíků z ČSR směřovalo do Bavorska. Pokud se jim podařilo zdárně překonat horský terén a překročit hranici, byl zpravidla zachycen bavorskými pohraničními hlídkami. Ty je dopravily na nejbližší policejní stanici, kde došlo k prvnímu výslechu a evidenci. Někteří zde museli strávit dva až tři dny ve vězení za ilegální překročení hranic. Trest byl však formální a dveře vězení zůstávala otevřená. Na základě evidence u německých úřadů dostal uprchlík legitimaci - tzv. *Kennkartu*, obsahující jeho osobní údaje, fotografii a razítko s nápisem „*der illegale Grenzgänger*“, zatímco jeho občanský průkaz, pokud ho s sebou přes hranice nesl, byl odložen ad acta. Poté byl dopraven do některého z uprchlických středisek. Existovaly dvě hlavní skupiny táborů: tábory spravované IRO, které však byly až do srpna 1948 pro naše uprchlíky uzavřeny, a tábory pod správou německou.

Od počátku byl mezi poúnorovými uprchlíky činěn rozdíl podle množství a obsahu informací, které mohli západním spojencům poskytnout. Americkým jednotkám, které zodpovídaly za styk s uprchlíky, bylo již 27.2.1948 nařízeno zemským velitelem vojenské správy v Bavorsku M. van Wagonerem, aby uprchlíky co nejdříve vyslechly a dle toho

⁴⁸ Ustavující dekret IRO, čl. 2 (1) (a), Příloha, čl.1c; Rezoluce VS OSN (8/1) odst.(c) (II), 12.2.1946, www.unhcr.cz/dokumenty/state2000_01.pdf.

⁴⁹ *Yearbook of United Nations 1951*. New York, Lake Success, Department of public information of United Nations 1952, str. 521.

rozdělily. Výsledky zajišťovali v záchytných střediscích pracovníci CIC-Command Intelligence Corps. Tato procedura oddělila od tzv. *low political people*, což byla většina, tzv. *high political people*, kteří měli pro Američany větší informační hodnotu.⁵⁰

Na příchod prominentních činitelů z ČSR se Američané připravovali již v době únorové krize. Tyto osoby měly být po překročení hranic ihned nahlášeny vojenské vládě v Bavorsku a mělo jim být poskytnuto jídlo a šatstvo. Následně měly být dopraveny do Alasca House⁵¹ na předměstí Frankfurtu k pohovorům s vysokými důstojníky CIC. Alasca House spadl do správy CIC a měl kapacitu asi 40 osob. Vystřídalo se v něm na 300 lidí⁵², mezi něž patřili bývalí poslanci, funkcionáři demokratických stran, vysocí úředníci a významní novináři spolu se svými rodinami. Svůj dočasný útulek nazývali „zlatou klecí“. Protože zde byly oproti obyčejným uprchlickým táborem mnohem lepší podmínky, ubytování i strava, byl Alasca House v očích „*low political people*“ vysněným místem, kam se všichni toužili dostat. Nemálo z nich to proto zkoušelo lstí a vydávalo se za významné osobnosti. Ani ve „zlaté kleci“ nebyl ale život úplně snadný, zvláště ne pro ty, kteří ještě před nedávnou dobou patřili k naší národní elitě. Museli si zde rychle zvyknout na život v uzavřené komunitě, náhlý pokles vlastní prestiže, omezené vycházky a příliš mnoho volného času. Ten byl využíván zejména pro nekonečné a často bezvýsledné stranicko-politické diskuse. Některým se podařilo z této přestupní stanice dostat dále během několika týdnů, jiní museli čekat na emigraci i několik měsíců. Během čekání se zároveň rodily počátky protikomunistického odboje.

Pro obyčejné utečence následoval po prvním výsledku a evidenci u bavorské policie převoz do jednoho z nejbližších záchytných táborů. Prvním záchytným táborem pro uprchlíky z ČSR byla Goetheschule v Regensburgu. Zde zůstávali jen do té doby, než s nimi pracovníci CIC provedli pohovor. Denně přicházeli noví utečenci, každý týden se konaly transporty s 100-500 osobami do nově vznikajících táborů pro československé uprchlíky, které byly až do srpna pod německou správou.⁵³

V táborech pod německou správou byly ubytovací i stravovací podmínky objektivně horší než v táborech IRO. Nutno si uvědomit, že se Německo v tomto období stále ještě vzpamatovávalo z války, přičemž nezaměstnanost ochromovala ekonomiku. I mezi Němci

⁵⁰ ČELOVSKÝ, B.: „*Emigranti*“. *Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „vítězném únoru“ 1948*. Šenov u Ostravy, Tilia 1998, str. 130.

⁵¹ Před rokem 1945 útulek pro penzionované učitele, poté zde byli vyslýcháni někteří nacističtí prominenti před procesem v Norimberku. viz ČELOVSKÝ, B.: „*Emigranti*“. *Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „vítězném únoru“ 1948*. Šenov u Ostravy, Tilia 1998, str. 130.

⁵² ČELOVSKÝ, B.: *Emigranti po „vítězném únoru“*. *Seznam politických uprchlíků z 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, str. 10.

⁵³ ČELOVSKÝ, B.: *tamtéž*, str. 14.

vládl hlad a potraviny se vydávaly jen na lístky. Města byla v troskách po bombardování, nejlépe zachovalé objekty obsadila okupační armáda a správa, poničenější sloužily vysídleným Němcům a ty v nejhorším stavu zbyly na uprchlíky neněmecké národnosti. Ve vztahu československých, ale i polských, uprchlíků a německých obyvatel se navíc promítaly nacionální zášti, antipatie a špatné zkušenosti z doby válečné a poválečné. I proto bylo velmi důležité, aby se utečenci z Československa dostali pod ochranná křídla Mezinárodní organizace uprchlíků.

Hned po Únoru a prvním přílivu uprchlíků na Západ začali Dr. Ján Papánek⁵⁴ a Dr. J. Slávik⁵⁵ intervenovat u amerického Kongresu a u OSN, aby IRO přijalo do své péče i pouťorové československé uprchlíky. Vliv na rozhodnutí na půdě OSN měly předcházející změny v americkém zákonodárství. Prezident H. Truman a ministr zahraničí gen. G. C. Marshall prosazovali již od počátku roku 1947, aby Spojené státy postupovali odpovědněji v otázce běženců v Evropě. Po dlouhých diskusích nakonec americký Kongres schválil v červnu 1948 přistěhovalecký status na další dva roky pro 205.000 běženců, do čehož spadalo i 2000 československých pouťorových uprchlíků, pokud se nacházeli v západních zónách Německa, Rakouska a Itálie před 25. červnem 1948.⁵⁶

Průlom v americkém zákonodárství ovlivnil další život československých uprchlíků. Americká vláda požádala IRO, aby prošetřila jejich situaci a zároveň naznačila veliteli americké okupační zóny gen. L. Clayovi, aby je považoval za rovnocenné s poválečnými „DP“s“, kteří žili v táborech IRO a měli z tohoto titulu nárok na pomoc OSN. Tím došlo k částečnému uznání našich uprchlíků organizací IRO; k jejich plnému uznání ve všech západních okupačních zónách, jež bylo opět výsledkem tlaku z Washingtonu, došlo 3. srpna 1948. Tehdy jim byly přiznány všechny výhody, které IRO politickým uprchlíkům poskytovala, včetně ubytování, stravy, legální ochrany a všestranné pomoci v emigraci.

Následně byli naši uprchlíci v tzv. sběrných střediscích prověřováni zaměstnanci IRO, zda se jedná o politické uprchlíky. Hlavní podmínkou pro kladné vyřízení tohoto *screeningu* bylo, aby žadatel opustil české země po 1. 2. 1948, Slovensko po 1. 9. 1947 a

⁵⁴ Dr. Ján Papánek narozen 1896 na Slovensku. Za 1.sv.v.legionář. Právník, diplomat, spoluzakladatel Masarykova ústavu v New Yorku, za 2.sv.v. ředitel Čs.informační služby v USA, zástupce Dr. E. Beneše v USA, jeden z autorů textu Charty OSN, delegát ČSR u OSN. Po Únoru protest v RB OSN proti převzetí moci komunistickou stranou. Zbaven funkce delegáta. 1948 založil AFCCR-American Fund for Czechoslovak Refugees. Biografie o Papánkovi BŘEŇOVÁ, H.: *J.Papánek. Život pro jiné*. Praha, Faun 1995.

⁵⁵ Dr. Juraj Slávik narozen 1890 na Slovensku. Za 1. republiky poslanec, ministr zemědělství a vnitra. Za 2.sv.v ministrem vnitra v londýnské vládě. 1946 velvyslancem ve Washingtonu, na tento post rezignoval 3.3.1948. Tamtéž.

⁵⁶ DP Act of 1948 In: JERÁBEK, V.: *Českoslovenští uprchlíci ve studené válce. Dějiny AFCCR*. Brno, Stilus 2005, str. 36.

zároveň před 15. 10. 1949⁵⁷. Další podmínkou, neméně důležitou, bylo protikomunistické citění žadatele. Prošel-li žadatel o pomoc *screeningem*, získal statut politického uprchlíka, byl přesunut do IRO tábora a zařazen na vlastní žádost do emigrace. Projít *screeningem* bylo nesmírně důležité pro budoucnost, protože vedle nabídky emigračních možností a zorganizování emigrace totiž IRO hradilo i cestovné na vybrané místo, přestože se třeba jednalo o dlouho cestu lodí do zámoří. Navíc IRO poskytovalo nejrůznější pracovní možnosti či rekvalifikační a jazykové kurzy. Bohužel *screening* často neprováděli lidé znalí československých poměrů a tak mnoho lidí u této obávané a klíčové prověrky propadlo. Navíc pracovníci IRO pocházeli z různých národností, a tak se v jejich rozhodnutích nezdůrazňovala národní zášť. Častá absence dokladů totožnosti u uprchlíků a chaos vládoucí v Německu na druhou stranu umožňovaly v případě neúspěchu u jedné komise zkoušet štěstí u jiné. Pokud *screening* nevyšel a statut politického uprchlíka žadatel nedostal, byl převeden do táborů pod německou správou.

V Německu spravovala IRO na území amerického okupačního pásma zpočátku osm táborů⁵⁸, vedle toho působila i v ostatních zónách v Německu, navíc v Rakousku a Itálii. Z těch táborů, kam byli posíláni českoslovenští uprchlíci, byl vůbec největším Ludwigsburg. Uprchlíkům z ČSR tam bylo poskytnuto ubytování ve třech bývalých vojenských kasárnách a město se tak na čas stalo centrem československých exulantů v Německu. Jelikož sloužila jedna kasárna pro studenty, byla zde otevřena i pobočka Masarykovy univerzity a hlavní pobočka Svazu vysokoškolského studentstva.⁵⁹ Všichni navíc mohli navštěvovat různé doplňovací kurzy k získání kvalifikace nebo znalosti cizího jazyka, většinou angličtiny, které byly ve všech IRO táborech k dispozici.⁶⁰

Velitelem každého IRO tábora musel být samozřejmě stálý zaměstnanec IRO, který požíval všech privilegií americké okupační armády. O tom, kdo tento post získá, rozhodovala táborům vzdálená hlavní kancelář IRO ve Švýcarsku. Tito velitelé pak

⁵⁷ Datum stanoveno z důvodu plánovaného ukončení činnosti IRO v červnu 1950. Viz níže.

⁵⁸ Regensburg, Ludwigsburg, Murnau-Panzerkaserne, Hanau, Dieburg-Realschule, Schwäbisch Gmünd-Artilleriekaserne, Bad Orb u Frankfurtu am Main a Burg, později přibýly další Lechfeld, Eichstätt, Babenhausen, Lindau, Wegscheid či Ulm am Donau-Hindenburgkaserne. V britském pásmu byly zpočátku tři: Hannover, Bedburg-Hau a ZOO Camp a ve francouzském jen jeden v Kehlu am Rhein. TRAPL, M.: *Exil po únoru 1948. Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik RČSR*. Olomouc 1996. Proti tomu Z. Jirásek uvádí k roku 1948 tábory Regensburg, Ludwigsburg, Schwabach, Dieburg, Murnau, Hanau, Amberg, Unterjettingen, München, Moschendorf a v britské zóně počet pět táborů. JIRÁSEK, Z.: *Československá poúnorová emigrace a počátky exilu*. Prameny a studie k dějinám čsl.exilu 1948-1989 (ed.). Brno, Pius 1999 pro Ústav pro soudobé dějiny AV Praha. Sv.2, s. 28.

⁵⁹ Na mezinárodní studentské konferenci v Oslu v červenci 1949 si českoslovenští vysokoškoláci v exilu vybojovali i přes výhrady komunistické studentské delegace uznání legitimacy, byla jim slíbena pomoc při přestupu na jiné univerzity a při získávání stipendií. Archiv P. Pittra, Pedagogické muzeum J.A. Komenského v Praze. Karton 35. časopis Svoboda 5-6II, Sdružení čsl. politických uprchlíků v Německu.

⁶⁰ ČAPEK, M.: *Poražení vítězové*. Praha, Mladá fronta 2003, str.19.

pověřovali další osoby, jež tábor prakticky vedly. Vedle toho v táborech od raných počátků vznikala jistá samospráva. Uprchlíci stejné národnosti, neboť IRO tábory byly mezinárodní, ze svých řad volili své zástupce do táborového výboru, který pak komunikoval s představiteli IRO, okupační správou, charitativními organizacemi, zároveň i s politickými představiteli exilu a výbory v dalších uprchlických centrech.

Postavení cizinců bez domova v německé společnosti

Postavení neněmeckých uprchlíků v táborech IRO bylo výjimečné. Pro Spojence představovali DP's a političtí uprchlíci ty, kteří trpěli buď válkou, pod nacistickou nadvládou či utíkali před komunisty, a proto jim mělo připadnout přednostní místo. Jejich ubytování bývalo lepší než ubytování Němců, vysídlených z jiných zemí nebo evakuovaných z rozbombardovaných německých měst. Do kasáren a táborů pod IRO správou neměli německé orgány přístup. Stejně tak jejich výživa byla lepší než Němců, neboť IRO rozdávala ze zbylých zásob balíčky CARE, původně určené pro válečné zajatce. Pod ochranou mezinárodní organizace a díky stravovacím a ubytovacím zvýhodněním tak nemusel být život v poválečném Německu nesnesitelný. Tato politika privilegií a izolace, která se však negativně odrazila na vztahu německého obyvatelstva k uprchlíkům, trvala víceméně do června 1950, kdy končil mandát IRO.

V době vzniku IRO ještě nikdo netušil, jak velkou vlnu dalších běženců vyvolají komunistické nástupy k moci, a optimisticky se proto plánovalo ukončení programu IRO 30.6.1950. Již od října 1949 přizpůsobovala IRO své aktivity tomuto programu a neregistrovala pod svou ochranu další uprchlíky. Vyřizovala jen starší případy, postupně rušila svoje tábory a předávala je do rukou německé správy. V tom období mohli získat noví uprchlíci maximálně právní a politickou ochranu bez nároku na asistenci v emigraci. Po 30. 6. 1950 směli v IRO táborech zůstat pouze ti, kteří prokázali vyřízeným vízem či pracovním povolením, že jsou v procesu emigrace. V létě 1950 probíhalo další přezkušování v jednotlivých IRO táborech a ti, u nichž neměl proces emigrace konkrétní podobu, byli převedeni na německou ekonomii.

Když ale vlna útěků z komunistických zemí na Západ nepolevovala a uprchlické tábory se i nadále plnily dalšími utečenci, rozhodlo mezinárodní společenství v říjnu 1950 prodloužit mandát IRO do září 1951 (později opět prodlouženo do ledna 1952) a poskytnout asistenci při emigraci všem, kteří opustili svou vlast před 1.10.1950 a kteří

splňovali podmínky pro získání statutu politického uprchlíka. Znovu se tedy otevřela možnost využít ochrany a pomoci mezinárodní organizace.

Nicméně odpovědnost za nově příchozí uprchlíky po polovině října 1949 a za všechny uprchlíky a DP's, s výjimkou těch v procesu emigrace, po 30. 6. 1950 nesly lokální autority.⁶¹ Když za ně tedy německá správa převzala starost, ztratili své privilegované postavení a stali se menšinou, která nebyla považována německými orgány za tak významnou. Spolu s přebráním zodpovědnosti za tuto skupinu cizinců, která se na německém území nacházela, se ukazovalo potřebným vyjasnit její postavení. Tento problém se stával palčivým spolu s tím, jak sléty klesaly možnosti emigrace, neboť imigrační státy již byly nasyceny a bylo tedy jasné, že mnozí z těchto DP's a uprchlíků v Německu zůstanou a tudíž bude nutné je nějakým způsobem integrovat do německé společnosti.

Německý zákon o právním postavení cizinců bez domova, přijatý roku 1951, ovlivnila mezinárodní úprava postavení uprchlíků tzv. Ženevská konvence z července 1951⁶². Ve smyslu německého zákona byl za cizince bez domova považován člověk cizí státní příslušnosti nebo bez cizí státní příslušnosti, který prokázal, že „A) stojí pod ochranou mezinárodní organizace, jež se z pověření OSN stará o zavlčené osoby a uprchlíky,⁶³ B) není Němec podle ústavního článku 116 a C) pobýval ke dni 30.6.1950 na území Spolkové republiky nebo na území Západního Berlína.“ Protože toto vymezení nezahrnovalo ty uprchlíky, kteří nebyli registrováni u IRO, pokračovala definice: „Pokud nestojí pod ochranou IRO, pak budou považováni za cizince bez domova, pokud splní předpoklady B a C nebo pokud by splňovali předpisy dané ženevskou dohodou o uprchlících z 28.7.1951.“⁶⁴

⁶¹ 30.6.1950 předalo lokálním autoritám IRO odpovědnost za 105.000 osob. Z toho v Německu 63.450, v britské zóně 43.450, v americké zóně 17.700 a ve francouzské 12.300. ZICH, J.: *Situační zpráva podle stavu k 25.8.1950 o emigraci v Německu z 30.9.1950*. Ústřední Svaz československého studentstva v Ludwigsburgu. Kopie darována Dr. O. Černým.

⁶² Úmluva přijatá v Ženevě v červenci 1951 vstoupila v platnost 22. 4. 1954. Stanovuje práva a povinnosti uprchlíků a povinnosti států vůči nim. Chrání práva v oblasti zaměstnání, vzdělávání, svobodného pohybu, přístupu k soudům, získávání občanství a ochrany před návratem do země, kde uprchlíkovi hrozí pronásledování. Definuje uprchlíka jako člověka, který se z důvodu opodstatněného strachu z pronásledování kvůli své rase, náboženství, národnosti, příslušnosti k určité sociální skupině nebo politického názoru nachází mimo zemi svého původu nebo dřívějšího trvalého pobytu a nemůže nebo nechce z důvodu tohoto strachu využívat ochrany této země. Úmluva byla omezena na uprchlíky v důsledku událostí před 1.1.1951. Toto omezení bylo roku 1967 zrušeno. Podle této úmluvy tedy uznávání uprchlíci nejen na skupinovém základě, jako tomu bylo v meziválečném období, ale i na základě individuálního posouzení. Neobsahuje ale právo na azyl, na druhou stranu se země zavázaly nevyhostit uprchlíka do státu, kde by mu hrozilo pronásledování. www.unhcr.cz/dokumenty/state2000_01.pdf.

⁶³ Po definitivním ukončení práce IRO v lednu 1952 převzal tuto problematiku Úřad vysokého komisaře pro uprchlíky při OSN – UNHCR. www.unhcr.cz/dokumenty/state2000_01.pdf.

⁶⁴ SCHICK, Christa: *Das Valka-Lager in Nürnberg. Zu Problemen der Integration der "heimatlosen Ausländer" in der frühen Bundesrepublik Deutschland 1950 – 1954*. Universität Erlangen-Nürnberg 1983. Str. 25-26.

Na základě tohoto ustanovení požívali cizinci bez domova, které tento velmi liberální zákon vymezoval, mnoho práv stavicích je na úroveň německých občanů. Mohli nabývat majetku, měli svobodu pohybu a stěhování, nesměli být nijak omezováni nebo znevýhodňováni při vzdělávání, kulturní, spolkové nebo sportovní činnosti. I sociální výhody měli mít stejné, včetně podpory v nezaměstnanosti, nebyly jim povoleny pouze slučování do politických stran, podomní obchod a potulné živnosti.

Teoreticky tedy měli cizinci bez domova stejné právní postavení jako ostatní německé obyvatelstvo, praxe však byla samozřejmě jiná. Začátek 50. let byl pro SRN natolik těžký, že tato ustanovení nemohla být naplněna. Němečtí političtí představitelé ale museli uspokojit mezinárodní společenství, které tlačilo na zrovnoprávnění této specifické skupiny. Ke zlepšení jejího postavení mohlo dojít až po zrušení uprchlických táborů a rozptýlení táborového osazenstva do německé společnosti. Tomu předcházela integrace početné skupiny vysídlených Němců. Uprchlíkům z ČSR či Polska situaci komplikovalo i to, že v uprchlické administrativě působila řada sudetských Němců, jejichž poměr k nim nebyl zrovna kladný.⁶⁵

⁶⁵ Archiv P. Pittra, krabice 35. ZICH, J.: Situace uprchlíků v Německu. In: *ČAS-Časopis Čechoslováků ve světě*. Londýn, září 1951, roč. 3, č. 4-5. Stížnosti padají hlavně na hlavu Dr. Theodora Oberländera, zemského sekretáře pro záležitosti uprchlíků v Mnichově.

HISTORIE A VÝVOJ TÁBORA VALKA

Valka před a po získání svého jména

Tábor Valka, o kterém hodlám psát podrobně, byl jedním z těch, které IRO při svém prvním omezení na podzim 1949 předalo německé správě. Od listopadu 1949 fungoval jako hlavní tábor pro československé utečence na území SRN, kteří A) nebyli již dříve uznáni za politické uprchlíky organizací IRO nebo B) kteří se, kvůli stanovení časového limitu 15.10.1949, nestihli u IRO zaregistrovat. Ačkoli začínal jako tábor česko-slovenský, došlo během příštích let k jeho internacionalizaci a v době jeho zrušení v roce 1954 v něm pobývalo přes 30 národnostních skupin. Svou rozlohou i kapacitou byl jedním z největších uprchlických táborů na německém území. Koncentrace velkého počtu lidí různých sociálních vrstev, národností, vyznání a politických přesvědčení, zahrnující celou škálu charakterů, s mizivou nebo omezenou šancí dostat se v krátkém čase do nějakého normálního prostředí, vytvářela v táboře, obklopeném nepřátelským prostředím, mnohdy velmi explozivní a tísnivou atmosféru. Vztahy ve Valce a k Valce lze snáz pochopit, pokud známe historii a vývoj tohoto tábora.

Prostranství vzdálené asi 5 km jihovýchodně od města Norimberk sloužilo před první světovou válkou jako vojenské cvičiště. Po nástupu Hitlera byla v těchto místech zahájena výstavba komplexu monstrózních staveb a stadiónů, jež měly sloužit říšským nacistickým sjezdům. Pro tisíce pracovníků, kteří se na budování těchto nacistických svatostánek podíleli, bylo nutné zřídit zázemí. Proto byl v jejich blízkosti postaven stanový tábor a polní kuchyně se sanitárním zařízením. O něco později přibyly ke stanům jednoduché dřevěné baráky, ve kterých se ubytovávali účastníci sjezdů. Ačkoli nebyly všechny megalomansky plánované stavby plně realizovány a stavba některých nebyla ani započata, uskutečnilo se zde během 30. let několik sjezdů.

Vypuknutí druhé světové války přeneslo pozornost nacistických pohlavárů i potřebu financí jinam. Práce na tomto komplexu sice zcela neutichla, čas na celoříšské srocování ale nebyl. Hned po polském tažení byly dřevěné baráky, do kterých se ještě před časem sjížděli k oslavám Říše a jejího Vůdce, obsazeny prvními válečnými zajatci. Protože s postupující frontou přibývalo zajatců, přibývalo i dalších baráků.

Po osvobození americkou armádou v červnu 1945 byl zajatecký tábor rozdělen na dvě části – na internační tábor Langwasser a na tábor pro tzv. DP's, zvaný Valka. V prvně

zmíněném na svou denacifikaci a trest čekali bývalí členové SS, zadrženi na základě tzv. automatického zatykače. Většina se tak přímo na místě dostala z role vězňů do role vězňů. Když Američané na jaře 1948 přehodnotili svůj postoj k denacifikaci, spustila se vlna propouštění a internační tábory byly postupně rušeny. Díky tomu, že byli do tohoto, od léta jediného internačního lágru v Bavorsku, svezeni zbývající internovaní, ztratil původní charakter tábora SS příslušníků. Koncem roku se i zde zrušila výslechová místnost a v březnu 1949 byli poslední internovaní odvezeni do vězení v Eichstättu.⁶⁶

Po odchodu internovaných obsadili tuto část táborového komplexu noví obyvatelé, jednak sudetští vysídlenci a jednak obyvatelé města Norimberk, kteří za války v důsledku bombardování ztratili střechu nad hlavou. Zděné domy postupně nahradily dřevěné a z tábora Langwasser se stalo sídliště pro vysídlence.

Druhá část tábora byla po osvobození předána Američany do správy UNRRA, kterou později nahradila IRO. Zhruba 70 baráků s kapacitou pro 4000 lidí se dočasně stalo domovem pro „dípičky“ z Pobaltí⁶⁷, především Lotyšů a Estonců, kteří dali tomuto místu jméno Valka. Název je převzat od městečka, kterým po první světové válce procházela hranice mezi těmito zeměmi. Příslušnost města ke dvěma státům však nijak nebránila obyvatelstvu na jedné i druhé straně, aby se i nadále stýkali jako dřív. Název Valka byl proto zvolen jako symbol přátelství, míru a vzájemné spolupráce.

Někteří z nich utekli na Západ už při obsazení své vlasti Sověty, jiní po příchodu nacistů vstoupili do služeb SS nebo Wehrmachtu a konec války je zastihl v Německu. Ať tak či onak, odmítali se vrátit do svých domovů, nad nimiž se už opět rozpínala sovětská křídla. Valka pro ně fungovala jako hlavní tranzitní středisko v americké okupační zóně. Do podzimu 1949 většina emigrovala, zůstat muselo pouze několik set těch, kteří sítím vystěhovaleckých komisí neprošli.

⁶⁶ WINDSHEIMER, B.-FLEISCHMANN, M.: *Nürnberg-Langwasser -Geschichte eines Stadtteils*. Nürnberg 1995, str. 17-78.

⁶⁷ Mezi DP's tvořili lidé z Pobaltí třetí nejsilnější skupinu. Jen v americké okupační zóně jich v táborech žilo v roce 1946 na 90.000. Tamtéž str. 84.

Vládní tábor Valka v letech 1949-54

Okolnosti otevření tábora pro uprchlíky z ČSR

Od konce září do poloviny listopadu 1949 probíhala mezi úřady americké okupační správy, bavorské zemské vlády a radními města Norimberk čilá korespondence. Jednání o tehdy uvolněných táborech Valka - Langwasser a Altenfurt u Fischbachu⁶⁸ probíhala v hektické a ze strany města rozhořčené atmosféře. Město odmítalo nadále propachtovávat tyto prostory, neboť je chtělo využít pro své obyvatelstvo, evakuované z rozbombardovaných částí města a žijící tehdy ve vzdálenějším okolí⁶⁹. Výstavbu nového sídliště, plánovanou městskými úředníky, finančně zvýhodňovalo, že byla už dříve v této oblasti zavedená kanalizace, elektrina i plyn. Na konci září dala bavorská vládní místa městu volnou ruku. O necelý měsíc později však došlo k zásadní změně.

Přestože již tehdy vstoupila německá ústava v platnost, měly okupační mocnosti podle Okupačního statutu výslovně vyhrazeny kompetence týkající se uprchlíků a DP's. Vysoký komisař L. McCloy proto nařídil 11.10.1949 zemskému komisaři pro Bavorsko M. von Wagonerovi a bavorské zemské vládě, aby se o československé uprchlíky, kteří nebudou po 15.10.1949 registrováni u IRO, postaraly německé úřady.⁷⁰ Během měsíce pro ně mělo být všechno připraveno. Ačkoli na výběru místa pro tuto novou vlnu uprchlíků neměl sám vysoký komisař dále vliv, navrhl k tomuto účelu rozsáhlý tábor Valka a mnohem menší Altenfurt u Fischbachu. Bavorská vláda vzala jeho návrh jako bernou minci a rozhodla proti vůli města Norimberk o přidělení tábora Valka československým uprchlíkům.⁷¹

Protesty radních na sebe nenechaly dlouho čekat. Oháněli se tím, že americká okupační moc sice dala za úkol postarat se o československé uprchlíky, ale že nikde výslovně nenakázala, aby tím místem byl právě lágř Valka. Navíc v kraji Mittelfranken byly tábory pro cizince i jinde. Upozorňovali, že město již přijalo vysoký počet DP's⁷² a vysídlených ze Sudet, a poukazovali na možné nacionální problémy. Přestože za nimi stálo

⁶⁸ Obec ležící v bezprostřední blízkosti Norimberku, území tábora spadalo pod Norimberk. V tamním táboře IRO žilo 709 DP's a 438 evakuovaných. Celý tábor začali využívat norimberské rodiny až od května 1950. Staatsarchiv Nürnberg (StAN), Reg.630, Karton 236 a Stadtarchiv Nürnberg (StdAN), C 29/ Nr. 521-Akta starosty Norimberku 1950-52.

⁶⁹ 67.000 lidí žilo v okolí a čekalo na nějaké ubytování u města. Někteří cestovali do práce až 100 km. In: NZ 29.10.1949. StAN, Reg.630, Karton 236.

⁷⁰ Úřadu amerického vysokého komisaře pro Německo podléhal Úřad komisaře pro Bavorsko v Mnichově. Ten rozhodnutí předal bavorskému ministerskému prezidentovi Dr.Hansi Erhardovi. StAN, Reg 630, Karton 236.

⁷¹ StdAN, C 29/ Nr. 521-Akta starosty Norimberku 1950-52.

⁷² 20.000 DP's žilo na podzim 1949 v hradbách města, z toho 12.600 v privátním ubytování. In: NZ z 29.10.1949. StAN, Reg.630, Karton 236.

jak obyvatelstvo města, které si nepřálo mít ve svém okolí další velkou skupinu vykořeněných lidí, tak i vysídlenci ze Sudet, obávající se srážek s Čechy, nebyly jejich protesty přijaty.⁷³ Bavorská vláda svoje rozhodnutí ospravedlňovala tím, že v zemi je situace všude stejná a je nutné využít každé prostory vrácené organizací IRO. Přislíb, že se jedná pouze o dočasnou záležitost, nebyl v následujících nejbližších letech naplněn. To samozřejmě přispělo k trvalému negativnímu vztahu města a jeho obyvatel vůči lidem ve Valce.⁷⁴

Logickým vyústěním sporu bylo, že město odmítalo jakýkoli podíl na správě nechtěného tábora pro Čechoslováky. Mezi městem Norimberk a Uprchlíčkou správou bavorského ministerstva vnitra, zastupovanou krajskou vládou Mittelfranken v Ansbachu, proto byla sepsána nájemní smlouva. Péče o osazenstvo připadla Zemskému spolku pro sociální péči, který spolupracoval s charitativními spolky - katolickým Caritas a evangelickým Innere Mission. I když provozní náklady převzalo Bavorsko, bylo mu 85 % z dané sumy propláceno ze spolkové kasy v rámci poválečné pomoci.

Oficiálnímu otevření tábora Valka pro československé uprchlíky 21.11.1949 předcházela jednání o jeho budoucí organizaci. Protože byl provoz tábora financován z německých zdrojů, měla 10ti členná správa tábora zůstat v německých rukou. Na přání amerického komisaře M. D. von Wagonera ze 14.10.1949 bylo bavorskou zemskou vládou v Mnichově nařízeno, aby Čechoslováci požívali v táborech rozsáhlé samosprávy.⁷⁵ Volby do samosprávy ale byly odloženy na pozdější dobu, až bude tábor dostatečně naplněn a vztahy mezi uprchlíky se více ustálí.

I když lágrov potřeboval po tolika letech užívání rozsáhlou renovaci, nezbyl na ní čas. Z jednání zástupců bavorské zemské vlády, AFČR⁷⁶ a Sdružení československých politických uprchlíků v Německu⁷⁷ ale vzešlo rozhodnutí o pověření 30tičlenného

⁷³ Protestní psaní radního K. Schoenlebena spolkovému ministrovi pro věci vysídlenců a uprchlíků Dr. Lukáschekovi z 8.11.1949. Nürnberger Zeitung č.44 informovaly o protestním shromáždění sudetských vysídlenců proti příchodu Čechů, pořádaném 12.11.1949. StAN, C 25/II - Sozialamt/ Allgemeine Akten, Nr.35- Češi ve Valce.

⁷⁴ V tehdejší norimberském tisku (Nürnberger Zeitung, Nürnberger Nachrichten) byl tábor Valka jednostranně představován jako semeniště hříchu a zločinu. Zatímco kriminální delikty „Valkařů“ bývaly vždy patřičně „rozmáznuty“ na předních stránkách, pozitivní akce obyvatel tábora bývaly opomíjeny. Archiv P. Pittra, Pedagogické muzeum J.A.K. v Praze, Karton 35, různé novinové výstřižky-nesetříděno.

⁷⁵ 9.11.49 nařízení ministerialdirigenta Dr. Adam poslané z Mnichova na krajské vlády. StAN, Reg.630, Karton 236.

⁷⁶ American Fund for Czechoslovak Refugees, založený v USA Dr. Jánem Papánkem v roce 1948. Všestranně pomáhal našim uprchlíkům, především však v emigraci.

⁷⁷ Sdružení sdružující demokratické politické uprchlíky z ČSR, založené v roce 1948. Komunikovalo s jednotlivými tábory, okupační správou i německými úřady. Skrze svůj časopis informovalo uprchlíky o možnostech emigrace, podávalo rozborů o politickém dění, připravovalo kulturní a společenské akce, pomáhalo organizovat charitativní atd.

pracovního komanda z československých uprchlíků, žijících doposud v táboře v Hammelburgu. Skupina, sestávající z mužů převážně ve věku 20-26 let,⁷⁸ během pár dnů provedla nejnnutnější opravy osvětlení a baráků a připravila tak tábor pro první transport Čechoslováků.

Proměny obsazení tábora

Ačkoli byl tábor oficiálně otevřen 21.11.1949, dorazily první transporty již dříve. První a nejpočetnější z Hammelburgu o 500 lidech 15.11.1949⁷⁹, další o 34 lidech z Mnichova a o 60 lidech ze Schwaben. Z tohoto transportu ale namísto 60 lidí dojelo pouze 48, zbytek se „ztratil“ při převozu. Představitelé města Norimberk a jeho obyvatelé s nechtí sledovali rychlé naplňování Valky - 21.11. z Hammelburgu 387 lidí, 23.11. z Kamm-Furthu 60 lidí, 24.11. z Würzburgu 50 lidí, 25.11. z Deggendorfu 170 lidí atd. Jen do prosince 1949 tam transporty dopravily na 1300 Čechů a Slováků.

Statistika⁸⁰ sledující průměrné měsíční obležení tábora ukazuje trvalý nárůst počtu až do června 1950. Z června na červenec se ukazuje schodek o necelých 500 lidí. Nabízí se otázka, kam a proč odjeli. Jednalo se o Čechy a Slováky, kteří během první poloviny roku 1950 jako političtí uprchlíci získali u IRO právní a politickou ochranu. Tento status sice nezahrnoval důležitou pomoc IRO v emigraci, museli si jí tedy zařizovat sami, když však končil mandát IRO, byli tito lidé z nařízení amerického komisaře McCloye převezeni do táborů IRO, kde měli být dodatečně zařazeni do emigračních akcí, pokud se v nich nalézala volná místa.⁸¹ Dalším důvodem pro jejich transfer byla snaha o rozmělnění československé převahy v táboře vůči ostatním národnostem, které byly nebo měly být do Valky posílány. V souvislosti s uzavíráním IRO k 30.6.1950, byli z jejich středisek do táborů německé ekonomie, tedy i Valky, přesouváni ti, kteří nemohli nijak doložit konkrétní možnost emigrace. Ti, kteří se takovým dokladem během přezkušování prokázali, mohli v IRO táborech zůstat až do svého odjezdu. Mohli bychom snad tímto vysvětlit nárůst

⁷⁸ Seznam členů přípravného pracovního komanda. StAN, Reg. 630, karton 236.

⁷⁹ Transport stanoven na 15.11.1949, tedy přesně měsíc po převedení péče o čsl. uprchlíky do německých rukou. Z nařízení M. D. Wagonera z 14.10.1949 mělo být pro čsl. uprchlíky do jednoho měsíce vše zařízeno. StAN, Reg. Sg. 630, karton 236.

⁸⁰ Statistika policejního prezidia od ledna 1950 do února 1953. StAN, C 25/II - Sozialamt/ Allgemeine Akten, Nr. 35- Češi ve Valce.

⁸¹ Všichni Češi, kteří požívali právní a politické ochrany IRO (Legal and political protection only), měli být přestěhováni do Hessenska, do tábora Babenhausen. Nařízení McCloye v květnu 1950. StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236.

počtu obyvatel, který od července stoupá poměrně dramaticky, na konci roku 1950 čítá už přes 4000, v únoru roku 1951 dosahuje svého vrcholu - 5006?

Ovšem k vysvětlení nárůstu počtu uprchlíků ve Valce nestačí pouze okolnosti týkající se IRO. Je nutné vzít v úvahu i opatření reagující na zostření mezinárodní politické situace. V souvislosti s vypuknutím války v Koreji posilovaly západní okupační mocnosti od léta 1950 své vojenské jednotky i v Západním Německu. Řada kasáren, dosud obývaných DP's a uprchlíky, proto musela být uvolněna pro ozbrojené síly. To stavělo bavorskou vládu do nepříjemné pozice. Na jednu stranu slibovala radním Norimberku jen dočasné působení Valky, na druhou stranu musela po vyklizení kasáren⁸² najít rychle vhodné prostory pro uprchlíky a to tím způsobem, aby se co nejvíce ušetřilo. K nelibosti města a jeho obyvatel tak znovu docházelo od léta 1950 do zimy 1951 k dalšímu přísunu cizinců do Valky. Potřeba zvýšení kapacity Valky pro další transporty tlačila táborové vedení k dalším opravám poničených baráků a výstavbě nových zděných ubytoven, kuchyní a umýváren.

Maximum z února 1951 není do konce funkčního období Valky v roce 1954 překročeno, po něm počet trvale klesá až k 3329 v únoru 1953, kdy došlo k transformaci celého tábora. Postupný pokles obyvatel od února 1951 bychom mohli klást do souvislosti s obnovením asistence IRO při emigraci v polovině října 1950. Mezinárodní společenství si uvědomilo, že je nutné znovu prodloužit mandát IRO a rozšířit asistenční pomoc na ty, kteří opustili vlast po původně stanoveném datu poslední registrace 15.10.1949, zároveň ale do 1.10.1950. Pokud by tehdy převažoval odchody z Valky nad příchody, měla by se tato nově umožněná možnost emigrace projevit již na konci roku 1950, neboť vyřízení emigrace trvalo sice několik týdnů až měsíců, vyvolení k emigraci byli ale většinou přesouváni do jiných, tranzitních táborů. Z toho vyplývá, že až do února 1951 převažovaly transporty do Valky, pravděpodobně z uvolňovaných kasáren, teprve potom převážily odchody k emigraci.

Shrneme-li, tak počet táborových obyvatel kolísal především v závislosti na možnostech masové či individuální emigrace a na transportech do a z tábora. Do tábora přijížděli hlavně uprchlíci z rušených uprchlických táborů a z ciziny. Buď přímo ze svých vlastí, ze kterých utíkali (z toho většina přišla z ČSR, méně a později z Jugoslávie, Polska, Maďarska) nebo se uprchlíci v menší míře vraceli zpět do Německa jako země prvního azylu z dočasných zaměstnání hlavně v Belgii a Francii⁸³. Odchody pak směřovaly hlavně do zámoří, do Kanady, Austrálie, USA a států Latinské Ameriky. K tomu musíme ještě

⁸² Kasárna v Mnichově, Schleissheimu, Mittenwaldu, Ambergu a Feldafingu.

⁸³ Ve většině případů šlo o těžkou práci v uhelných dolech.

přičíst odchody do různých jednotek okupačních mocností a v pozdějších letech stále se množící individuální opouštění tábora, zpětně označované táborovým vedením v kartotéce jako „odchod neznámo kam“.

V celkovém počtu norimberských obyvatel nepřekročilo nikdy procentuální zastoupení počtu obyvatel Valky 1,3%, přičemž toto maximum bylo naměřené v roce 1951, tedy v roce největšího obsazení tábora. Pokud srovnáme s procentuálním zastoupením vysídlených Němců (8,03 % v roce 1951 a max. 9,76% v 1953), kteří v nebo u Norimberku žili, zjistíme, že i v době maximálního obležení tábora, představovali „Valkaři“ vždy procentuálně malou menšinu.⁸⁴

Proměny národnostního složení

Ačkoli se o Valce na podzim 1949 jednalo jako o táboru pro Čechy a Slováky, stala se během následujících let útočištěm i pro jiné národnosti. Zatímco Češi, Slováci, později Poláci, Maďaři, Jugoslávci, Ukrajinci, Rusové představovali početně silné skupiny, některé národnosti byly zastoupeny jen jedinci - Řekové, Lotyšů, Estonci, Litevci, Bulhaři, Finové, Arabové, Východní Němci.⁸⁵ Žádná národnostní skupina samozřejmě nebyla jednotná, nacházely se v ní různé společenské a politické proudy. Čím kompaktněji však určitá skupina vystupovala, tím lépe mohla pochopitelně získávat v táboře určitý vliv.

Když byl tábor Valka v listopadu 1949 otevřen pro československé uprchlíky, žili v části tábora bývalí „Valkaři“ z Pobaltí, kterým se nepodařilo emigrovat. Nově přichozí uprchlíci Češi a Slováci byli jednak uprchlíci poúnoroví, řada z nich byli exulanti, a jednak ti Češi, kteří republiku opustili již v roce 1945. U této skupiny byly hlavním důvodem k urychlenému odchodu z osvobozené republiky jejich příliš blízké vztahy s německými okupanty. Do Valky byla také transportována poměrně početná skupina separatistických Slováků, kteří se do Německa dostali rovněž v roce 1945 po pádu Slovenského státu.

V souvislosti s dalším předáváním pravomocí z rukou IRO do rukou německých úřadů v červnu 1950, byl dřívější systém táborů víceméně jednotlivých národnostních skupin

⁸⁴ čísla z Statistische Nachrichten der Stadt Nürnberg, Jg. 1950-54. In: SCHICK, CH.: přílohy.

⁸⁵ 1721 Čechů, 824 Slováků, 198 Poláků, 130 Maďarů, 90 Jugoslávců, 96 Ukrajinců, 47 Rusů, 6 Rumunů, 5 Lotyšů, 16 Litevců, 17 Bulharů, 2 Řekové, 1 Estonec, 1 Fin, 1 Arab, 13 Chorvatů, 1 Srb, 9 Němců, 41 bez státní příslušnosti. Zde je zajímavé, že 90 uprchlíků z Jugoslávie uvedlo jako národnost Jugoslávců, zatímco 13 zdůraznilo chorvatskou a 1 srbskou. Může se ovšem také jednat o neznalost německého policejního úředníka, který onu zprávu sepisoval. Zpráva policejního ředitelství z 22.10.1950. StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236.

nahrazován smíšenými. A tak i národnostní složení Valky postupně proměnily transporty probíhající od jara 1950, kdy byli do tohoto tábora dovezeni z uvolňovaných kasáren a táborů IRO uprchlíci a DP's cizích národností. Ve velké míře šlo o lidi, kteří byli v Německu již několik let. Mezi 2500 Čechy a Slováky, kteří v květnu 1950 ve Valce žili⁸⁶, tvořili menšinu. Aby se vyrovnal národnostní poměr, to znamená, aby žádná národnost netvořila příliš početnou většinu a předešlo se tak národnostním rozporům, přistoupilo se k přestěhování určitého počtu Čechů do Hessenska.⁸⁷ Dosud hlavně česko-slovenský charakter Valky byl ztracen, což se odrazilo i v některých aspektech táborového života. Této otázce však bude věnována pozornost dále.

Již v říjnu 1950 žilo ve Valce 18 národností při počtu 3219 lidí, o rok později 28 při 4340 lidí. Stejný počet národností se udržel do dubna 1952, kdy počet obyvatel klesl na necelých 3600. V květnu 1952, po příchodu asi 300 jugoslávských, albánských a kavkazských muslimů z jednoho zrušeného tábora se Valka stala muslimským centrem v celém jižním Německu.⁸⁸

Charakteristika obyvatel Valky

V tomto bodě se dostáváme k otázce struktury táborového obyvatelstva. Obyvatelé Valky, jakožto tábora pod německou ekonomikou, tvořili dosti specifickou, zároveň rozmanitou skupinu, kterou lze rozdělit na dvě hlavní části. Do první části této skupiny bychom mohli počítat ty, kteří do Německa došli po 15.10.1949, z tohoto důvodu se již nemohli zaregistrovat u IRO a spadli automaticky pod německou ekonomii. Sem patří uprchlíci, kteří nemohli, nechtěli nebo nestihli přejít hranice před polovinou října 1949. Některým se během následujícího roku sice podařilo získat právní a politickou ochranu IRO, na pomoc od IRO při emigraci ale museli čekat až do října 1950, kdy byla asistence při tomto procesu obnovena. Do té doby mohli k emigraci využívat pouze charitativní organizace nebo vlastní kontakty. Ani tato část skupiny, dorazivší po polovině října 1949, nebyla vnitřně nijak homogenní, nacházeli se v ní příslušníci všech sociálních vrstev, vedle exulantů v ní byli i ti, kteří opustili svou vlast z jiných důvodů než politických.

⁸⁶ StAN, Registratur Sg. 630, Karton 236.

⁸⁷ Vybrání byli nejprve ti, kteří byli pod právní a politickou ochranou IRO. StAN, Registratur Sg.630, Karton 236.

⁸⁸ WINDSHEIMER, B. - FLEISCHMANN, M.: *Nürnberg-Langwasser -Geschichte eines Stadtteils*. Nürnberg 1995, str. 89.

Druhou část tvořili ti, kteří se v Německu nacházeli již dříve, tedy před tím, než IRO ukončila registraci pro nově příchozí. Z nich někteří prošli politickou prověrkou, emigraci ale znemožnila přísná prohlídka zdravotní. V tom případě zůstávala naděje ve speciální programy, v jejichž rámci některé státy braly lidi, vyžadující zdravotní péči. Další ztroskotali na prověrce politické. Vedle lidí, kteří byli odmítnuti neprávem z důvodu falešného udání, neznalosti situace ze strany úředníků nebo z důvodu nacionální nesnášenlivosti, se jednalo o lidi, kteří za sebou měli fašistickou, komunistickou minulost, jež jim byla prokázána, nebo, kteří neměli čistý trestní rejstřík. Řada těchto lidí žila v táborech či jiných uprchlických střediscích již několik let, což znesnadňovalo, po zamítnutí jejich emigrace, jejich integraci do německé společnosti.

Spolu s tím, jak opouštěli Valku lidé, kteří buď získali zaměstnání mimo tábor a mohli si tudíž dovolit privátní ubytování nebo emigrovali z Německa, zejména po říjnu 1950, rostlo procento těch, kteří se z důvodů politických, zdravotních, mravních či nedostatečné kvalifikace dál nedostali. Zároveň ale nebyla na začátku padesátých let možnost integrovat je do německé společnosti a to z prostého důvodu: Přednost měli pochopitelně němečtí vysídlenci. Dlouhodobý pobyt v táboře, kde panovala otupělost, beznaděj a únava z promarňovaného života bez vyhlídky na lepší budoucnost, měl neblahý a demoralizující vliv na tamní obyvatele. Valka tak postupem času získávala pověst ostudné výlohy svobodného světa, hřbitova nadějí odmítnutých, nemocných a chudáků, zároveň však i hnízda zahálečů a kriminálních živlů. I tím se potom komplikovala případná integrace těchto lidí, neboť ta je procesem ne jedné, ale dvou stran. A je-li člověku vnucena negativní identita, nemá možnost se do společnosti dobře zařadit a ztotožnit se s jejími zájmy.⁸⁹

⁸⁹ KABELA, M.: Psychické problémy emigrantů. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o čsl.vystěhovalectví, exilu a vztazích k domovu*, Karolínium, Praha 2000, str. 112 – 123.

**Měsíční průměr obsazení tábora dle policejního prezidia v Norimberku.
StdAN, C 25/ II, Nr. 35.**

	1950	1951	1952	1953
leden	1370	4361	4232	3866
únor	1542	5006	3994	3329
březen	1750	5005	3795	
duben	2047	4284	3573	
květen	2350	4182	3589	
červen	2750	4155	3817	
červenec	2280	4238	3847	
srpen	2560	4132	4067	
září	2850	4208	4117	
říjen	3150	4340	4034	
listopad	3735	4613	3909	
prosinec	4410	4452	3935	

**Národnostní složení k 31. 8. 1953 dle policejního prezidia v Norimberku.
StdAN, C 25/ II, Nr.35.**

národnost	Sběrný t.	Dřevěné b.	Zděné b.
Češi	101	343	187
Slováci	41	236	51
Poláci	60	384	203
Ukrajinci	15	185	326
Rusové	10	88	101
Lotyšši	2	33	57
Estonci	6	1	17
Maďaři	102	660	71
Slovinci	14	0	43
Němci	19	53	31
Rumuni	4	2	6
Turci	1	3	1
Arabové	1	6	3
Srbové	20	24	5
Bulhaři	13	7	1
Čerkezové	0	4	3
Židé	1	4	1
Alžírčané	0	2	3
Finové	1	0	5
Kavkazané	0	0	2
Chorvati	36	45	39
Řekové	2	7	1
Rusíni	0	4	1
Holandřani	6	0	0
Španělé	1	0	0
Italové	0	2	0
Francouzi	1	2	0
Albánci	1	2	0
Bosňáci	3	23	0
Arménci	0	1	0
Belgičané	0	2	0
Kozáci	0	19	0
celkem	461	1542	1158

Spolkový sběrný tábor a sídliště pro uprchlíky

Od roku 1952 rozvíjela spolková vláda plány na vybudování Spolkového sběrného přijímacího tábora pro osoby hledající azyl, jenž by se nacházel v těsném sousedství Valky, respektive by jednu její část pohltil. Valka měla fungovat nezávisle na jeho založení ještě zhruba rok, než by byla definitivně zrušena. V tomto přijímacím sběrném táboře se měli koncentrovat všichni cizinci, kteří ilegálně překročili hranice a pobývali na území SRN, až do doby, než bude vyřízena jejich dokumentace a než jim bude nalezeno definitivní ubytování. Protože se jednalo o středisko pro osoby, jejichž totožnost měla být teprve ověřena, uvažovalo se, že by byl tábor uzavřený vysokou betonovou zdí s ostnatým drátem a pouze jedním vchodem.

Město, stále doufající v brzké zrušení Valky, nebylo rozhodně zprávami o dalším táboře nadšeno, navíc citlivě reagovalo na jakékoli zprávy o zdi uzavírající tábor. Upozorňovali na to, že masové ubytování za zdi a drátem oživí vzpomínky na koncentrační tábory, což bude využito v médiích, navíc v souvislosti s městem, které se proslavilo norimberskými zákony, sjezdy NSDAP a poválečnými procesy.⁹⁰ Přesto byl na jaře 1953, v části dřevěných baráků do té doby náležejících k Valce, Spolkový přijímací tábor pro osoby hledající azyl otevřen a dvoumetrovou zdí opevněn.

Zbytek dřevěných baráků sloužil Valce až do jara 1954, kdy bylo dokončeno několikaměsíční postupné rušení. Oficiálně k tomu došlo 17.3.1954, kdy táborový vedoucí slavnostně sundal ze vstupní brány desku s nápisem „*Regierungslager Valka*“. Obyvatelé stržených dřevěných baráků dostali v lepším případě buď jiná obydlí v různých částech Bavorska nebo byli přesídleni do jiných táborů.

Když bylo v průběhu let nutné rozšířit kapacitu Valky, byly k dřevěným barákům postaveny nízké zděné. Sloužily většinou těm, kteří zastávali v táboře nějaké funkce nebo rodinám s dětmi, případně lidem, u nichž se díky jejich zdravotnímu stavu předpokládalo, že v lágru budou delší čas. V srpnu 1953, tedy před oficiálním uzavřením Valky, se oficiálně přeměnily na sídliště cizinců Langwasser a sociální péči za tamních asi 1400 obyvatel převzalo město Norimberk.⁹¹

I přes tyto zásadní změny, jakými převedení pod jinou správu či vybudování jiného tábora s jinými pravidly zcela jistě bylo, působilo navenek vše tak, jakoby i nadále onen starý lágr Valka fungoval, neboť obyvatelé města, sídliště i nově přicházející cizinci užívali

⁹⁰ StAN, C 29/ Nr. 521-Akta starosty Norimberku 1950-52.

⁹¹ StAN, Registratur Sg. 630, Karton 236.

jméno dál a ještě v roce 1959 můžeme číst: „*Valka musí pryč, nejen protože je na spadnutí, ale i protože neodpovídá lidským vztahům a musíme se zbavit tradice spojené se jménem Valka. Deset let Valky, deset let mordů, bordelu, krádeží a rvaček, nacionálních nenávistí a politicko-náboženských rozdílů ve vysoce konfliktní atmosféře.*“⁹²

Snaha západních činitelů řešit vleklou otázku uprchlických táborů⁹³, z nichž Valka představovala odstrašující příklad, vedla v roce 1955 k opravení bývalých kasáren a otevření vzorového tábora v nedalekém Zirndorfu, který svým obyvatelům poskytoval více pohodlí i soukromí. Alespoň několik desítek lidí tak mohlo opustit nenáviděnou Valku. V dalších letech docházelo k postupným přesunům do Zirndorfu, až byl v květnu 1960 Spolkový tábor definitivně zrušen a město Norimberk tak mohlo uvést v život svůj dávný sen výstavby moderního sídliště Langwasser.

⁹² WINDSHEIMER, B.; FLEISCHMANN, M.: *Nürnberg-Langwasser. Geschichte eines Stadtteils*. Nürnberg 1995. str. 91. Prohlášení Vysokého komisaře pro uprchlíky Dr. Lindta.

⁹³ Přesun do Zirndorfu urychlila i komunistická Akce Návrat. Amnestie vyhlášená prezidentem A. Novotným 5.5.1955 umožňovala do 5.11.1955 beztrestný návrat osobám, kteří pod vlivem nepřátelské propagandy opustili bez povolení ČSR. Akce neměla nijak oslnivý výsledek. Statistické přehledy návratnosti uprchlíků v Archivu MV, A2/1-978.

ŽIVOT VE VALCE 1949-1954

Správa a organizace tábora

Německá správa

Území, na němž se tábor rozkládal, patřilo městu Norimberk. Krajská vláda Mittelfranken se sídlem v Ansbachu, zastupující Uprchlickou správu bavorského zemského ministerstva vnitra, pod níž tábor spadal, proto opakovaně uzavírala nájemní smlouvu s jeho představiteli. Vybavení budov bylo převzato od organizace IRO a péče o obyvatelstvo se ujal Zemský spolek pro sociální péči. Provozní náklady financoval stát Bavorsko, jemuž bylo následně 85 % z dané sumy propláceno ze spolkové kasy v rámci poválečné pomoci.⁹⁴

Ačkoli bylo po celou dobu fungování vedení německé, alespoň na počátku, kdy bylo složení tábora česko-slovenské, se dbalo na to, aby stál v čele někdo, kdo ovládá aktivně češtinu. To otvíralo cestu k tomuto postu sudetským Němcům. Táborový vedoucí měl odpovědnost za správu tábora a jeho inventář, jeho úkolem bylo dělat všechna možná opatření, aby obyvatelstvo tábora bydlelo a stravovalo se v rámci nejlepších možností, dohlížet na udržování hygieny a zabezpečení lékařské péče a pečovat o klidné soužití v táboře. K plnění těchto úkolů mu mělo být nápomocno 9 německých sil. Důležitější věci pak řešil s vedoucím Oddělení pro záležitosti uprchlíků při krajské vládě v Ansbachu.

Na místě vedoucího se mezi léty 1949-54 vystříдалo několik mužů. Za zmínku stojí Heinz von Homeyer, který se snažil vylepšit infrastrukturu a podnítit táborové obyvatele k samostatným aktivitám. Za jeho éry tak bylo zřízeno několik dílen a výrobní koberců, postaveny další kostely, otevřena provizorní táborová škola a školka. Hrstku nadšenců získal pro myšlenku zkrášlení vzhledu tábora. Přestože se během jeho půlročního angažmá od července 1951 do ledna 1952 zlepšily vztahy v táboře, bitvu s hlavními problémy zmítajícími Valkou - alkoholismem, zahálkou a nepořádkem - se mu vyhrát nepodařilo.⁹⁵

Vraťme se zpět k jednotlivým funkcím táborové administrativy. Zástupce vedoucího odbavoval všechny žádosti a rozhodnutí závislá na vedoucím, denně před začátkem služby nařizoval nasazení pracovních skupin, průběžně upravoval plán obložení tábora, aby bylo

⁹⁴ StAN, Reg.Sg 630, Karton 236.

⁹⁵ WINDSHEIMER, B.; FLEISCHMANN, M.: *Nürnberg-Langwasser. Geschichte eines Stadtteils. Nürnberg 1995.* str. 87.

jasné, kolik a kde je volných míst. Finanční referent zabezpečoval všechny finančně-technické záležitosti, vypočítával kapesné, provozní náklady tábora, obstarával materiál, uhlí, dřevo. Měsíčně také uzavíral smlouvy s jednotlivými provozovateli kantýn a jiných živností v táboře. Veškeré účty týkající se stravování byly záležitostí stravovacího referenta, který vedl výdej stravovacích jídelních lístků a denně kontroloval účetní knihu šéfa kuchyně. Příjem pošty oznamoval na černé vývěsní tabuli před služebnou táborovým obyvatelům tzv. registrátor, jenž také vedl poštovní kasu a táborovou dopisní knihu. Mezi německé pomocné síly také patřil správce skladu a materiálů, který nově příchozím vydával potřebné věci. Každý příchod, odchod, dovolená, závažné nemoci měly být zaznamenány v kartotékách. Evidenční referent vedl hned dvě, jednu podle abecedy, druhou podle obsazení baráků. Přijímal také žádosti o *Kennkarty*, pokud je uprchlíci ještě nedostali jinde a vydával tzv. *Lagerausweis*-táborový průkaz. Hned po přijetí čekala nově příchozího zdravotní prohlídka, provedená táborovým lékařem, jejímž hlavním účelem bylo zabránit rozšíření infekčních chorob v táboře a případně podchytit vážně nemocné uprchlíky. Za čistotu správních a sanitárních zařízení a pořádek mezi baráky zodpovídal táborový hlídač, který měl k ruce zvláštní čtyřčlenné pracovní komando. To mohlo být jednak nasazeno do denně proměňované pracovní skupiny, vedle toho pomáhalo s přidělováním dřeva a uhlí na jednotlivé baráky. Jejich další funkcí bylo uhlídat budovy a inventář před rozkrádáním, bránit rozdělávání ohňů v těsné blízkosti baráků a v případě požáru hasit. Je zjevné, že na tak početný tábor byli 4 muži málo.

Služebna táborové správy sídlila v jednom z mnoha baráků, navenek však byla označena. Před ní stála velká černá tabule se všemi informacemi, přeloženými z němčiny do jazyků v táboře přítomných národnostních skupin, přičemž počet těchto informačních tabulí narůstal spolu s přibýváním různých národností. Jako překladatele pochopitelně zaměstnávali německy mluvící osoby z řad uprchlíků.

V rámci snahy o klidné soužití vydal první vedoucí tábora Franz Heller nařízení pro zaměstnance týkající se jednání s uprchlíky.⁹⁶ Zaměstnanci neměli opomíjet odpověď na pozdrav příchozího; upřednostňování měli být staří, postižení, zlomení lidé, těhotné ženy a matky s dětmi, stejně tak i barákoví důvěrníci, pokud vyřizovali něco v zájmu obyvatel svého baráku a ne ve svém; záležitosti každého příchozího měly být řešeny v den, kdy s nimi přišel. Musel-li být žadatel odmítnut, mělo to být učiněno tím způsobem, aby neodcházel ze služebny s hořkostí či znechucen. A vůbec nejdůležitější, zaměstnanci měli

⁹⁶ StAN, Reg.Sg.630, Karton 236. Nařízení F.Hellera.

mluvit tak, aby jim rozuměli. Otázkou je, jak často byl tento nastavený ideál proměňován ve skutečnost.

Oslovení narátoři se k táborovému vedení vyjadřovali dosti stručně, přičemž většina z nich zdůrazňovala, že si byli jak oni tak i Němci vědomi toho, že hlavní slovo měla americká okupační správa, i když se jednalo o tábor německé ekonomie: „*Administrace byli, řekněme, sudetští Němci. Na jedné straně oni si netroufali, protože věděli, že se kdyžtak půjdeme odvolat k té americké administrativě, ale na druhé straně, (...), byly tam možnosti, kde se to dalo dělat líp. Ale na druhé straně oni se snažili, aby se to tam celkem vyrovnávalo, ale že by byli pozitivní, to teda nebyli.*“⁹⁷

I když na adresu táborové správy tu a tam padla nějaká výtka, nakonec narátorka shrnula: „*No, vlastně se musí těm Němcům děkovat, to financovali oni a i když to bylo koňský maso, tak to bylo aspoň nějaký to jídlo a dávali to zadarmo.*“⁹⁸

Jiné narátorce zbyly po těch mnoha letech vzpomínky jen dobré: „*Já myslím, že se starali o lidi vlastně moc dobře. Nemůžu si stěžovat, pokud to bylo v jejich silách, byla to krásná spolupráce, všude, i v tý Valce.*“⁹⁹

Jinde můžeme nalézt uměřenější hodnocení německé správy: „*Německé vedení tábora se k nám chovalo se zdvořilou korektností, (...)*“¹⁰⁰ doplněnou hned o kritiku táborového výboru, o jehož zavedení bude pojednáno nyní.

Zavedení samosprávy

Na podzim 1949, kdy probíhala jednání o budoucím osudu Valky, byla americkými okupačními veliteli vznesena žádost, aby Čechoslováci v táboře požívali rozsáhlé samosprávy.¹⁰¹ Protože ale neexistovalo jednotné vedení našich uprchlíků, naopak fungovala řada politicky různě zaměřených skupin od extrémní pravice po národní socialisty, které navzájem nenalézaly společnou řeč, došli Američané k závěru, že bude nejlepší zatím pouze německé vedení. Plánovali ale svobodné volby do táborového komitétu, ve kterém by zasedli zástupci uprchlíků zvolení táborovými obyvateli.

⁹⁷ Rozhovor s panem O. Černým.

⁹⁸ Rozhovor s paní R.Locherovou, roz.Jeřábkovou.

⁹⁹ Rozhovor s paní V. Vahala.

¹⁰⁰ Písemné vzpomínky J.Maiwaldové.

¹⁰¹ Nařízení amerického vysokého komisaře M. D. von Wagonera ze 14.10.1949 k bavorské vládě v Mnichově. StAN, Registratur Sg. 630, karton 236.

K jednání o táborové organizaci s představiteli uprchlíků došlo v lednu 1950, kdy už byly vztahy mezi uprchlíky více ustálené. Do té doby transporty, přicházející v rychlém sledu, měnily rozložení sil. Čeští a slovenští uprchlíci se tehdy dělili na dvě hlavní skupiny, které měly odlišné představy o fungování tábora: na tzv. benešovce, podporované demokratickými Slováky, a tzv. prchalovce, spolupracující se separatistickými Slováky. Jejich bližší charakteristika bude podrobně rozebrána až v další kapitole, nyní jen tolik, že i když všichni uznávali německé vedení, prchalovci odmítali jakýkoli táborový komitét¹⁰², zatímco benešovci na něm, jakožto pojítku mezi správou a obyvateli, trvali. Měli představu, že výbor bude jakýmsi kontrolním orgánem německé administrativy a že bude hájit práva táborových obyvatel vůči ní. O tom, že německé orgány nebyly tehdy suverénní a že v Německu měli poslední slovo Američané svědčí to, že se k nim mohl výbor v případě nouze odvolat. Také na nátlak Američanů bylo ustavení tohoto komitétu prosazeno.

Během lednových jednání¹⁰³ byly zároveň vyřešeny některé organizační záležitosti. Ve všech barácích měli být zvoleni barákoví vedoucí, kteří by odpovídali za čistotu a pořádek, podávali denně raport táborovému vedení o obsazení baráku a informovali tamní obyvatele o všech nařízeních a novinkách. Rovněž byli oprávněni jmenovat denní pořádkovou službu a v případě potřeby určovat obyvatele baráku, muže ve věku 16-50 let a ženy 16-45 let, pro bezplatnou práci v zájmu baráku či celého tábora. Při charitativních akcích se podíleli na sestavování seznamů potřebných a na rozdávání došlých balíků s pomocí. Vedle velké výhody, kterou byla včasná informovanost, se jim tedy dostávalo poměrně širokých pravomocí, jichž mohli využívat nejen ku prospěchu barákových spolubydlících, ale také opačně. Většinou to byli lidé, kteří se k této funkci dostali díky svým jazykovým znalostem a organizačnímu talentu, který prokázali již například v předchozím táboře nebo během transportu.

Obsazení těchto důležitých postů odpovídalo rozdělení sil mezi výše zmíněnými skupinami a tak se někteří k tomuto postu dostali i skrze konexe. V pracovním komandu, které připravilo baráky ještě před příjezdem prvních transportů, byli hlavně prchalovci. Jako protislužbu za jejich pracovní nasazení jim byla dána táborovou správou volná ruka při obsazování baráků. Podařilo se jim tak do vedení 24 baráků prosadit svoje lidi.

¹⁰² Zaslali dokonce petici s 508 podpisy na Oddělení pro věci uprchlíků v Ansbachu. StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236. Zpráva O.Lütke.

¹⁰³ Jednání dne 26.1.50 s představiteli čsl.skupin o věcech týkajících se táborové organizace. Za uprchlickou správu O. Lütke, za čsl. skupiny: Jeřábek, Bittner, Beutler, Kerak, za policejné hlídku v táboře Förner, vedoucí tábora Heller a Dr.Wiesner jako táborový lékař. StAN, Registratur Sg 630, karton 236. Zpráva táborového vedoucího do Ansbachu.

Benešovci se proti tomu pochopitelně ozvali a výsledkem byla dohoda, že také oni dostanou baráky, jimž budou vládnout.

Shoda mezi oběma skupinami panovala v tom, že by měli být zaplaceni lidé pracující na stálo v krejčovských dílnách, kuchyni a české pořádkové službě, jejíž sestavení německé vedení kvůli větší bezpečnosti v táboře odsouhlasilo. I v tomto případě se k dohodě o poměru zastoupení docházelo těžko. Nakonec ale všichni souhlasili s tím, že benešovci ustaví 12 lidí stejně jako prchalovci dohromady se separatistickými Slováky. O vedení služby se podělili tak, že prchalovec stál v čele, zatímco benešovec mu měl dělat zástupce. Služba měla úzce spolupracovat s německou policejní hlídkou a v případě požáru měla pomáhat hasit. Občasnou pracovní službou, zahrnující úklid či pomocné práce, byli povinni z nařízení německé správy všichni a kdo se jí chtěl vyhnout, tomu mělo být odepřeno kapesné. Jednalo se také o zřízení ženského baráku, do kterého by neměli přístup muži, o zřízení klubovny, školy, koutku pro matky s dětmi a vyhrazení jednoho baráku kriminálním živlům. Tomu se ale bránil šéf německé policejní hlídky s ohledem na to, že by se tím nebezpečí ještě více zvyšovalo.¹⁰⁴

Organizace a složení samosprávy nebylo neměnné, nýbrž se měnilo v závislosti na složení tábora. Nejdůležitějšími prvky samosprávy, vedle spolupráce s německým vedením, byla péče o uprchlíky své národnostní skupiny, ať už šlo o péči charitativní, vzdělávací či pomoc v emigraci.

Příchod do tábora a seznámení s pravidly

Do tábora se lidé dostávali v podstatě dvojnásobem. Buď individuálně nebo v rámci transportu z jiného tábora. V tom případě, pokud se již v předešlém středisku sešli stejně zaměřeni lidé, dorazila do Valky jednotná skupina s vyjasněnými představami a cíly. Tak tomu bylo například u transportu z Hammelburgu, kdy dorazila početná skupina přívrženců gen.Prchaly nebo u transportu z Deggendorfu, ve kterém naopak byla skupina bývalých členů Národní socialistické strany: *„Deggendorf (...) byl vlastně takový záchytný bod, (...)byli jsme tam asi 3 týdny a pak jsme jeli do té Valky. Štěstí tohoto období bylo, že jsem tam měl možnost poznat fantastické lidi, se kterými jsem byl ve styku celá další léta. Byl tam Karel Jeřábek s rodinou, byl tam Jiří Corn, který byl hodně důležitý a pak hodně dělal v Kanadě, byl tam Dr.B.Horák, manžel Milady Horákové. (...) Samozřejmě my jsme*

¹⁰⁴ StAN, Registratur Sg. 630, karton 236, zpráva táborového vedoucího do Ansbachu.

tam chtěli vytvořit [komitét-pozn.H.A], protože bylo třeba mít nějakou protiváhu proti té administrativě německé. ¹⁰⁵

O pocitu nejistoty, který zažívali lidé, jimž konečné datum pro registraci u IRO uniklo jen o pár dní, mluví jedna narátorka, která přišla v době prvních transportů: „*Valka byla úplně prázdná, kromě pár nešťastníků jako my, kteří jsme přišli příliš pozdě, abychom patřili do IRO. A každý říkal, co s námi budou dělat? Protože už za nás mezinárodní organizace neměla odpovědnost a odpovědnost měla německá správa, což v poválečných letech nebyla pohodlná situace.*“ ¹⁰⁶

Druhou možností byl příchod individuální – vlakem, autobusem, stopem či pěšky z nějaké policejní stanice, kde se předtím uprchlík nahlásil. Díky chaosu, který v Německu vládl a nedostatku informací, kterých se uprchlíkům dostávalo, bylo pro některé překvapením, že spadli pod správu německou a nikoli mezinárodní organizace: „*Jedna věc nás překvapila při příjezdu. Tábor byl už několik měsíců v německé správě a ne pod IRO, jak jsme se domnívali.*“ ¹⁰⁷

Všichni nově přichozí se měli ihned po příchodu hlásit v kanceláři táborové správy za účelem registrace, vystavení *Kennkarte*, pokud ji uprchlíci nedostali už jinde, policejní přihlášky a tzv. *Lagerausweis* - táborového průkazu. Z pohledu do dochované kartotéky ¹⁰⁸ je zřejmé, že průkaz nebyl vydáván nebo spíše vyzvedáván hned od počátku. Všichni, kteří přijeli během prvních transportů, již *Kennkarty* měli odjinud a byli ve Valce nahlášeni nejdříve v dubnu 1950. Z února toho roku pochází stížnost táborového vedení, že si uprchlíci tento táborový průkaz nechtějí vyzvedávat. Proto byl nařízen výdej kapesného až po jeho předložení, což situaci vyřešilo, neboť nikdo nechtěl o kapesné přijít, i když se jednalo jen o 12,50 DM ¹⁰⁹.

Registrace byla doprovázena seznámením s táborovým řádem. Do tábora nemohl nikdo bez povolení od táborové správy vstupovat ani u kohokoli nocovat. Každé opuštění tábora bylo možné jen s táborovým průkazem a *Kennkartou* a pokud bylo delší než 24 hodin, mělo se hlásit vedení. Každý se musel podrobit lékařské prohlídce, byl povinen pečovat o čistotu a pořádek, nesměl se libovolně stěhovat a měl hlásit každé poškození majetku barákovému vedoucímu. Jakékoli rušení klidu v době od 22.00 do 6.00 a od 13.00 do 15.00 bylo zakázáno, pořádání společenských akcí a zábav muselo být 3 dny předem

¹⁰⁵ Rozhovor s panem O. Černým.

¹⁰⁶ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

¹⁰⁷ Písemné vzpomínky pana P. Hartmana.

¹⁰⁸ SdtAN, C 21/I-Einwohnermelde und Passamt/Allgemeine Akten, 1950-52.

¹⁰⁹ StAN, Registratur Sg. 630, Karton 236. Zpráva táborového vedoucího do Asbachu.

ohlášeno a podléhalo schválení správy tábora. Protože nebyla „pravidla hry“ obyvateli dodržována, byl barákový řád v červenci 1950 vyvěšen na každém baráku jak v němčině tak i v ostatních jazycích, aby se nikdo nemohl vymlouvat, že ho nezná.¹¹⁰ Na situaci to ale mnoho nezměnilo.

Přestože měli zaměstnanci administrativy pracovat i přes víkend, museli občas čekat ti, kteří dorazili do tábora v pátek. Uprchlíctví znamená mimo jiné být odkázaný a vděčný za cizí pomoc. Jak vzpomíná narátorka, její maminka se nebála odřeknout nabízené nevhodné provizorní ubytování a vyžádat si adekvátnější pro sebe a svých pět dětí: *„Byl pátek a ještě k tomu svátek. Mamince a sestře Heleně ukázali velice špatné místo, kde byla podlaha z bláta, prkna jako postele a mužské prostředí. To maminka odřekla a nakonec nám otevřeli školu, kde jsme třikrát přespaly na lavicích do pondělka, kdy bylo check-in. Při registraci jsme dostali kupony na rozmontované postele, žíněnky, nádobí a všechno jsme táhli na trakaři až k domu, kde jsme měly bydlet.“*¹¹¹

S obdrženým potvrzením se z kanceláře odebrali nově příchozí do skladu, kde jim měly být proti jejich podpisu zapůjčeny nejnnutnější věci denní potřeby: slamník, polštář, 3 vlněné pokrývky, talíř nebo smaltovaná mísa, lžice, vidlička, nůž, šálek na kávu. Vydané věci, jakožto majetek bavorského státu, bylo zakázáno rozprodávat. Stejně jako nebylo ze strany táborového obyvatelstva toto nařízení dodržováno, i přes hrozbu trestního stíhání, nedržela se často ani správa při výdeji předepsaného seznamu. Mnohdy dostal nově příchozí jen jednu deku a některé nádobí musel doplnit jinde. Jednu z možností přiblížila narátorka: *„Tam bylo blízko někde smetiště, tak tam jsme našli, co bylo vyhozený, pánvičky vojenský, tak s tím jsme chodili pro to jídlo(…)“*¹¹² Upomíná „smetiště“ u kasáren, kam američtí vojáci při svém odchodu z Norimberku vyhazovali použité věci jako dále nepotřebné. Tento jev nebyl nijak ojedinělý a obraz paběrkujících lidí za americkými kasárnami bychom našli pravděpodobně i na jiných místech poválečného Německa. Uprchlíci, zůstávající v táboře, mohli také „dědit“ po těch, kterým se poštěstilo odejít.

Ubytovací podmínky

Správou tábora bylo příchozím přiděleno ubytování. Až do konce roku 1950, kdy byly postavené zděné baráky, stály ve Valce pouze přízemní, dřevěné s kapacitou 80-100 lidí.

¹¹⁰ Vydal jej státní sekretariát pro věci uprchlíků. StAN, Registratur Sg 630, karton 236.

¹¹¹ Písemné vzpomínky paní B. Rysové.

¹¹² Rozhovor s paní R. Locherovou.

Početným národnostním skupinám jich bylo poskytnuto několik, aby mohly žít pohromadě. „*Ta tendence byla samozřejmě, že ti lidé drželi pohromadě národnostním. To znamená, když jste měla bloky, domy tomu nemůžete říkat, bloky těch ubytoven, no tak ta tendence byla, že ty národnosti se držely pohromadě(...). Samozřejmě i pro tu správu bylo jednodušší, když ti lidé stejné národnosti byli spolu, protože se tím také omezily nějaké ty třenice.*“¹¹³

Pokud transportem dorazila skupina lidí, která držela pohromadě, nebránilo zpravidla vedení tomu, aby obsadila celý barák. Proto se některé baráky brzo vyprofilovaly určitým politickým směrem. V plánech o obložení tábora z roku 1950 jsou dokonce baráky s osazenstvem stejného politického zaměření, o kterém německé vedení vědělo, rozlišeny barevně¹¹⁴. „*No tak ti, co tam přišli už předtím rozdělení, tak ti se drželi pohromadě. Byl tam ten český národní výbor těch prchalovců, ale to byl jeden barák. Byl tam ten slovenskej, velmi útočnej, to byly ty Hlinkovy gardy a všelijakých těchle politiků Slovenského státu. Ale jinak ty baráky byly smíchaný, nikdo to nerozděloval a priori. A více či méně se lidi snášeli.*“¹¹⁵

V jiných barácích, kde fungovaly určité organizace nebo byly určeny k nějakému účelu (škola, fara, barák YMCA), žili lidé s tím spjatí. „*My tři, jako kněží, jsme to měli o něco lehčí, protože tam byl jeden barák jako fara. Tam byli ustanoveni tamějším biskupem dva kněží, byla to taková baráková kaple a u ní ten jeden barák byl vyhrazen faře, (...) a my jsme tam našli ubytování pohromadě. A zbytek toho baráku sloužil jako skladiště charitativních darů.*“¹¹⁶

„*Brzy jsme se přestěhovali do školního baráku. Kromě tříd a sborovny (která se používala také pro schůze českého výboru aj.), tam bydlel jen prof. Turek (nevím, jest-li vůbec profesorem byl, v lágru neučil nic), školník Slovák, velmi slušný člověk a my. Bylo to mnohem pohodlnější a klidnější bydlení. Škola byla hned v prvním baráku za hlavní branou do tábora, za plotem z ostnatého drátu. Dostali jsme tam pěkné bydlení, malou předsíňku a za ní obývací místnost s nejnmutnějším nábytkem, postele (tvrdé kavalce se slanníkem), stůl a židle. Malá železná kamínka (bubínek) krásně vyhřála místnost, pokud bylo čím topit.*“¹¹⁷

¹¹³ Rozhovor s panem O. Černým.

¹¹⁴ Plán baráků podle politického složení, zasláný v březnu 1950 táborovým vedoucím vládě v Ansbachu, se bohužel, až na legendu k němu, nedochoval. Červeně byly značeny hospodářské budovy, modře baráky zdemolované, zeleně s prchalovci, hnědě benešovci, žlutě separatistických Slováků. Sestavil táborový vedoucí pro vládu v Ansbachu. Reg.630, karton 236.

¹¹⁵ Rozhovor s panem K. Fořtem.

¹¹⁶ Rozhovor s panem K. Fořtem.

¹¹⁷ Písemné vzpomínky paní J.Maiwaldové.

Většina ale byla promíchána, i když německá správa dbala na to, aby svobodní muži a svobodné ženy žili odděleně. Pro samostatné ženy, kterých nebylo mnoho, fungoval zvláštní barák. Ani spolužití neoddaných osob nebylo, na základě policejního trestního řádu o konkubinátu, trpěno.¹¹⁸ Rodinám s dětmi ale byly poskytovány samostatné místnosti, později ve zděných barácích samostatné bytové jednotky.

Barákový důvěrník denně určoval službu na baráku, navíc měl každý dbát o čistotu světnic, chodeb a záchodů. Zpráva táborového vedení z léta 1950 ale odhaluje skutečný stav: „...*taky ucpané odpady, záchody, házejí tam i bordel a nestarají se o to. Když se přebíralo v listopadu, bylo to v naprostém pořádku.*“¹¹⁹ Zdá se, že v tomto případě se německé vedení tábora nemuselo uchýlovat k přibarvování, o špatném stavu hygieny panuje i mezi narátory shoda:

*„V baráku nás bylo asi 65 osob a pro všechny byl jeden stále ucpaný a přetékající záchod. Ve dne jsme chodili raději do lesa. Každý měl povinnost vydrhnout část chodby před svou místností. My bydleli blízko záchodu, chodba byla v hrozném stavu.“*¹²⁰

*„To byl už trochu sešlý lágr, tam když jste chtěla, dejme tomu použít toaletu, tak se musel někdo předtím [podívat-pozn.H.A], když tam šla nějaká žena, aby tam zrovna nebyla žádná krysa. No, samozřejmě, pro nás pro všechny to tenkrát byla záležitost přechodná, nic, co by pro nás byla tragédie...“*¹²¹

*„A to jsem seděla na záchodě a tam byla cihla(...) a najednou se cihla začala zvedat, oni tam byli potkani veliký, tehdy jsem se nebála, potkan zvedal cihlu nahoru.“*¹²²

Vybavení přízemních baráků bylo primitivní a místnosti skoro k nerozeznání podobné. Na každé straně dlouhé chodby bylo 4-5 menších místností pro různý počet lidí (4-20), na konci chodby jeden záchod pro všechny a lavice, na kterou se nosilo jídlo z kuchyně. V místnostech byly jen dvou-třípatrové palandy, malý stůl, židle a v rohu kamínka, sestávající z obyčejných plechových rour. Protože stěny z neohoblovaných prken a s centimetrovými mezerami neskýtaly ani soukromí ani ochranu před nepříznivým počasím, polepovaly se papírem, plakáty či novinami, které sloužily jako izolace. Zároveň se touto účelnou výzdobou dalo zvelebit neosobní prostředí.

¹¹⁸ Policejní trestní zákon §50a „konkubinát“, uvedeno v Barákovém řádu. StAN, Registratur Sg 630, Karton 236.

¹¹⁹ StAN, Registratur Sg 630, Karton 236, 16.7.1950 Zpráva o stavu tábora, sepsána vedoucím tábora pro vládu v Ansbachu.

¹²⁰ Písemné vzpomínky paní J. Maiwaldové.

¹²¹ Rozhovor s panem O. Černým.

¹²² Rozhovor s paní R. Locherovou.

„Dali jsme se hned do práce, abychom si z té světničky udělali obydlí(...)Prkenné stěny byly celkem ošklivé a většina obyvatelů je měla pokryté balicím papírem připevněným připínáčky. To pak vypadalo veseleji. Měli jsme v úmyslu něco takového později udělat také. Bylo to obydlí velmi skromné, ale přece jen jsme měli zase svůj koutek a ledacos se s ním dalo dělat. Někteří sousedé v baráku, kteří tam už chvíli bydlili, měli tyto světničky zařízené docela útulně. Umývárny byly společné a celkem primitivní, umístěné venku mimo baráky.“¹²³

Vezmeme-li v úvahu, že většina lidí utíkala s minimálními prostředky a vybavením, muselo být přečkání zimy v profukujících místnostech nelehkou zkouškou otužilosti. I když na každou světnici v baráku připadala týdně pravidelná dávka uhlí a dřeva, kterou vedení tábora několikrát během zimy ještě zvýšilo, pociťovali obyvatelé stále nedostatek topiva. Nesmíme zapomenout, že výživa byla nedostatečná a že většina lidí v táboře trávila z nedostatku jiné činnosti dlouhé hodiny nicneděláním, což vnímání chladu zintenzivňovalo. Začali si proto vypomáhat nejen sběrem dříví v okolních lesících, ale i rozebíráním dosud neobydlených baráků. Snahy vysvětlit lidem, aby okolní baráky nedemolovali, že mají v budoucnu sloužit dalším uprchlíkům, byly marné. I přes posílení hlídky a zavedení české pořádkové služby, byla bilance na jaře 1950 pro táborovou správu vskutku neradostná. Zatímco v listopadu bylo všech 83 baráků v obyvatelném stavu (německá administrativa uváděla v nejlepším stavu), v březnu 1950 jich bylo 45 naplněno Čechy a Slováky a ze zbylých 38 jich 9 bylo zcela zdemolováno a v 15 dalších zmizely dveře a některé vnitřní stěny. Původní kapacita pro 3050 lidí byla snížena během zimního demolování na 2050.¹²⁴ Zajímavou reflexi poskytla jedna narátorka:

„Byly to dřevěné baráky, tak si dovedete představit, jak tam byla zima, je to překvapující, jak se člověk může otužit, (...)protože jsem utekla bez svetru, jsem strávila zimu bez svetru v dřevěném baráku. Já jsem měla tepláky, teda vedle civilního oblečení, a takovou tu velurovou bundu, (...)která se nosí jako vršek k teplákům (...) a zimák, takže se v domě chodilo v bundě, teda v té chaloupce se chodilo v bundě a topili jsme si tím malým bubínkem a do toho se dávalo, co jsme měli. Dostali jsme přiděl uhlí a vedle toho jsme si nasbírali dříví, kde jsme mohli, třeba tím, že se rozebíraly domy, který nebyly používány. Tam se často dělaly věci, který bych dneska nedělala, jako třeba rozbírat domy. Jedny

¹²³ Písemné vzpomínky paní E. Haňkové.

¹²⁴ StAN, Registratur Sg. 630, Karton 236.

z těch baráků, tam bylo těch baráků strašně moc a nebylo to zabydlený, tak my jsme šli do těch okrajových, kde nikdo nebydlel a tam se to rozbíralo na dříví, kterým se topilo.“¹²⁵

Nepřítelem dřevěných baráků byl pochopitelně oheň. Vznít se snadno, neboť zákaz kouření v postelích byl soustavně porušován, a pak nebylo daleko k tomu, aby celý barák lehl popelem. Nebezpečí se zvyšovalo opět v chladných dnech, kdy si někteří kutilové montovali elektrické vedení kvůli teplu přímo pod matrace¹²⁶: „(...)namontovali na elektriku ty matrace, ty pérovky, co jsou v posteli, ale to bylo riskantní, to se rozžhavilo, když to neudělal správně a shořela postel i barák. Ale to nebylo tak vážný. (...)To jsem tam ještě byl, ale ty baráky, co shořely jsem neviděl, to byl rozsáhlý prostor.“¹²⁷

Je zřejmé, že uprchlíci tehdy nepociťovali přílišnou odpovědnost a úctu k barákům, které jim byly poskytnuty. Otázkou je, zda to bylo dáno jejich primitivním vzhledem, kolektivní táborovou atmosférou, vědomím dočasnosti svého vlastního pobytu, nesolidárností s těmi, kteří je měli využívat později či prostě jen tím, že volných baráků bylo dost a tepla málo.

Na přelomu roku 1950/51 nechala postavit uprchlická správa 20 zděných a 3 dřevěné baráky. Měly být domovem pro 1.600 lidí transportovaných z vyklizených kasáren v Mittenwaldu. I přesto, že byly zděné domy jednoduché, žít zde bylo určitou odměnou, protože poskytovaly mnohem více pohodlí a soukromí než dřevěné baráky. Na druhou stranu se i zde žilo natěsno, místnosti nebyly větší než 15 qm a občas se v nich sešli lidé, kteří se navzájem neznali. Ubytovány zde byly ale hlavně rodiny a potom lidé bez šancí na emigraci, odsouzení k dlouhodobému pobytu v táboře a sociální podpoře. I přes primitivní podmínky se zde snáz než ve větších dřevěných barácích vytvářela atmosféra vesnice. Mnohonárodnostní vesnice, neboť v srpnu 1953, kdy tyto domy přešly ze správy Valky pod Spolkovou správu majetku a kdy město Norimberk převzalo sociální péči za tyto cizince, zde bydlelo skoro 1200 lidí ze 30 národností.¹²⁸

¹²⁵ Rozhovor s paní S.Šimsovou.

¹²⁶ StAN, Reg.Sg. 630, Karton 237. Rovněž Archiv P. Pittra, krabice 35 - novinové výstřižky: Dr. PALM, W.: Die Wahrheit über Valka, článek na pokračování, listopad 1952, pravděpodobně Nürnberger Zeitung nebo Nürnberger Nachrichten.

¹²⁷ Rozhovor s panem J.Brychem.

¹²⁸ WINDSHEIMER, B.; FLEISCHMANN, M.: Nürnberg-Langwasser. Geschichte eines Stadtteils. Nürnberg 1995, str. 96.

Stravovací podmínky

Za stravování byl zodpovědný německý šéf kuchyně. Sestavoval na týden dopředu jídelní lístek, přičemž jednotlivá jídla musela odpovídat stanovené váze a kalorickému příjmu. Týdenní jídelní lístek býval vyvěšen na černé informační tabuli před kanceláří administrativy. V době otevření tábora pomáhali šéfkuchaři nasytit několik set uprchlíků jen 2 kuchaři, 2 pomocní kuchaři a 14 pomocných sil, všichni z řad uprchlíků.¹²⁹ Porovnáním jídelních lístků z května a června 1950 zjistíme, že šlo v podstatě stále o ta samá jídla, případně o variace na jedno téma - brambory.¹³⁰ Proto si obyvatelé, zvyklí z domova na určitou úroveň a bohatost stravy, snažili přilepšit, jak se dalo: „*Ráno jsme dostávali něco, čemu se říkalo káva, bylo to šedé, špinavé, jako voda od nádobi. Brzy jsme si raději vařili čaj na kamínkách. Abychom měli v čem vařit, chodila jsem na hromadu odpadků. Tam ti, kteří odjížděli, vyhazovali, co s sebou nebrali. Našla jsem tam dokonce bílou porcelánovou konev na čaj, byla trochu otlučená, ale pro nás to byl úžasný přepych. Strava nebyla valná, samé brambory. Když jsme měli chuť na něco sladkého, namazali jsme si bílý chléb vyfasovaným margarínem a posypali cukrem. Jídlo nebylo valné, všechno v jedné misce, ale hlad nás naučil vážit si i toho.*“¹³¹

Hlad a nevalnou úroveň předkládaného jídla zmiňuje i narátor, kterému se do Německa podařilo uprchnout z komunistického lágru: „*Horší to bylo se stravou, samozřejmě muselo se brát na vědomí, že Němci sami neměli život slavný po válce, ale strava byla nedostačující, měli jsme hlad! Jednou denně šálek teplé vody, kde plaval někdy kousek něčeho, co by mělo být snad maso a kousek, možná 200 gramů, suchého chleba na den bylo málo. Fasovali jsme pár marek na den, ale s tím jsme daleko nedošli. Štěstí, že jsme oba nekouřili a mohli občas v táborské kantýně či jiných obchodech koupit něco k přilepšení.*“¹³²

Jiný naopak vzpomněl, že „*chleba bylo dokonce tolik, že ho tam chodili Němci sbírat pro prasata.*“¹³³ V této souvislosti jedna narátorka zmiňuje pád představ vytvořených během dospívání na základě četby: „*(...)chleba bylo kupodivu vždycky dost, já když poprvé utekla, tak moje první myšlenka, protože jsem četla různé knihy, jak si mám schovávat chleba na zítřek, pak jsem zjistila, že si skutečně nemusím schovávat na zítřek. My jsme*

¹²⁹ StAN, Registratur Sg. 630, karton 236, stížnost táborového vedoucího k Oddělení pro záležitosti uprchlíků v Ansbachu.

¹³⁰ StAN, Reg.Sg. 630, karton 236, jídelní lístky 22.5.- 4.6.1950.

¹³¹ Písemné vzpomínky paní J.Maiwaldové.

¹³² Písemné vzpomínky pana P. Hartmana.

¹³³ Rozhovor s panem J. Brychem.

*dostali půlku bochníku na osobu, to není špatný, ovšem nemáte nic jiného, takže máte velice nevyváženou stravu, proteinů rozhodně nebylo dost, rozhodně nebyla zelenina, kromě brambor, ale ty nejsou zrovna zelenina.*¹³⁴

Zmíněná nevyváženost a jednotvárnost stravy skutečně způsobovala zdravotní problémy. V květnu 1950 byl přesto zamítnut požadavek 444 československých uprchlíků, vedených Dr. Jeřábkem, kteří žádali o stravné vydávané v penězích, aby si jídlo mohli zaopatřovat sami, „*jelikož stravu zde vařenou nelze jísti, neb způsobuje katarý a otravy. Nechceme ani zřízení nové kuchyně pro rodiny, ježto různost stáří dětí a nemocných by bylo na závađu ani si nepřejeme zvyšovat režii.*“¹³⁵ Častý výskyt katarů potvrzuje i táborový lékař ve svých měsíčních zprávách o táborových pacientech.¹³⁶

Někteří uprchlíci si dokázali poradit, aby obohatili svůj jídelníček o nezbytné vitamíny: „*Co my jsme udělali z toho kapesného, co jsme měli, že jsme si koupili jeden citrón na dva dni, vždycky jsme to plánovali na dva dni a kostičku kvasnic na pečivo a prostě jsme jedli kvasnice, protože to je B vitamín a ten citrón jsme jedli přes kostku cukru, je to strašný, ale udrželo nás to a ještě jsme si kupovali, měli jsme takový malý hrneček na mlíko, tak jsme si kupovali každý druhý den mlíko.*“¹³⁷

Zvláštní přiděly mléka byly automaticky přidělovány těhotným ženám, kojícím matkám a dětem. Jedna narátorka, která byla ve Valce ve svých osmi letech, vzpomíná, jak „*se každé ráno chodilo pro mléko a chleba na bony. My jsme měly velký podíl mléka, každé dítě půl litru denně. Bylo tučné a dobré.*“¹³⁸

Strava se podávala třikrát denně po předložení jídelních kupónů, které byly dány každému nově přichozímu. Barákový důvěrník potom každé ráno určoval službu, která jídlo vyzvedávala v určenou dobu pro všechny obyvatele baráku: „*Pro jídlo se docházelo do ústřední kuchyně a přinášelo v zinkových kýblech a většinou to byla polévka a černý chleba nebo salám nebo uzené herinky, které jsme jedli na novinách. U vchodu do baráku byl vyvěšený rozvrh, podle kterého se měl každý kvartýr střídat na přinášení jídla.*“¹³⁹

Každodenní delegování služby se mnohdy neobešlo bez drobných konfliktů, jak uvádí jiná narátorka: „*(...)pro uvařené jídlo se musilo jít do kuchyně a bylo to zorganizováno tak, že dva nebo tři obyvatelé každého baráku vyzvedli jídlo pro všechny své sousedy. V tom se střídali, právě tak, jako v uklizení chodeb a jiných společných prostorů. Většina obyvatel*

¹³⁴ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

¹³⁵ StAN, Registratur Sg. 630, Karton 236.

¹³⁶ StAN, Registratur Sg. 630, Karton 236, zprávy táborového lékaře Dr. Wiesnera z ledna až dubna 1950.

¹³⁷ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

¹³⁸ Písemné vzpomínky paní B. Rysové.

¹³⁹ Tamtéž.

*neměla mnoho jiného na práci, ale přesto se lidé hádali o to, kdo co má nebo nemá udělat, kdo se ulil, kdo to dělal včera atd. A pro vedení jednotlivých bloků vůbec nebylo snadné je donutit k tomu, aby udělali i to málo, co se od nich čekalo.*¹⁴⁰

V březnu 1950 zjistila hygienická kontrola otřesný stav táborové kuchyně. Jednak neodpovídala prostorem a zařízením počtu obyvatel v táboře ani hygienickým požadavkům: „*Odvětrávání nedostatečné, pracovní stoly špinavé, přístroje zčásti rezavé, nedostatečně myté nádoby, na pracovním stole asi 25 kg rozsekaného masa, které bylo zjevně dodáno a připraveno již dříve a nyní leželo nepříkryté v teplotě minimálně 20 stupňů, v celém prostoru není žádné chladicí zařízení. Vodovodní odpad tak malý, že voda nestačí odtékat a podlaha je pod vodou.*“¹⁴¹

Tehdy rozestavěná druhá kuchyně byla v dalších měsících, s početním nárůstem osazenstva, doplněna o další. V létě 1951 jich bylo už pět, ale hygienické podmínky se příliš nezlepšily. Pokračovaly i stížnosti všech tehdejších komitétů na kvalitu předkládané stravy a arogantní chování zaměstnanců kuchyně. Opět žádali, aby bylo na každém vybrat si, zda chce přiděl jídla z táborové kuchyně či zda chce přiděl v penězích a obstarávat si jídlo sám. Znovu také upozorňovali na žaludeční a střevní potíže, které mnoha lidem společné stravování působilo. Vedení tábora nechtělo povolit vlastní stravování hlavně z důvodů stavebních (do stavby kuchyní investovalo, v barácích nebylo dost prostoru) a bezpečnostních (oprávněná obava z požárů v dřevěných barácích). Povolilo ale zřízení kuchyňského výboru, jenž měl dohlížet na práci v kuchyni.¹⁴²

Protože v táboře nechyběly osoby nemocné TBC, byla pro ně v říjnu 1952 vybudována zvláštní dietní kuchyně, jejíž provoz byl financován Mezinárodním červeným křížem a americkým uprchlickým programem.¹⁴³

Zdravotní a sociální péče

Vedle bezplatného ubytování a stravy dostávali lidé v táboře starší 16ti let měsíční kapesné ve výši 12,50 DM na osobu. Rodiny s jedním dítětem pak dohromady 35 marek. Kapesné stačilo pouze na posílání dopisů a žádostí spojených s emigrací nebo se získáním pracovního místa, případně na malé přilepšení. Jen pro srovnání, průměrný plat v Německu

¹⁴⁰ Písemné vzpomínky paní E. Haňkové

¹⁴¹ StAN, Registratur Sg. 630, Karton 236. Zpráva hygienika ke krajské zprávě v Ansbachu z března 1950.

¹⁴² StAN, Registratur Sg. 630, Karton 237. Zpráva táborového vedení z května 1951.

¹⁴³ StAN, Registratur Sg. 630, Karton 237.

činil tehdy asi 600 DM, pánský oblek stál asi 100DM, hodinky asi 20DM, kilo pomerančů asi 40 feniků.¹⁴⁴

„Někteří lidé to sice utratili bezhlavě, ale většinou tohoto obnosu používali na cestu tramvají do města, aby občas viděli něco jiného než uprchlický tábor, aby hledali ve městě práci, případně, aby se starali o emigraci někam, kde lze lépe znovu začít. (...) S penězi jsme hospodařili opatrně, ale přeci jsme si mohli dovolit koupit několik drobností, které nám světničku zútulnily a při cestách do Norimberku jsme si mohli koupit i banán nebo pomeranč.“¹⁴⁵

Zdravotní péče byla v táboře vlastně dvojitá. Vedle německého lékaře, který měl na starosti vstupní prohlídky, zde sloužili, pokud v táboře zrovna byli, lékaři z řad jednotlivých národností. K nim měli uprchlíci mnohem větší důvěru. V táborové nemocnici se léčily jen lehčí nemoci a úrazy, které byly nezřídka důsledkem potyček. Těžší případy byly posílány do nemocnice v Norimberku. S rostoucím počtem lidí s podezřením na TBC byla zřízena i rentgenová stanice přímo ve Valce. Jak už bylo zmíněno, řada lidí se během svého pobytu v táboře potýkala se žaludečními a střevními problémy, způsobenými nejen jídlem, ale pravděpodobně i dlouhodobým stresem, který uprchlíci zažívali. Důsledky nevyvážené stravy se projevily na zdravotním stavu dětí, dlouhodobě žijících v táboře. Jen málo z nich neprodělalo floridní křivici, řada měla vpadlé oči, velké břicho, zkažené zuby a zvětšené žlázy.¹⁴⁶

Zlepšit svízelnou situaci uprchlíků, kteří za hranice povětšinou odcházeli bez vybavení, aby nevzbudili pozornost, se od počátku snažily různé mezinárodní charitativní organizace (např. Mezinárodní Červený Kříž, AFCE), krajanské (např. Orel, Sokol) a církevní spolky (např. protestantská World Church of Council a katolická National Catholic Welfare Conference, mládežnická YMCA). Organizovaly sbírky obnošeného šatstva, obuvi, hraček nebo vybíraly příspěvky na výživu nebo nákup léků. Taková pomoc přicházela nejvíce z USA. Někdy tyto organizace zaměřovaly svou pomoc cíleně na určité skupiny obyvatelstva, například na děti, těhotné ženy, tuberkulózní pacienty apod., jindy byla pomoc otevřená všem potřebným. Na základě výzvy organizací byly sestavovány seznamy jedinců, kteří se do dané charitativní akce hodili. Zpravidla záleželo na tom, kdo

¹⁴⁴ ČAPEK, M.: *Poražení vítězové*. Kapitoly z třetího odboje. Edice Archiv, svazek 85. Praha. Mladá Fronta 2003, str. 20.

¹⁴⁵ Pisemné vzpomínky paní E. Haňkové.

¹⁴⁶ Archiv P. Pittra. PM J.A. Komenského. Krabice 35. Dopis zasláný krajanům lékařkou R. Pelantovou, která ve Valce prohlídku dětí uskutečnila. In: NY Listy, For democratic America and Free Czechoslovakia. 22.11.1952.

se sám přihlásil jako potřebný, někdy byl výběr prováděn barákovým důvěrníkem. Po ustanovení komitétu se o rozdělování starali také jeho členové.

Stejně jako dnes nebylo jednoduché dohledat, zda byla pomoc skutečně adresována tam, kam měla směřovat, pokud přímo v táboře nesídlila pobočka dané organizace či její delegát. Avšak ani toto nebylo zárukou jistoty, neboť se zde pochopitelně otevíraly možnosti pro korupci či využívání klientských vazeb. Vedlejším výsledkem pak byla rostoucí nedůvěra mezi lidmi, podněcovaná i „mocenskými“ spory mezi jednotlivými skupinami v táboře, atmosféra podezřívání a často zcela neoprávněné pomluvy: „*Psali, že Jeřábek [otec narátorky, benešovec, předseda prvního táborového komitétu - pozn. H.A.] vykrádá balíky, co chodily pro ty uprchlíky (...). A to tatínek, a to nebylo od něj správný, myslím, že tehdy, když skutečně přišly nějaký ty balíky a ty děti v tý škole něco dostávaly, tak tatínek požádal učitele v té škole, aby mně a mému bratrovi nic nedávali, aby nemohli lidi mluvit. A děvčata dostávaly takový panenky a já nic.*“¹⁴⁷

Jindy byla pomoc poslána neadresně a pak opět většinou záleželo na zvážení osobní situace a vlastním rozhodnutí, zda jít či nejít pro materiální pomoc. „*My jsme se o nic nehlásili, tak já ani nevím (...). My jsme přijeli s autem, tak my jsme měli. Já nevím, já jsem měla pocit, že bysme neměli. Ne, nehlásili jsme se o nic, ale vím, že tam stáli lidé pod vchody, hlavně na balíky s oblečením.*“¹⁴⁸

V lepší situaci se nacházeli lidé, kteří měli své známé v západních zemích. Ti jim pak mohli dopomoci k přilepšení. „*V Anglii bylo ještě všechno na lístky, ale Rosie a její přítelkyně Ninie, (...) nám občas poslaly balíček. To jsem potom kávu a část čaje prodávala, většinou rovnou pamu poštmistrovi na německé poště. Za tento výdělek jsme si na přilepšenou kupovali mléko, tvaroh aj. Ninie posílala také krásné svetry a boty. Také Franťa a Maři posílali balíky s jídlem a šatstvem. To byly vždycky hodý a navíc zvláštní příjem za kávu.*“¹⁴⁹

¹⁴⁷ Rozhovor s paní Radmilou Locherovou.

¹⁴⁸ Rozhovor s paní Věrou Vahala.

¹⁴⁹ Z písemných vzpomínek Jaroslavy Maiwaldové.

Politika a politikaření

Vnímání politické situace

Politici uprchlíci pochopitelně bedlivě sledovali dění na mezinárodní politické scéně. Přestože většina z nich žila v přesvědčení, že komunistický režim brzy padne a oni sami se budou moci vrátit domů, opak se ukázal pravdou. Naděje pro některé nepadla naráz, nýbrž umírala postupně: „*No to bylo, myslím, pro tu starší generaci, velice hořké poznání, protože Sylvin otec odcházel s tím, že „ono to nebude na dlouho“. Protože ona opravdu Evropa nevěděla dne ani hodiny jestli bude válka nebo nebude válka. Stalin zabíral dál a dál a vždycky mu to prošlo, až teprve ten puč v Československu Západu otevřel oči.(...) Když potom začal obléhat Berlín, no to byl strašlivý šok. A Korea, to zničilo komunistické strany na Západě (...) a další šok přišel v roce 1956, jednak Maďarsko a před Maďarskem Chruščovův projev. Čili ze začátku ty šoky hrozily, že by mohlo dojít k nějaký celosvětový konflagraci, ale jak pak byly další a další šoky, tak se to nějak oddalovalo a svět nějak pořád byl, takže ono to procitnutí, že se to třeba nestane tak brzo, se taky oddalovalo, ono nepřišlo rázem(...).*“¹⁵⁰

Další narátor zdůrazňuje právě rok 1956 jako zásadní změnu: „*Ta situace se změnila maďarskou revolucí. Maďarská revoluce byla takový zlom. Samozřejmě nikdo z nás nebyl tak naivní, aby si myslel, že vypukne válka kvůli Československu, to určitě ne, ale předpokládalo se, že by mohlo dojít, v případě nějakého konfliktu k nějakému tlaku, který by přiměl Sovětský svaz, aby tam byly volby nebo aby se ta situace do určité míry změnila. A ten tlak mohl nastat korejskou válkou. (...) Ale opravdový zvrát pro nás byla ta maďarská revoluce, která jasně ukázala.*“¹⁵¹

Právě víra v brzký návrat do vlasti a snaha napomoci zvrácení nastalé situace motivovala k politickému angažování. Významní představitelé politických stran většinou utekli za hranice bezprostředně po Únoru 1948 a v době, kdy se otevírala Válka, byli již mimo Německo. Snahy o společné vystupování zástupců všech prvorepublikových stran v rámci Rady svobodného Československa se ale příliš nedařily.¹⁵² Poúnorovému exilu chybělo uznávané vedení a naopak mu vládlo tříštění sil, stranictví, osobní zášti a malicherné spory o budoucí křesla. Je zřejmé, že více než politikaření vzdálených

¹⁵⁰ Rozhovor s panem B. Šimsou.

¹⁵¹ Rozhovor s panem O. Černým.

¹⁵² ČELOVSKÝ, B.: *Politici bez moci. První léta Rady Svobodného Československa*. Tilia. Šenov 2000.

funkcionářů zajímaly uprchlíky během jejich pobytu v táboře jedinci, organizace a spolky, jež jim poskytovaly šanci dostat se ven.

O činnosti RSC a v exilu obnovených politických stran či hnutí ale informováni byli. Jednak prostřednictvím jejich delegátů a hlavně skrze různé časopisy docházející do tábora. Vedle důležitých zpráv o možnostech emigrace v nich nechyběly ani komentáře a rozborů politického dění. Ty se pak stávaly předmětem nekonečných a bezvýsledných politických diskusí, kterými se dobře zabíjel pomalu ubíhající čas a které daly dokonce vzniknout jedné říkance:

„VE VALKA LÁGRU NA RYNKU, STOJÍ PARTA FLÜCHTLINGŮ. ŽÁDNOU PRÁCI NEMAJÍ, TAK POLITIKU DĚLAJÍ. Budto se říkalo parta Flüchtlingů nebo tlupa dipiků, jak se vám to hodí. Tak to opravdu bylo, to se stálo na těch ulicích a kecalo se, kdy už bude osvobození. Tam byla silnice a černoši jeli na sever, tak oni hned: Jó, ty jedou do Čech a hrozný pověsti [smích].“¹⁵³

Stranické rozložení

Udržování stranicko-politického rozdělení z dob první republiky můžeme sledovat i v uprchlických táborech, přestože samozřejmě i zde někteří jedinci prosazovali společný postup bez ohledu na politickou příslušnost. Působily zde odnože politických stran či hnutí, někdy se publikovaly i časopisy. V táboře Valka se v době jeho otevření sešli tři silné politické skupiny: „prchalovci“, slovenští separatisté-fašisté, na druhé straně politického spektra pak demokratičtí uprchlíci. V jejich řadách bychom našli bývalé národní socialisty, sociální demokraty, slovenské zastánce čechoslovakismu, agrárníky, lidovce, živnostníky a další. Již tak rozmanitou politickou skladbu doplňovali navíc skrytí komunističtí rozvědčící.

Rozdělení politické se promítalo do běžného táborového života, jak trefně vystihl jeden narátor: „A ten český život byl rozdělený na Čechy a Slováky a na Čechoslováky. Ti první, to byla emigrace z roku 45, i celá slovenská vláda, tam se postupně dostali a z české strany to byli takoví ti skuteční kolaboranti nebo ti, co se báli, že by byli jako kolaboranti nějak pronásledováni. No a potom přišla ta velká vlna těch osmačtyřicátníků.“¹⁵⁴

¹⁵³Rozhovor s J. Brychem. V Norimberku byla kvůli rasistickým zákonům, jimiž se město ve 30. letech proslavilo, početná posádka amerických vojáků černé pleti.

¹⁵⁴Rozhovor s panem K. Fořtem.

Prchalovci byli nazýváni přívrženci gen. Lva Prchaly a jeho Českého Národní výboru v Londýně¹⁵⁵. Jeho pobočka Česká Národní Skupina pro západní Německo¹⁵⁶ fungovala od března 1948 pod vedením M. Pekelského. Nechtěli vystupovat jako politická strana, ale jako celonárodní hnutí „za svobodu“ a demokracii, zakládali nejrůznější české svazy, rolníků, žen, mládeže, studentů, vojáků apod. Po státoprávní stránce uvažovali o vytvoření středoevropské federace. Kritizovali bývalého prezidenta E. Beneše za jeho jednání se SSSR během války, horovali proti demokratickým stranám a politikům Národní fronty, kteří špatnou politikou vehnali národ do komunistické náruče a za samozřejmý považovali návrat odsunutých Němců po osvobození ČSR. Byli výlučně emigračním hnutím nemajícím v ČSR žádnou odezvu. Do izolace je dostávalo i to, že jeho členy byli mimo jiné i lidé, kteří za okupace kolaborovali s Němci a kteří ze strachu opustili republiku ihned po skončení války. Řada z nich proto neměla valné šance k emigraci, na druhou stranu jim úzké styky s Němci pomáhaly získat zaměstnání.

Nejsilnější táborové organizace prchalovců fungovaly nejprve v Ludwigsburgu, později ve Valce, kam bylo několik set členů přivezeno hned s prvními transporty. Ještě před otevřením Valky jim tam M. Pekelský z Mnichova připravoval půdu, když v dopisech, zasílaných na uprchlické úřady v Bavorsku, vychvaloval své souputníky a doporučoval, aby byli pověřeni organizováním sociální péče a kulturního života.¹⁵⁷ Mezi táborovým vedením a prchalovci, v jejichž čele stál nejprve Rudolf Bittner¹⁵⁸, od počátku panovaly velice dobré vztahy, na rozdíl od jejich konfliktních vztahů s představiteli demokratických

¹⁵⁵ Gen. Lev Prchala, za 2.sv. války jeden z hlavních opozičníků prezidenta E. Beneše. V roce 1944 založil s Dr. Karlem Locherem a Vl. Ležákem – Borinem Čsl.národní jednotu. Orientoval se na pravicové politické kruhy a usiloval o vytvoření čsl.-polské federace. V roce 1945 reorganizoval Jednotu na Čsl.národní výbor, jenž prosazoval vytvoření středoevropské federace, sociální opatření a křesťanskou kulturu. Do ČSR se Prchala nevrátil. Ještě před Únorem 1948 se k ČNV přidala v květnu 1947 v Rakousku vzniklá skupina Svobodných českých křížáků, jejímiž členy byli bývalí Vlajkaři (dle zpráv AMV). In: JIRÁSEK, Z. – TRAPL, M.: Exilová politika 1948 – 56, str. 11-12.

¹⁵⁶ Shrnující zprávu charakterizující toto hnutí sestavil na žádost Američanů v dubnu 1951 gen. Fr. Dastich. NA, pozůstalost B. Čelovského, karton 80-Prchala.

¹⁵⁷ 16.11.49 doporučuje Maxe von Beutlera dokonce jako táborového vedoucího. Zároveň vřele doporučuje R. Bittnera k organizaci kulturního života v tábore. Von Beutler přišel do Německa v říjnu 1949, 50 let, do 1938 v čsl. armádě, během Protektorátu penzionován, kvůli pronásledování komunisty utekl jako soukromá osoba. StAN, Reg. Sg. 630, karton 236, dopis O. Lütkeemu na Oddělení pro uprchlické záležitosti do Ansbachu.

¹⁵⁸ Bittner Rudolf, narozen 1917, přechod 30.10.1949, screening v Mnichově, žije ve Valce, přihlášen na emigraci do Kanady, od počátku pracuje pro Pekelského, za tímto účelem poslán do Valky z Mnichova, koncem 1949 založil ČNS ve Valce a byl duší všech nepokojů. Na jaře 1950, kdy se organizace začala rozpadat, z ní vystoupil. Dnes je společně s Grezerem a Vlachem nepřitelem Prchalovců. Již v době, kdy byl v ČNS, pracoval jako zpravodajec, pokračuje a asi zprávy dodává Francouzům. Popisován jako člověk nízkého charakteru, který je všeho schopen a jemuž záleží jedině na tom, aby si obstaral peníze. DASTICH, F: *Zpráva o hnutí Prchaly z dubna 1951*. NA, pozůstalost B. Čelovského, karton 80-Prchala.

uprchlíků. V době otevření Valky sice tvořili početně silnou skupinu, následné transporty je však zatlačily do pozice menšiny, což je sblížilo se separatistickými Slováky.

V řadách prchalovců bychom našli jednak ty, kteří se snažili pro své příznivce organizovat nejrůznější chvályhodné pomocné akce a jednak ty, kteří byli využíváni k vyvolávání potyček a konfliktů, o nichž bude více řeč později: „*Prchalovci tam dělali nepříjemnou činnost, oni byli strašně zatrpklí proti benešovcům a my jsme byli benešovci, takže my jsme nikdy nevěděli, co prchalovci provedou. Jsou lidé, kteří budou prchalovce chválit, protože oni měli různé sociální podpory, pomáhali si jeden druhému, v Mnichově například se S. šel radit k jednomu prchalovci, jak dál s naší emigrací. Takže, ne že by všichni byli špatní, ale kolektivně jako hnutí, to bylo velice nepříjemný.*“¹⁵⁹

Snaha ČNS o navázání bližší spolupráce se Sudetskými Němci¹⁶⁰ trvající od konce roku 1949 byla v rozporu s míněním většiny, a tak se jim v důsledku tohoto netaktického kroku zúžila postupně členská základna. Pokles zájmu o hnutí můžeme sledovat i ve Valce, kde jej na jaře 1950 opustili dosavadní předák Rudolf Bittner a kde z původních 358 členů zbylo v srpnu jen 168. Musíme brát v úvahu ale i transporty a vycestování, které se na poklesu počtu mohly podepsat. Kvůli nízkému zájmu bylo zastaveno i vydávání časopisu Valka. Další ranou byla i cesta Lva Prchaly do Německa na podzim 1950, kdy během svých jednání se sudetskými Němci opomněl navštívit a povzbudit své přívržence v jednotlivých táborech. Tehdy ve Valce klesl počet členů na pouhých 15. K oživení hnutí došlo poté, co se vedení ujal prof.Dr. Wierer¹⁶¹, který založil Mezinárodní kulturní sdružení a často tam pořádal přednášky. Přesto již tato organizace, i přes velkou podporu ze strany vedení tábora, nehrála vážnou roli.

Další skupinou, která patřila v politickém spektru doprava, byli slovenští separatisté, vedení 32letým Josefem Kerakem, o kterém norimberský tisk napsal, že se „*zdraví se svými soukmenovci zdvižením pravice a heslem „Na stráž“ a ostatní obyvatelé se jich*

¹⁵⁹ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

¹⁶⁰ Konkrétně s W. Jakschem. Sociálně demokratický politik, za 2.sv. v. v londýnském exilu, střet s E. Benešem kvůli odsunu Němců. 1949 přesun do Wiesbadenu, ministerským radou pro vyhnané a uprchlíky, členem německé SPD. 1951 založil evangelickou Seliger Gemeinde, od 1953 poslancem Spolkového sněmu, 1964 předseda Svazu vyhnanců. KRATOCHVIL, J.: str. 38.

¹⁶¹ Dr.Rudolf Wierer, univerzitní profesor, ženatý, řím.kat., stíhán v ČSR pro kolaboraci, politickým uprchlíkem ve Valce, rodina byla poloněmecká, věrná dynastii. Doktorem práv v Brně asi 1928, stipendium na pařížské univerzitě, 1935 docentem církevního práva v Brně, pro nedostatek profesorů v tomto oboru jmenován záhy řádným profesorem. Po uzavření VŠ 1939 aktivistická činnost. Z obavy o potrestání uprchl 1945 s manželkou do Rakouska. Do Valky jako pověřenec ČNS v polovině roku 1950, pravidelně pořádá přednášky v táboře, přispívá do časopisu Bohemia, hostujícím profesorem v Erlangenu, kam z Valky dojíždí. Vědecké kvality nevalné. Právním poradcem ČNS, členem ČNV v Londýně. Pracuje na legálních základech středoevropské federace a stýká se se sudetoněmeckými poslanci. DASTICH, F: *Zpráva o hnutí Prchaly z dubna 1951*. NA, pozůstalost B. Čelovského, karton 80 - Prchala.

bojí.¹⁶² Do Německa utekli po pádu Slovenského státu v roce 1945 a jejich vztah k zastáncům myšlenky čechoslovakismu zůstal nenávislný. V tábore se proto bratřili pouze s prchalovci, kteří rovněž myšlenku čechoslovakismu nesdíleli. Řada z nich opouštěla Valku kvůli problémům s emigrací až po několika letech, přičemž někteří nakonec zakotvili na nějakém německém cizineckém sídlišti. Mnoho z nich mělo kladný vztah k alkoholu a divoký temperament, což byla kombinace nepříliš ceněná zbytkem táborového obyvatelstva. „*A ještě nepříjemnější byli ti slovenští separatisti, kteří v Německu byli už od roku 45 a neprošli prověrkou IRO, tak byli posláni do tohoto lágru. Oni byli posíláni i jinam, ale my jsme jich tam měli hodně. Oni měli takovou povahu, že se rádi napili a pak nevěděli přesně, co dělají. A měli nože.*“¹⁶³

Na opačné straně pak stáli demokratičtí Slováci, plně uznávající ČSR a spolupracující s ostatními demokratickými skupinami, kteří si říkali benešovci. Z nich měli v době otevření tábora naprostou převahu národní socialisté¹⁶⁴, další demokratické strany měly zastoupení malé. Vliv národních socialistů byl dán několika faktory. Za prvé byli nejsilnější stranou v poválečném Československu, v exilu s nejširší a nejstabilnější základnou. Ze všech československých demokratických stran k nim měli Američané nejblíže a jejich konkrétní vliv ve Valce byl dán nakonec i tím, že hlavní představitelé této skupiny – Dr.Karel Jeřábek, Jiří Corn a jiní - dorazili ze stejného tábora, v němž měli možnost se navzájem poznat a sjednotit. Úzce pak spolupracovali se Sdružením československých politických uprchlíků v Německu, s AFCR a jinými pomocnými organizacemi a dále byli ve spojení s významnými členy své strany, kteří měli toho času již emigraci za sebou. Vůči táborové správě se snažili benešovci získat pro obyvatele tábora co nejpříjemnější podmínky, v jednáních s americkými úřady zdůrazňovali ponejvíc to, že je třeba obnovit a prodloužit mezinárodní pomoc politickým uprchlíkům v emigraci. Protože se jednalo o politické uprchlíky, podařilo se většině z nich, pokud jim to nepřekazila zdravotní prohlídka, do roka emigrovat.

K dalšímu štěpení demokratických uprchlíků došlo na začátku roku 1950, kdy se ve Valce obnovily odnože dalších stran - agrární, živnostenské atd. S nadhledem zhodnotil smysl své stranické funkce člen strany agrární: „*(...)ale pak jsme v exilu obnovili taky*

¹⁶² Nürnberger Zeitung, 27.3.1950. StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236.

¹⁶³ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

¹⁶⁴ Název „benešovci“ byl používán i Američany a německými úřady a tiskem. Přivrženci této skupiny se tomu nebránili, jednak bylo zcela jasné, že stojí za ideály masarykovsko-benešovské republiky a také se tím vyloučilo jakékoli nechtěné a mylné slučování s NSDAP-Národní socialistickou stranou.

agrární stranu čili tak jsme tam byli zas agráři, tak jsem tam taky byl nějaký ten funkcionář, ale to se stejně nic nerozhodovalo. ¹⁶⁵

Táborový komitét

Volbám do komitétu, který by v diskusích s Američany a Němci reprezentoval zájmy Čechoslováků v táboře, předcházela konference mezi zástupci americké okupační správy, IRO a jednotlivých politických skupin, ke které nebylo německé vedení tábora připuštěno. Protože měly být volby demokratické a za účasti všech skupin, činil americký představitel nátlak na prchalovce a separatistické Slováky, kteří stále ještě jakýkoli výbor odmítali a argumentovali, že jedině německé vedení může být nadstranické. Vezmeme-li v úvahu, jak byli táborovou správou oblíbeni, je jasné, že jakýkoli výbor, v němž by převahu získali demokratické strany, jim byl nevhod.

Dle nařízení amerického komisaře si ale každá z 5 skupin přítomných v táboře - benešovci, koaliční Slováci, prchalovci, separatističtí Slováci a bezpartajní - měla zvolit své kandidáty, jejichž počet se nakonec ustálil na pěti za každou skupinu. Po zaregistrování a předložení táborového nebo volebního průkazu se mohl aktivně účastnit každý nad 18 let a pasivně nad 25 let. Ve volební komisi mělo sedět pět důvěrníků, zastupujících všech pět stran. Volby byly tajné a do pětičlenného výboru měli být na jeden rok zvoleni ti, kteří v rámci své skupiny dostali největší počet hlasů, přičemž ostatní fungovali jako náhradníci. Vycestováním ztrácel člen výboru svoji funkci. ¹⁶⁶

Obyvatelé Valky byli o volbách informováni na shromáždění Dr.O.Lütkem z Oddělení pro uprchlické záležitosti při krajské vládě v Ansbachu. Ten využil této příležitosti k pokárání obyvatel za demolování baráků a ničení táborového zařízení a vyzýval k zútulnění tábora po vzoru Lotyšů. Neopomněl shromážděným připomenout, že jsou v Bavorsku pouze jako hosté a že se podle toho mají chovat. ¹⁶⁷

Až do poslední chvíle byla dávána šance všem skupinám, přesto se jí separatisté a prchalovci nechopili a k volbám nepřišli. Tak se voleb účastnila asi jen polovina obyvatel tábora. Z voleb vyšel jako jednoznačný vítěz Karel Jeřábek s 599 hlasy, ostatní benešovci získali jen maximálně 8 hlasů. U koaličních Slováků vyhrál L. Segecz s 47 hlasy, ostatní

¹⁶⁵ Rozhovor s panem J.Brychem.

¹⁶⁶ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236, Aktenvermerk pro krajskou vládu v Ansbachu.

¹⁶⁷ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236, Aktenvermerk pro krajskou vládu v Ansbachu.

dostali jen po jednom a u bezpartajních se hlasy rozdělily po 41 u mjr.Staňka a 27 u ing.Zollmana.

*„Takže nevím, jak se tatínek dostal, to zjistili, že uměl německy, anglicky a francouzsky, takže by byl dobrý ten vedoucí, tak ho zvolili vedoucím a pak právě to jeho sociální [cítění, pozn.H.A.] nás dostávalo do problémů, protože se věnoval cizím lidem a nám ne,“*¹⁶⁸ naráží narátorka na obětavost a zapálenost svého otce pracovat pro jiné, který dokonce mínil v táboře zůstat tak dlouho, dokud by ho tam lidé potřebovali.

K volbám, činnosti výboru a jeho cílům narátor, který měl k jeho členům blízko: *„To byly normální volby, kde se samozřejmě zase jako všude neúčastnili separatisté. Naši snahou tehdy bylo politicky docílit především toho, aby ta organizace [IRO - pozn.H.A.] začala zase fungovat pro tyhle lidi. Protože samozřejmě to byl speciální případ po 48.roce čili tady byla nová vlna uprchlíků, se kterými se nepočítalo. To se nakonec podařilo v tom 50.roce (...) Já myslím, že to bylo normálně jednoleté období, ale rozumíte, ty změny byly takové, že se to těžko dodržovalo(...) To komitě toho tábora jaksi vyjednávalo s tou německou správou čili bylo prostě pro ten tábor. A ti Němci museli to komitě uznávat a prostě s ním jednat. Samozřejmě byly styky. Vy jste tam měla styky s jinými tábory, především v Ludwigsburgu jste měla také, tam to vedli tři v té době - Emil Ransdorf, Jaroslav Zich a Fic byl třetí, myslím. A ti vlastně byli pověřeni RSC [Rada Svobodného Československa - pozn.H.A.], aby koordinovali tu práci, myslím, že byli úředníky té správy. No, každý ten tábor měl svoji administraci nebo měl mít takový komitě, který by zastupoval ty členy toho tábora před tou správou, která tam byla. Ve Valce měli Češi převahu, byly tábory, kde Češi byli v minoritě.“*¹⁶⁹

I když členové výboru v čele s Dr. Jeřábkem pomohli celé řadě osob, nebyli s jejich činností spokojeni všichni. Pochopitelně pravidelně docházely stížnosti ze strany opozičních prchalovců a separatistických Slováků obviňujících členy výboru z rozkrádání charitativní pomoci, protěžování svých přívrženců na určitá finančně ohodnocená místa apod.¹⁷⁰ V dubnu se k tomu přidružila stížnost těch demokratických uprchlíků, kteří došli do tábora až po prvních volbách a kteří, z důvodu své jiné politické orientace, žádali reorganizaci výboru. Požadovali rozšíření komitétu o agrárníky, křesťanské lidovce, živnostníky a národní demokraty, zároveň upozorňovali, že *„se Jeřábek se svým kruhem*

¹⁶⁸ Rozhovor s paní R. Locherovou, roz. Jeřábkovou.

¹⁶⁹ Rozhovor s panem O. Černým.

¹⁷⁰ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237. Stížnost k táborovému vedení.

socialistů chová velmi autoritativně a nebere ohledy na návrhy jiných členů výboru.“¹⁷¹

Žádosti ale nebylo vyhověno, neboť ještě neuplynulo jednoroční volební období.

Jak je patrné, stranické štěpení, tolik typické pro období první republiky, bylo vlastní našim lidem i v podmínkách uprchlického tábora, ačkoli by se mohlo zdát, že by bylo mnohem výhodnější pro všechny zúčastněné táhnout za jeden provaz. Dcera Dr. Jeřábka, který výbor první půlrok vedl, v rozhovoru důrazně odmítla, že by její otec podporoval jakékoli stranictví. I další oslovený narátor se bránil myšlence jakéhokoli záměrného stranicko-politického tříštění a vyzdvihoval cíl společný všem: *„Ale já bych neřekl, že ta politická příslušnost se zdůrazňovala, to ne. Sociální demokrati tam byli samozřejmě také. Šlo o to, těm lidem především pomoci, aby ti lidé třeba mohli i trochu pracovat, ale to bylo dost těžké. A postarat se o to, aby co možná nejdříve mohli vyjet do nějaké země.*“¹⁷²

Křivdu ze strany komitétu ale cítila pamětnice, jejíž manžel patřil k významným sociálním demokratům¹⁷³: *„Německé vedení tábora se k nám chovalo se zdvořilou korektností, zato český výbor, ti, kterým se podařilo získat nějakou funkci, byl vysloveně nepřátelský. Výbor měl schůze ve školním baráku hned vedle naší světnice a tak jsme na vlastní uši slyšeli, jak byl např. zamítnut návrh, aby Sylva přednášela na nějaké slavnosti, protože je "slečna Maiwaldová". Ze stejného důvodu jsem já nedostala místo u lékaře.*“¹⁷⁴

Podobně její dcera uvedla v rozhovoru, že *„my jsme byli vždycky ti nechtění, my jsme k tomu výboru neměli moc kladný vztah, byli jsme pořád ve střehu, co se nám stane a přitom to byli slušní... To máte tak složité, my jsme byli benešovci, ale zároveň ti podezřelí, ti sociální demokrati.*“ Přežívání v takové atmosféře usnadňovalo vybudování si ochranného krunýře: *„A to se naučíte, to se rychle naučíte žít velice opatrně, takže já jsem na tu táborovou správu byla zdvořilá, každého jsem pozdravila, s paní tou jsem si popovídala, ale hrozně jsme si dala pozor, aby se mi nic nemohlo stát, protože jsme věděla, že ze strany lidí z Československa se nám těžko dostane pomoci. A spíš se nám dostane překážek.*“¹⁷⁵

¹⁷¹ 12.4.1950 žádost s nečitelným podpisem byla poslána táborovému vedení, Oddělení pro záležitosti uprchlíků v Ansbachu a americkému komisaři Robertsovi. StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236.

¹⁷² Rozhovor s panem O. Černým.

¹⁷³ Doc., JUDr, Karel Maiwald (1902 – 1979). Právník, národohospodář. Stipendijní pobyt v USA, Británii, Švýcarsku a Německu, 1931-45 pracovník Statistického úřadu v Praze, za okupace v PVVZ, poslanec prozatímního NS 1945-6, členem národohospodářské komise ÚVV ČSSD, předsedou Státního úřadu plánovacího, přednášel ekonomii na Vysoké škole politické a sociální. Nucený odchod z ČSR v říjnu 1949. V důsledku intrik odmítnuto vízum do VB, nakonec obdržel v červnu 1950 pozvání z univerzity v Manchesteru, později na univerzitě v Cambridge. Stáhl se z exilové politiky, kritický vůči RSČ. V 60. letech vládním statistikem v Africe. Převzato z KAUFMANNOVÁ, H.: *Válečné vzpomínky*. Praha 1999, str.241-2.

¹⁷⁴ Písemné vzpomínky paní J. Maiwaldové.

¹⁷⁵ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

Tak silné vedení, jaké bylo za éry Dr.Karla Jeřábka, se již neustavilo a také v dalších volbách nezískal už žádný z kandidátů tak jasnou převahu. S jeho odchodem z Valky v červenci 1950 jakoby poklesl význam celého komitétu vůči německé správě: „*Pak tam byl i československý výbor, ale neměl ve vedení tábora žádný, myslím, že ani žádný poradní. A starali se hlavně o tu emigraci za pomoci těch amerických nebo kanadských úřadů.*“¹⁷⁶

Kvůli měnícímu se složení tábora byly volby do táborového výboru velice často přesouvány na dobu vhodnější, takže se například v roce 1951 vůbec nekonaly. Zdá se, že mezitím s německou správou jednaly samostatně nejrozličnější politické skupiny, mnohonárodnostní kulturní sdružení apod., lobující vždy za své přívržence, aniž by existovala nějaká společná platforma, jakou měl představovat táborový výbor. Ostatně ani ten první nezastupoval veškeré obyvatelstvo, jak již bylo řečeno.

Na šesti kandidátkách ve volbách v září 1952 můžeme dobře sledovat proměnu národnostního složení. Na první byli Češi a Slováci dohromady, na druhé Ukrajinci, třetí separatističtí Slováci, pak Rusové, dále Maďaři, Francouzi a Rumuni a na poslední, nejrozmanitější bychom našli Chorvaty, Slovince, Bulhary, Čerkeze, Turky, Tatary, Araby, Albánce, Bosňáky, Makedonce, Němce a Lotyšy. Pestrost posledních dvou kandidátních listin je dána volebním řádem z ledna 1951, který stanovoval 10% hranici pro vstup do výboru, což vedlo málo početné národnostní skupiny ke sloučení. Po volbách, jichž se účastnilo zhruba 40% obyvatel, usedli do výboru tři ukrajinští zástupci, kteří zvítězili s jasnou převahou, jeden Čech, jeden slovenský separatista, jeden Chorvat a jeden Maďar. Ruská skupina zůstala nezastoupena, neboť nedosáhla stanovené desetiprocentní hranice.¹⁷⁷

Konfliktní společenství

Politický zápas mezi demokratickými uprchlíky a extremistickými skupinami se v první polovině roku 1950 přiosřil tak, že mnohdy slovní půtky přešly ve fyzické potyčky. Agresory bývali zpravidla alkoholem posílení hrubiáni z řad prchalovců nebo separatistických Slováků, využívání právě pro účel rozdmýchávání sporů. Jakousi předehrou k jarním sporům byl silvestrovský incident, kdy opilí Slováci napadli noži zbytek obyvatel v táboře: „*Já si vzpomínám, jak jsme byli v pokojí, (...) seděli na stole,*

¹⁷⁶ Rozhovor s panem K. Fořtem.

¹⁷⁷ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237, zpráva táborového vedoucího F.Hellera do Ansbachu.

*který jsme přirazili ke dveřím a všichni tři jsme si sedli na ten stůl a oni nám bušili na dveře a říkali, vy nám tam tu dámu schováváte, dejte nám ji. Oni hledali nějakou ženskou a mysleli, že jí tam schováváme. A tehdy tam došlo k těm rozbrojům, který se popisují v těch novinách. Ošklivý věci, alkohol k tomu přispěl, ale taky i různý takový politický negativní emoce, který existovaly v našem národě už dlouho.*¹⁷⁸

„Krvavá noc v lágru Valka“, jak zněl titulěk v novinách, vedla norimberskou policii ke zřízení stanice přímo v táboře, ze které se pak často k utišení sporů povolávalo z města až dvousetčlenné přepadové komando. Každý konflikt, při kterém musela policie zasáhnout, byl poté důkladně „rozmáznut“ v norimberských novinách a kazil pověst všem našim uprchlíkům: „Norimberská policie tam s velkou chutí přišla dělat pořádek a pak v poděli ráno byly vždycky v novinách fotky o tom, jak se tam Češi a Slováci zase perou, jak tam ta naše dobrá policie musí dělat pořádek. No a tohle všechno tam dělal Prchala.“¹⁷⁹

Narátor zároveň nastínil otázku informovanosti londýnského centra o násilných akcích prchalovců ve Valce: „My když jsme se dostali do Anglie a řekli to některým lidem tady, dokonce se jeden znal s generálem Prchalou, ten se toho zhrozil, gen.Prchala vůbec neměl tušení,“ zároveň však vyjádřil pochybnosti o tom, že „prý, nevím, prý neměl tušení, co se jeho jménem děje. No, dal jim možnost se zorganizovat, nějakou úřední podporu, někde nějaké peníze a oni tam chodili v pozoru, cvičili na cvičáku a takhle se tam producírovali a pak v sobotu, jako praví vojáci, se trochu opili a pak se s někým poprali.“¹⁸⁰

Jiný narátor vzpomněl následné konflikty se Slováký, jichž ale nebyl osobně účasten: „Tam byly ještě boje taky. Tam byli slovenský fašisti, ti tam měli ulici svoji a tam měli takovej slovenskej znak z mozaiky udělanej. A tam se občas ti slovenští fašisti s těma národnima socialistama pobili. Ale u toho jsem nikdy nebyl.“¹⁸¹ Právě zmiňovaný slovenský mozaikový znak se stal podnětem k velké roztržce, neboť při příležitosti tzv. oslav slovenské samostatnosti 14.března 1950 byl neznámými pachateli rozházen. Separatisté nato obnovili své bojové akce a napadli předsedu výboru Dr. Jeřábka a zástupce koaličních Slováků L. Segecza. Z následných šarvátek vyšlo několik lidí zraněných a situaci, natolik špatnou, že Dr. Jeřábek a L. Segecz byli odvezeni na několik dní i s rodinami pryč z tábora, musela uklidnit až přivolaná německá policie¹⁸²: „A potom ti

¹⁷⁸ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

¹⁷⁹ Rozhovor s B. Šimsem.

¹⁸⁰ Rozhovor s B. Šimsem.

¹⁸¹ Rozhovor s J. Brychem.

¹⁸² StAN, Reg. 630, Karton 236, zpráva O. Lütkeho z 27.3.1950 pro vládu v Ansbachu.

Slováci zase, že jim tatínek nějak rozbouřil ten jejich kamínkovéj znak, tak šli na Jeřábka. A ještě tam byl jeden dobrej Slovák, Seged se jmenoval. Tak šli na Jeřábka a Segeda, že je zabijou. Tak potom máho tatínka někde v kantýně strčili pod pult a Američani, že nás musej odvézt, aby byl klid,“ narátorka zároveň neopomíjí světlou stránku oné události: „*To bylo nejlepší, to nás odvezli do města, kde jsme byli v hotelu a jedli jsme normální jídlo a nechali nás tak asi 4 dni a pak nás v noci přivezli zpátky, aby jako lidi nemohli vítat. Ale pak byl klid. Ale to byl jako divoký západ, prostě se spalo s klackama u nohy.*“¹⁸³

V důsledku těchto událostí se dokonce uvažovalo o rozdělení tábora podle politických skupin nebo o odstěhování separatistů a prchalovců jinam. Nakonec k tomu nedošlo, protože v jiných táborech nebylo místo. Také se počítalo s tím, že s lepším počasím přibude uprchlíků a jejich příliv ještě víc zmenší poměr radikálů.¹⁸⁴

Z pravidelných zpráv šéfa policejní hlídky vyplývá, že krvavé bitky byly během května a června na denním pořádku. Nejednalo se však pouze o roztržky založené na politických sporech, ale i o osobní konflikty, které promíchané s nakumulovanou nespokojeností vytvářely explozivní atmosféru. V polovině června došlo k tragické události, která dostala vztahy mezi německým vedením a táborovými obyvateli na bod mrazu.

Na konci května byl poslán transport 241 lidí do IRO tábora Babenhausen v Hessensku, po kterém měl hned následovat další. Po několika dnech se ale někteří z Babenhausenu vrátili zpět s tím, že tam o ně není dobře postaráno. Jejich otevřené stížnosti na špatnou stravu a nedostatečné zabezpečení vyvolaly odpor mezi obyvateli, kteří měli nastoupit do dalšího transportu 15.června. Předseda táborového výboru Dr. Jeřábek proto 14.6. jednal s vedením tábora o odsunutí plánovaného transportu 360 lidí na pozdější dobu a o vyplacení alespoň poloviny měsíčního kapesného pro ty, kteří měli Valku opustit. Mezitím však události ve Valce získaly rychlý spád. Celý spor toho dne vzešel ze strany žen ubytovaných na ženském baráku, kterému svérázně velel prchalovec Ladislav Kozlík¹⁸⁵. Protože jejich dlouhodobé stížnosti na jeho neurvalé chování a sprostotu neměly u táborové správy žádnou odezvu, vyřešily situaci po svém a vyhodily jeho věci z baráku,

¹⁸³ Rozhovor s paní R. Locherovou.

¹⁸⁴ NA. Pozůstalost B. Čelovského, karton 89 - Sociální komise RSČ.

¹⁸⁵ Ladislav Kozlík: 38 let, kolaboval s Němci, odsouzen k 15ti letům v roce 1945, uprchl z vazby, využíván k hrubší práci, vyvolávat potyčky, zastrašovat atd. Spolu s Olenicem jmenován vedoucím „ženského bloku“. Žádosti o jeho odvolání u německé správy byly marné, protože Kozlík byl právě pro svou horlivost u správy oblíben. Teprve, když Kozlíkovy provokace v táboře vyvolaly nepokoje, za nichž byl německou policií zastřelen Čech Svoboda, byl Kozlík funkce zbaven a odvezen do tábora německé ekonomie Markt Bibartu. Kozlík je násilné a hrubé povahy a nízké inteligence. NA, pozůstalost B.Čelovského, karton 80-Prchala. DASTICH, F.: *Zpráva o hnutí Prchaly z dubna 1951.*

Kozlík však na ně povolal své přátele. Německé vedení stranilo Kozlíkovi a ženy nechalo odvést na policejní stanici za porušení táborového pořádku. Mezitím jim na pomoc ochotně přispěchalo asi 100 až 140 mužů, kteří se v bojovné náladě stavěli proti vedení a podle zápisů policejního šéfa nešetřili nadávkami. Protože sročený dav nehodlal ustoupit, povolalo vedení přepadové komando, které bylo po svém rychlém příjezdu zahrnuto rovněž nadávkami a prý i kamením. Tehdy policie situaci nezvládla a při výstražném střelení 7 lidí těžce, 26 lehce zranila¹⁸⁶ a jednoho Čecha dokonce smrtelně postřelila.¹⁸⁷

Nato byl Kozlík odvezen do tábora Markt Bibart: „ (...) Když Kozlíka odváželi "do bezpečí", museli jsme zavřít nejen všechna okna, ale i dřevěné okenice a po celé délce silnice v lágru stál hustý špalír policajtů s nabitými namířenými puškami. Ještě druhý den patrolovaly v táboře hlídky ve skupinách po třech ozbrojených policajtech. Na protest proti tomu, jak s námi bylo zacházeno, jsme drželi 24 hodin hladovku.“¹⁸⁸

Jedna narátorka zdůraznila roli Sokolů v konfliktu: „Tak jednou přišel domů a ony mu vyházely věci z okna, aby se odstěhoval. No a on měl svojí partu a oni začali ty ženy mlátit. No a sokolský barák tam byl, zapískalo se a sokolové pohotově tam a začali se mlátit. A to se hrozně líbilo ty německý policii, přišla mezi nás s obuškama na koních a mlátili hlava nehlava. Viděli jsme i starýho pána, kterýho mlátili.“ Zároveň nám přibližuje oběť a emotivní atmosféru celé události: „A co se stalo hroznýho, zastřelili 16tiletýho kluka, německá policie, ktorej chtěl jít do cizinecký legie a lékař byl zrovna Čech a říkal, kluku, já tě zachráním a napsal mu, že není zdravej, aby ho nepustili. Přišel do toho lágru a zastřelili ho. A nesli ho kolem oken a všechny ty paní, co kolem bydlely, křičely hystericky. A moje maminka dostala zrovna trombózu a měla ležet v klidu a takovýhle, no hrozný to bylo.“¹⁸⁹

V následném soudním procesu v srpnu 1950 svědčil i Ladislav Kozlík, který byl patrně vývojem událostí zastrašen natolik, že jeho svědectví pozbývalo na účinnosti u něj obvyklé.¹⁹⁰ Narátor, který za viníka celé akce označil policii, vyjádřil pochybnosti o kompetentnosti soudce: „Protože bylo soudnictví stále ještě v rukou okupačních mocností, tak to přišlo před amerického soudce, on se v tom tak moc, rozumíte, díval se na to jakoby to bylo v Americe, tak dokonce jeden z našich chlapců byl odsouzen na nějaké měsíce. Ale samozřejmě to byla zbytečná akce a vina té policie, která provokovala. Například Jiří Corn

¹⁸⁶ Dopis J. Zicha Čelovskému 16.6.1950, Čelovského pozůstalost, NA, Karton 87 - J. Zich, Ludwigsburg.

¹⁸⁷ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236.

¹⁸⁸ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

¹⁸⁹ Rozhovor s R. Locherovou.

¹⁹⁰ NA, pozůstalost B. Čelovského, Karton 80 - Prchala. DASTICH, F.: Zpráva o hnutí Prchaly z dubna 1951.

*to nafilmoval, jak oni zatýkali některé lidi, tak oni mu samozřejmě zabavili fotoaparát, pak ho museli vrátit. Ale samozřejmě, film byl zničen.*¹⁹¹

Nešťastná událost byla přetřásána nejen tiskem a obyvateli tábora, ale i našimi exilovými politiky, kteří byli o dění v táborech informováni od Sdružení demokratických uprchlíků v exilu. Existovaly vážné dohady, zda nebyly konflikty, znevažující a kriminalizující československý pounorový exil, vyprovokovány komunistickými agenty.

Komunističtí agenti

Stejně jako zahraniční zpravodajské služby a ostatní utečenecké tábory, byl i tábor Valka na přelomu 40. a 50. let předmětem zájmu komunistické zpravodajské služby. Od agenturního obsazení si jednotlivá velitelství - Pohraniční stráž, vojenské zpravodajské služby i StB - slibovaly především odhalení zde naverbovaných agentů americké CIC, jejich úkolů, času a místa jejich přechodu hranic. Nebylo proto nijak neobvyklé, že agent - chodec, který přešel za účelem splnění svého úkolu přes hranice zpět do ČSR, byl očekáván zdejšími bezpečnostními orgány. Právě masivní infiltrace komunistickými agenty v zahraničních odbojových centrech byla příčinou velmi vysoké „úmrtnosti“ v řadách agentů-chodců a byla, vedle zbudování železné opony, jednou z příčin, proč se od tohoto způsobu zpravodajské služby ustoupilo.¹⁹²

Dalším úkolem komunistické rozvědky bylo podávat zprávy o nově příchozích uprchlících: *„Plno agentů pracovalo v přijímacích kancelářích pro uprchlíky a vraceli se domů s materiály, které tam nashromáždili při výsleších nových příchozích. Neptejte se mne, jak se na ta místa dostali, protože to nevím, ale byli tam.*¹⁹³

Středem pozornosti byli pochopitelně významnější uprchlíci. Na takovou nepříjemnou zkušenost s komunistickými agenty vzpomíná manželka sociálně demokratického národohospodáře: *„Do kurzu angličtiny ve Valce ke mně chodila nějaká slečna Šolcová, učila jsem ji soukromě a ona se ke mně moc měla. Najednou mi oznámila, že přijede "její nejmilejší" a že se hned budou brát. Vyklubal se z něj bývalý redaktor hospodářské hlídky Práva lidu v Praze, M. V.. Když jsme se po svatbě potkali na hlavní ulici ve Valce, jeden*

¹⁹¹ Rozhovor s O. Černým.

¹⁹² PULEC, M.: Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek, Sešity 13, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, str. 78.

¹⁹³ Pražský radiožurnál, Z exilu (3.), Volá Londýn, Ivan Jelínek, rozhovor se Zdeňkem Mastníkem. Převzato z NA. Pozůstalost B. Čelovského. Karton 76. Výstřížek z novin.

ani druhý nás "neznal". To byl také jeden z těch soudružských "přátel", kteří nám vydatně škodili. Pak jsem také pochopila její veliký zájem o mne a mou rodinu. ¹⁹⁴

Agenti se ale pokoušeli vetřít i do přízně obyčejných uprchlíků, aby z nich vylákali co nejvíce informací o jejich přechodu a těch, kteří jim v něm pomohli. Získané informace o místech uskutečněného přechodu hranic byly rovněž využívány při komunistických opatřeních, jež postupně učinila zelenou hranici takřka neprůchodnou.

Co komunistickým vyzvědačům situaci velice usnadňovalo, připomíná oslovený narátor: *„A to bylo velmi nebezpečné, protože lidé tam přišli a mysleli si, že jsou již mimo nebezpečí, otevírali si tam srdce, chlubili se tím nebo oním, mluvili o tom, kdo jim pomohl přes hranice a pak ti chudáci to doma odnášeli.* ¹⁹⁵ I další vysvětluje onu praxi podobně: *„Řada lidí si vůbec neuvědomovala, že se svěřuje nebo důvěřuje lidem, kteří by tu důvěru neměli mít. (...) O některých se vědělo, o některých ne, někteří tam byli zatčeni, ale samozřejmě to nebyly provokace, oni spíš šli po určitých lidech, zajímaly je ty informace o lidech v ČSR. Lidé, kteří byli venku, si mysleli, no tak teď jsem venku, tak byli otevřenější, mluvili někdy víc než měli. No a také prostřednictvím těch lidí se dostávali dál a jako agenti přicházeli do jiných zemí. Tohle byla tenkrát těžká situace, protože my jsme byli ti poražení.* ¹⁹⁶

Nežádka se stávalo, že se rodinám či přátelům nepodařilo přejít hranice společně a tak se ti, kteří již byli na svobodě, uchýlovali k návratům pro své blízké nebo žádali o tuto službu jiné. V táborech se pohybovala řada lidí, kteří byli ochotní podrobit se takovému riziku, ať už z důvodů idealistických či finančních. Je jasné, že velice často zmizely peníze, aniž by se pověřený o úkol byť jen pokusil, přičemž komunističtí agenti dokázali využít i této příležitosti: *„(...) Nebo o někom se vědělo, že posílá za peníze někoho, aby mu přivedl ženu z Česka a pak peníze zmizely a nikdo mu jí nepřivedl anebo taky hrozné případy, že je zavedli přímo do rukou československých pohraničnicků, no to bylo pořád.* ¹⁹⁷

S uspokojením spravovali komunističtí agenti své vedení o všech potížích, s nimiž se uprchlíci museli v táborech potýkat. Přispívali k nim i oni sami, když například porušovali elektrické vedení, provokovali svárlivé jedince, kteří se nechali podnítit k bitkám, vykrádali charitativní pomoc či poštu. Na komplikace s tím spojené vzpomíná narátorka, která výstižně postihuje i vliv atmosféry plné nedůvěry na mezilidské vztahy: *„(...) tam byla taky pošta a tam byl taky ten, kterého maminka podezírala, že byl špión. Víte, závisíte na poště*

¹⁹⁴ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

¹⁹⁵ Rozhovor s panem K. Fořtem.

¹⁹⁶ Rozhovor s panem O. Černým.

¹⁹⁷ Rozhovor s panem B. Šimsou.

strašně moc, když si žádáte o všechno možný, takže když se vám ztratí pošta, tak je to hrozná věc a tam se pošta ztrácela furt. No a tak začnou spekulace, čím to je, že se ztrácí, tak to musí být ten a ten nebo ten(...). ¹⁹⁸

Mezi osazenstvem tábora byla ostatně samotnými rudými agenty udržována idea, že jsou mezi nimi. Člověk, který potom nebyl s něčím spokojen, mohl být kdykoli nařčen, že jde o komunistického agenta, čímž se mu pobyt na Západě nesmírně zproblematizoval. Mezi další úkoly komunistické rozvědky patřilo ztěžovat lidem emigraci. Podle jednoho z narátorů probíhala běžná praxe následujícím způsobem: *„Totiž komunistická rozvědka udávala anonymně lidi u orgánů těch zemí, kam oni mířili čili jim ta emigrace byla zastavena, některé státy to potom prověřovaly a třeba když se ukazovalo, že to anonymní udání bylo falešné, tak ho potom vzaly. Ale Američané měli vysoký zájem o ty kvóty, že už si s tím nedělali práci. Kdo byl udán, tak ho dali stranou a vyplnili ty kvóty jinými lidmi a na ty se zapomnělo. Ale co dělala ještě rozvědka komunistická, ono těch rozvědek bylo mnoho, to člověk nevěděl, jestli to byla vojenská anebo StB nebo ta ruská, oni taky pracovali jeden pro druhého. Byla jste dána na seznam, že za deset dní jedete do Austrálie, oni si prošli ten seznam, vybrali si různé lidi a posílali ta udání a tím oni tomu IRO dělali chaos.* ¹⁹⁹

Můžeme položit otázku, jakým způsobem se Západ bránil komunistické infiltraci, když jen ve Valce se mělo, podle CIC, pohybovat koncem roku 1951 až 60 komunistických agentů z ČSR.²⁰⁰ Jejich přísunu mělo bránit především důkladné prověřování nově přichozích německými i okupačními orgány a západními zpravodajskými službami. Odhalit výborně zorganizované a psychologicky vycvičené komunistické špióny ale nebylo snadné, protože byli předem detailně obeznámeni se všemi otázkami, jež jim komise kladly a mohli se tudíž připravit. Řečeno slovy Přemysla Pittra po několikaletých zkušenostech v táboře Valka: *„Často jsem kroutil hlavou nad tupostí protišpionážních agentur, kdy právě perfektnost případů sama již měla budit podezření.* ²⁰¹

Jak je patrné z osobních sdělení narátorů, přičítali na konto agentů mnohé. Mohla se na tom podepsat atmosféra nedůvěry a podezřívání v táboře, mohly se v tom zračit jejich vlastní špatné zkušenosti s nimi, snad i to, že na komunistické původce nuceného odchodu za hranice se daly přenést i určité prožité nezdary či zklamání. Zároveň ale někteří narátoři

¹⁹⁸ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

¹⁹⁹ Rozhovor s B. Šimsovou.

²⁰⁰ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237. Zpráva do Ansbachu z 15.12.51 od táborového vedoucího Homeyera, který informaci obdržel od CIC.

²⁰¹ Archiv P. Pittra. Pedagogické muzeum J.A. Komenského v Praze, krabice 35. PITTER, P. in: Křesťanské listy a Husův lid (Časopis Národní Jednoty CS Protestantů v Americe a Kanadě), ročník LXII (XXI), Chicago, prosinec 1960, číslo 12.

neopomijeli ani působení běžných negativních lidských vlastností a také relativizovali své výpovědi o Valce prošpikované špióny sdělením, že všechna podezření zůstávala v rovině dohad, neboť agenti působili v táboře tajně. A tak, i když dokumenty v archivu ministerstva vnitra skutečně potvrzují výskyt komunistických agentů ve Valce²⁰², není možné určit, nakolik měli na různých konfliktech či jiných problémech uprchlíků podíl právě komunističtí špióni a nakolik všelijaké osobní antipatie či prostá lidská závist.

Otázka budoucnosti

Možnosti a podmínky emigrace

Jak již bylo řečeno, většina lidí pobývajících ve Valce věřila, že díky tlaku Západu komunistické režimy brzy padnou a oni se budou moci vrátit domů, přesto nechtěl nikdo, až na výjimky, zůstat v táboře déle než bylo nezbytně nutné. Na pořadu dne tedy byla otázka odchodu z tábora, ať už emigrací do některého ze západních států nebo usazením se v Německu, případně zapojením se do nějakých vojenských struktur. Druhá nastíněná možnost nebyla tolik lákavá, vezmeme-li v úvahu tehdejší hospodářskou situaci Německa a zostřování politické situace v souvislosti s bloádou Berlína, později s válkou v Koreji. Na druhou stranu pro řadu lidí byla první možnost těžko dostupná, neboť tábor Valka byl v listopadu 1949 znovuotevřen právě pro ty, kterým byly emigrační možnosti ztíženy (nebyli registrováni u IRO z důvodu příchodu do SRN po 15.10.1949) nebo znemožněny (neprošly screeningem IRO či prověrkami imigračních komisí).

Přesídlování se mohlo dít jednak skrze individuální kontakty nebo pomocné organizace, z nichž největší byla IRO, dále fungovala i International Rescue Committee (IRC). Ty vyhlášovaly ve spolupráci s vládami jednotlivých zemí různé emigrační programy, které odpovídaly potřebám imigrační země. Mezi imigrační státy patřily hlavně Austrálie, Kanada, USA, Nový Zéland, Brazílie, Argentina, méně VB a další evropské země, kde se možnosti rychle vyčerpaly. V těchto státech byla poptávka zejména po manuální pracovní síle, v Kanadě například na práci v lesích či na farmách, v Austrálii na práci v buši. Ideálním imigrantem pro ně tedy byli mladí, silní, kvalifikovaní muži. Pokud se člověk do takového programu dostal, byla mu zaplácena cesta na příslušné místo,

²⁰² Archiv MV. A2/1-160.

vyřizeno vízum a pracovní povolení, musel podepsat smlouvu, v níž se zavázal k 2-5 letům požadované práce a teprve po jejím splnění mohl pomýšlet na návrat k vlastní profesi či dalšímu studiu:

„Amerika, ale také Kanada, Austrálie, Jižní Afrika a i státy Jižní Ameriky. A to se potom čekalo, chodili tam zástupci z jednotlivých zemí a vybírali si dle potřeby. Kanadáné potřebovali do lesů na kácení, 5 let se musel zavázat, že bude v lese, i když to byl lékař, doktor a teprve pak dostal občanství a mohl se tam vyvíjet. Těch prvních 5 let musel pracovat tak, jak ta země potřebovala. A v Americe to bylo také tak, tam když někdo dostal osobní pozvání, tak mohl emigrovat brzy, ale čekalo se, byly kvóty a to trvalo i léta. A mimoto to bylo omezený taky zdravotně, poněvadž oni se báli nákazy, takže někteří byli odsouzeni zůstat v Německu.“²⁰³

Kvótami, které narátor zmínil, se země chránily před masivním přílivem nového obyvatelstva. Právě v USA fungoval kvótový systém již od 20.let, podle kterého mohly ročně přijmout jen stanovený počet osob z určité národnosti. Pokud se člověk k takové emigraci přihlásil, mohlo trvat i několik let, než se do země dostal, protože kvóty byly naplněny i pár let dopředu. Masové emigrační akce byly navíc omezeny věkem, takže osoby starší 55 let v nich uspět nemohly.

Na druhou stranu si zejména představitelé Spojených států uvědomovali potenciál politických uprchlíků z východní a jihovýchodní Evropy, kteří utíkali za svobodou riskujíc tím svůj život. Jejich deziluze ze svobodného světa, který je nechtěl přijmout, mohla být a byla v čase studené války využívána komunistickou propagandou. V politickém zájmu bychom mohli spatřovat hlavní důvod, proč se USA tak aktivně zapojily do pomoci politickým uprchlíkům a mimo stanovené kvóty je na základě uzákonění mimořádných předpisů²⁰⁴ a programů²⁰⁵ přijímaly. Podmínkou pak bylo jen sehnat záruku zaměstnání a ubytování, podepsanou americkým občanem. Protože získání záruky - tzv. affidavitu nebylo pro uprchlíky nijak lehké, pokud zrovna neměli kontakty v zahraničí, pomáhaly jim s tím dobrovolnické organizace - American Fund for Czechoslovak Refugees (AFCR), IRC, National Catholic Welfare Conference pro katolíky (NCWC), World Church Service pro evangelíky nebo The Lutheran World Federation atd, vedle toho i krajanské spolky.

²⁰³ Rozhovor s K. Fořtem.

²⁰⁴ Displaced Persons Act z roku 1948, viz výše. A Refugee Relief Act z 1953, podle kterého bylo mimo kvótu přijato 214.000 imigrantů ze zemí za tzv. železnou oponou. Archiv P. Pittra, PM J.A.K., Krabice 31. In: Zpravodaj 15.8.1954, č. 6., roč. 1., vyd. Sdružení českoslov.uprchlíků v SRN.

²⁰⁵ Nejdůležitějším byl PEP = President's Escapee Programm. Zahájil činnost z podnětu Trumana počátkem července 1952. Financován americkou vládou, určen pro politické uprchlíky z komunistických zemí, vyjma Jugoslávie a NDR. Vedle zařízení emigrace i sociální podpora v táborech. Spolupracoval úzce s AFCR a SPU v Německu. Archiv P. Pittra, PM J.A.K., krabice 35, In: Zpravodaj VIII.1952.

AFCR, ve vzácně fungující spolupráci s IRC, opatřilo řadu nových emigračních možností pro ty, kteří kvůli příchodu po 15.10.1949 neměli právo na asistenci IRO při přesídlování.²⁰⁶ Mezinárodní společenství v říjnu 1950 změnilo rozhodnutí a umožnilo politickým uprchlíkům, kteří přišli po 15.10.1949 a zároveň před 1.10.1950, emigrovat: „Ale když to IRO uznalo, že je třeba v tom pokračovat, že to je nutné, že to je nová vlna emigrace, tak tím se ta situace změnila a ty možnosti byly. Do určité míry ti lidé měli výhody, protože už jich bylo daleko méně. Takže ten proces tam probíhal relativně rychle a nebyly v tom takové zmatky jako po té válce. Ale ti lidé potom, ta atmosféra byla tíživá pro ty lidi, kteří byli odmítnuti. My jsme si to ani tak neuvědomovali, do jisté míry my jsme odmítnuti, že jsme nebyli přijati vůbec. V tom příštím roce prakticky mnoho lidí emigrovalo.“²⁰⁷

Plány a realita

Protože je otázka přesídlování nesmírně rozsáhlá, nastínila bych jen určité aspekty emigrace na příkladě zkušeností oslovených narátorů. Musíme mít přitom na mysli výše zmíněná specifika tábora Valka a to, že mnou oslovení narátoři patřili k těm úspěšnějším a šťastnějším, neboť se jim poměrně rychle podařilo emigrovat. Z jejich výpovědi vyplývá, že jednak bez výjimky doufali v brzký návrat domů a jednak že se každodenní život v táboře točil právě kolem zabezpečení budoucnosti a možnosti dostat se ven. Protože pro ně byla pomoc IRO v emigraci až do konce roku 1950 vyloučená²⁰⁸, museli se nejprve obrátit na jiné pomocné organizace (AFCR, IRC, NCWC), krajanské spolky, své přátele a známé. K úspěchu bylo důležité „rozhodit sítě“ co nejdříve a snažit se využít každé příležitosti, která se nabízel, neboť celý proces byl zdoluhavý a složitý: „Nelenili jsme a začali se starat o svou budoucnost, jakmile jsme se v táboře usadili. (...) Já jsem napsala svému příteli do Austrálie. Doufali jsme, že by nás mohl sponzorovat a byl-li sponzor na obzoru, byla hned větší naděje, že žádost o vízum dopadne dobře. Alespoň jsme se tak

²⁰⁶ Archiv P. Pittra, J.A.K, krabice 35, SVOBODA 5-8 II, Orgán čs. sdružení politických uprchlíků v Německu.

²⁰⁷ Rozhovor s O. Černým.

²⁰⁸ 20.10.1950 IRO Headquarters US Zone v Mnichově podalo zprávu všem Resettlement centrům z IRO, že osoby, které došli po 15.10.1949 a zároveň do 1.10.1950 a mají Legal and political protection only mohou být zařazeni do emigračních akcí. NA, Čelovského pozůstalost, karton – Emigrace.

domnívali. Věděli jsme však, že budeme na zprávy od něho čekat dlouho, tenkrát šla pošta do Austrálie lodí a to trvalo 4-5 týdnů.²⁰⁹

Navíc mohl být dobře nastartovaný proces kdykoli přerušen nejrůznějšími komplikacemi: „Hned po příjezdu do Německa jsme poslali H. a všem svým známým po světě žádosti o pomoc s emigrací. (...) Kvóta pro uprchlíky do Anglie byla malá a předpisy velmi přísné. Muselo být pracovní povolení, které bylo těžko k dostání, nebo něčí záruka, že se o uprchlíky bude starat. Kromě těchto normálních úředních těžkostí byli v táboře lidé, kteří - ať pracovali pro komunisty nebo z vlastní zlé vůle - se snažili druhým emigraci znemožnit nebo alespoň ztížit. Tak např. S., který roznášel a vydával poštu, si vedl v evidenci každý dopis a pravděpodobně podával informace na patřičná místa. Emigrace často závisela na včasném dodání pošty, takže zadržování dopisů, třeba jen na pár dní, mohlo mít dalekosáhlé důsledky pro nedodržení lhůt apod.“²¹⁰

Hrozba udání vedla některé k tomu, že si přesídlení sjednávali hned na několika místech zároveň, aby jim případné jedno udání nezmařilo vycestování nadobro. Toto jednání ale v důsledku mohlo poškodit emigraci jiných lidí, neboť imigrační úředníci tím byli utvrzováni v přesvědčení, že jsou mezi uprchlíky nespolehliví, tedy nežádoucí lidé.²¹¹ Zároveň nezištná práce pomocných organizací, pokud v tom byly zainteresovány, a ochotných lidí, kteří poskytli záruky, vešla vniveč. Důvody a okolnosti takového neférového, zároveň ale pochopitelného, jednání, vysvětluje oslovený narátor:

„Totiž, když se ukázalo, že by nás někdo mohl udat, že jsme na seznamu lidí, kteří odjíždějí z lágru, tak jsme dál v tomhle pokračovali, ale mezitím její rodiče poprosili své známé, Angličany, kteří žili na Novém Zélandě, jestli by nám zařídili emigraci na Nový Zéland. To bylo velmi složité, protože Nový Zéland tehdy bral prý ročně nejvýš 40 lidí. To znamenalo udělat výjimku na úplně nejvyšších místech, výjimka se stala a skutečně jsme celá rodina dostali příslib, že budeme emigrovat na Nový Zéland a přitom tito lidé nevěděli, že je to jenom vlastně taková zástěrka. Oni nám to skutečně poctivě vyjednávali a zaručili se za nás, to znamenalo se zaručit i finančně. (...) Sylvin otec už dostal místo v Cambridge, tak už byli v Anglii. Tak my jsme si to se Sylvou vyjednávali potají a mezitím jsme byli oznámeni, že pojedeme na Nový Zéland. A potom den předtím jsme oznámili, že jedeme od Anglie. (...) Sylviny rodiče napsali dlouhý omluvný dopis na ten Nový Zéland a vysvětlili všechno, co se stalo. Muselo to být všechno traumatické, i pro ně, na druhé straně

²⁰⁹ Písemné vzpomínky E. Haňkové.

²¹⁰ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

²¹¹ Archiv P. Pittra, JAK, krabice 35, SVOBODA 5-8 II, Orgán čs. sdružení politických uprchlíků v Německu.

pro Nový Zéland to nebyl žádný problém, protože naplnit v téhle vzácné zemi tahle místa, to nebyl problém, ale pro ty lidi, kteří to zdoluhavě vyjednávali, pro ty přátele jistě byl, ale oni nám potom napsali velice pěkný dopisy. ²¹²

Často jsem se setkala s názorem, že tehdy lidé nejvíc chtěli odejít do USA, z rozhovorů s narátory to ale potvrdit nemohu. Některé sice lákaly kvůli možnosti profesionálního růstu, jiné odrazovaly pro své, ve srovnání s Evropou, malé historické a kulturní dědictví. Podobně hodnotili někteří Kanadu, Austrálii a Nový Zéland, kde sice oceňovali přírodní krásy, ihned ale dodávali, že by tam žít nikdy nechtěli. Svět Latinské Ameriky byl většinou do té doby cizí. Evropské země jako kulturně bližší se zdály být mnohým atraktivnější, ve srovnání se zámořskými ale tehdy přijímaly málo a spíše specifické skupiny (například pouze studenty na dobu studia, specialisty, zdravotně postižené apod.). Na druhou stranu, jak z výpovědí narátorů vyplynulo, byli i tací, kteří toužili dostat se co nejdál od východního bloku.

Výběr cílové země se řídil nejen její poptávkou a ochotou přijímat cizince, jazykovou orientací žadatele a tam žijícími známými, kteří mohli pomoci, důležitou roli hrála také vzdálenost a zdravotní stav: *„Jednak tam byla Austrálie a Kanada a jelikož jsem byla kostra a taky jsem měla mořskou nemoc a tenkrát se do Austrálie jelo asi měsíc na lodi, tak maminka měla starost, že bych to nepřežila, že bych umřela. A v Kanadě měl tatínek jednoho bývalého klienta, ti legálně vyjeli, to byli Jugoslávci a řekli rodičům, že by nám pomohli.* ²¹³

Jak již bylo řečeno, preferovali někteří určité země kvůli již dříve nabyté znalosti jazyka: *„...ta francouzská část toho světa pro nás nějak neexistovala, asi proto, že jsme byli jazykově orientovaní na Anglii.* ²¹⁴

Rezignovat alespoň zpočátku na svou profesi museli ve velké míře intelektuálové, o něž nebyl v zahraničí takový zájem jako o manuální pracovníky. Jejich odhodlání nejednou budilo rozpaky u imigračních úředníků: *„A když se kanadské konzul tatínka ptal, co bude jako v Kanadě dělat, tak tatínek mu říkal, že farmer a on se mu díval na ruce a říkal: „Farmer?“, bílý ručičky, že jo.[smích] On byl vždycky spíš intelektuál a ne na manuální práce.* ²¹⁵

Jiným se podařilo u své profese zůstat tím, že si s ohledem na ní vybrali cílovou destinaci, ale realizace plánu se díky překážkám protáhla na několik let: *„My jsme*

²¹² Rozhovor s panem B. Šimsou.

²¹³ Rozhovor s R. Locherovou.

²¹⁴ Rozhovor s S. Šimsovou.

²¹⁵ Rozhovor s R. Locherovou.

*poslouchali rozhlas z Anglie. A tam vykládali, jak v Austrálii potřebují doktory. Tak jsme si říkali, půjdeme do Austrálie, ale když jsme pak přišli do Německa, tak jsme zjistili, že to není tak lehký. Tam byla skupina lidí, která vybírala lidi do zemí, kteří se jí hodili. No a oni chtěli do Austrálie jen mladý na práci v tom buši a nechtěli doktora se 4 dětma.*²¹⁶

Sehnat záruku za dospělé jedince, kteří jsou schopni zabezpečit jak sebe tak své nevýdělečně činné děti, obnášelo pochopitelně mnohem víc úsilí: „Trvalo skoro celý rok, než se nám podařilo dostat se do Anglie. Nikdo nás nechtěl. A tak jsme pořád čekali v tom lágru, nejstaršímu synovi nabídli, tomu bylo tehdy 13, že by ho vzali do Kanady na studium kněze, říkali, pokud se budou chtít stát knězi, tak to vítáme, ale rozhodně je k tomu nechceme nutit. To vím, že Karel říkal ještě na místě, kdepak, já žádným farářem nebudu. A on chtěl jet a my nevěděli, jestli se nám podaří odjet, tak se nakonec sbalil a jel. A zatím nás během toho týdne, o tom víkendů nás vlastně ujistili, že pojedem, tak jsme se sbalili a neměli jsme Karlovu adresu a my byli v Anglii a trvalo to rok a půl, než ho Mezinárodní Červený kříž našel. (...) A můj muž se musel kvalifikovat znova, musel se nostrifikovat, takže to pro něj bylo hodně těžké a trvalo to rok, pak musel pracovat pro státní nemocnici a tam byl australský doktor, ten mu říkal, já vím o jednom doktorovi v Austrálii, co hledá partnera, no a on že by nás přijmul.“²¹⁷

Nakolik bylo dočasné roztržení rodin kvůli emigraci časté, si netroufám odhadovat. V oficiálních pramenech jsem našla pouze pravidlo, že pokud byl otec uznán za schopného emigrace, bylo toto automaticky vztaženo na zbytek rodiny, opačně ale mohla rodina i přes „neschopnost“ otce požádat o vycestování.²¹⁸ Ne vždy ale oficiální nařízení odpovídají realitě. I tak bych ale považovala tento příklad, kdy se od rodiny oddělilo jedno dítě, za méně typický. Hlavou se mi však honí, jak moc se těmto rodičům musela jejich budoucnost zdát beznadějná, když byli ochotni pustit své dítě na druhý konec světa.

S podobným problémem se potýkali i další dva narátoři, dnes manželé, jejichž společná budoucnost byla tehdy ohrožena tím, že hranice nepřekročili společně. Shodou okolností hrálo klíčovou roli datum 15.10.1949. Zatímco on stihl registraci u IRO, ona přišla s rodiči do Německa den po jejím uzavření, takže byli poslání nejprve do tranzitních táborů a pak do Valky. Protože IRO posílalo mladé svobodné muže do Austrálie, hrozilo tak, že skončí každý na jiném světadílu. Navíc upsat se na dva roky ke střílení přemnožených králíků v buši nemohlo být pro studenta hudby lákavou nabídkou. Za cenu

²¹⁶ Rozhovor s V. Vahala.

²¹⁷ Rozhovor s V. Vahala.

²¹⁸ Archiv P. Pittra. PM J.A.Komenského. Krabice 35. Zpravodaj SPU v Německu. VII.1952. Pravidla PEPu - President's Escapee Programm, vyhlášeného z podnětu H. Trumana v červenci 1952.

ztráty podpory od mezinárodní organizace se řešením ukázal sňatek, jehož uskutečnění obnášelo řadu komplikací: „Problém byl v tom, že IRO chtělo končit a když jste odmítla jejich nabídku, tak už vám další nedali. (...) My jsme se hrozně snažili, abychom se mohli vzít a bylo to složité, protože mně bylo 19 a mému muži 20. A německé zákony byly, že se bez rodičovského souhlasu do 21 nemůžete brát. Já jsem mohla dostat souhlas, ale on ne [rodiče v ČSR - pozn. H. A.]. A německé úřady to nechtěly pochopit. Pak jsme to nějak argumentovali, papíry jsme si opatřili s razítkama, že v ČSR je plnoletost v 18, ale ti úřadové říkali, tady fungujeme podle německých zákonů. A můj tatínek říkal tomu pánovi: Já vidím, že jste hrozně dobrý úředník, ale já si myslím, že jste asi taky dobrý Němec. Když se tyhle lidi vezmou, tak odjedou a budete mít pokoj a když tady zůstanou, budete mít nezaměstnanost vyšší o dva lidi. Tak úřada se zamyslel a říká: No, možná těch 18 let se může přijmout jako norma [smích]. Tragická švejkovina, že jo. A tak na poslední chvíli, my jsme se brali v pondělí 8 hodin ráno a ve 4 hodiny odpoledne se měl hlásit, že se zaváže a že pojedou. My jsme tam skutečně dorazili na čtvrtou a ženatý oni na to nebrali, takže tím jsme se zachránili.“²¹⁹ Že takový argument lámal ledy i jinde můžeme vidět i dále.

Protože jazykové znalosti a kvalifikace, vedle kontaktů a dobrého zdravotního stavu, patřily mezi nejdůležitější výhody při emigraci, fungovaly ve městech i některých táborech nejrůznější několikátýdenní jazykové a rekvalifikační kurzy. Jejich organizátory nebyla pouze IRO, ale i další pomocné organizace, v roce 1950 a 1951 pak přešlo několik někdejších IRO training schools do rukou bavorského státu.²²⁰ Protože přeškolení či vyškolení mladých lidí usnadňovalo jejich vycestování z Německa, bylo hned od počátku z německé strany velice podporováno. S nadsázkou o tehdejší praxi a benevolentním přístupu Němců hovořila stejná narátorka: „A bylo tam taky (...) training center, kde jste si mohla udělat vysvědčení o řemesle. A to bylo velice užitečný, i pro ty intelektuály to bylo užitečný, třeba já [smích] jsem si udělala vysvědčení, že jsem kvalifikovaná knihárka a tu kvalifikaci mi dali v Ludwigsburgu. A můj muž [smích], že je kvalifikovaný krejčí, přitom oba dva jsme byli studenti. To stačilo jít k nějakému německému mistrovi, co spolupracoval s tím training center a on se podíval, jestli umíte držet jehlu nebo víte, jak se rozebírá kniha a dal vám to. Protože on věděl, že když nám dá to vysvědčení, tak z Německa odjedeme a když nám ho nedá, tak tam zůstaneme [smích].“²²¹

²¹⁹ Rozhovor s S. Šimsovou.

²²⁰ StdAN, C 25/II (Sozialamt/Allgemeine Akten), Nr.39.

²²¹ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

Na jedné straně se Německo, Rakousko i Itálie snažily velkého počtu cizinců zbavit, na druhé straně se některé země vehementně bránily přívalu přistěhovalců. Jednou z takových evropských zemí bylo Švýcarsko, které kromě handicapovaných jedinců, přijímalo pouze studenty s tou podmínkou, že ihned po absolvování školy zemi opustí. Zařídít všechny požadované oficiality nebylo vůbec snadné a i potom mohlo vyvinuté úsilí, díky nepřístupnosti švýcarských úřadů, přijít vniveč: „(...)Kolega ze Zemského svazu československého studentstva ve Švýcarsku Jan Staller se opravdu snažil pomoci mi, abych mohl dostudovat strojařinu ve Švýcarsku v Curychu na Eidgenössische Technische Hochschule. Bylo to velmi obtížné, neboť škola vyžadovala výkazy ze studií v Praze i maturitní vysvědčení ze Slaného. Podařilo se mi přes různé univerzitní cesty získat můj index z UK a několik dalších vysvědčení ze slánské školy, což byl pěkný výkon.(...)Vše se zdálo být na dobré cestě, zbývalo požádat o vstupní vízum do Švýcarska, které mi nakonec bylo odmítnuto s odůvodněním: Vzhledem k tomu, že nemáte originální osobní dokumenty, není zaručeno, že po dokončení studií opustíte Švýcarsko, a proto vám nemůžeme vystavit vstupní vízum. A tak byl konec velkým nadějím. Tenkrát to byla katastrofa, ale dnes si nejsem jist, zda to snad nebylo štěstí.“²²²

Snazší emigraci měli kněží, neboť se mohli opřít o instituci církve a mohli se nechat někam ordinovat. Někteří si, i přes možnost snadnější cesty, vybrali nepohodlí a překážky. Motivaci svého jednání přibližuje katolický kněz: „Ale my tři jsme se rozhodli, že půjdeme do misí, takže jsme se nabídli v Římě pro misie a čekali jsme na rozhodnutí a ještě jsme tam prožili Vánoce, ale na sv. Štěpána jsme už odjžděli přes Strassburg a Marseille do Afriky. Nám se to zdálo příliš pohodlné, my bychom mohli zůstat i v Německu, i tady byl zájem o kněze a v Americe rovněž. Můj strýc tam postavil kostel a znal se s biskupem a počítal s tím, že se tam přesunu, ale my byli mladí a chtěli jsme udělat něco hrdinného.“²²³

Cizinecká legie

Pro mladé, zdravé, svobodné muže, kteří toužili co nejdříve odejít z uprchlického tábora, existovala možnost vstupu do francouzské cizinecké legie. Přihlásit se mohli i mladí Němci, i když přednost dávali Francouzi Slovanům. Nábor prováděli verbíři ve všech západních okupačních zónách Německa, přestože se proti tomu americká a britská

²²² Písemné vzpomínky P. Hartmana.

²²³ Rozhovor s K. Fořtem.

okupační správa ohrazovala s tím, že je to zneužívání člověka v tísní. Verbíři, sami většinou branci, kteří nebyli přijati ze zdravotních důvodů, proto lákali adepty tajně.

„Samozřejmě to bylo zakázané, ale tam byly tendence. Tam bylo několik lidí, kteří verbovali, ale moc velké úspěchy neměli, ale někteří ti mladíci, když tam přišli a byli sami, tak se najmout nechali. Ale jaksi ti lidé nebyli populární a dělali to víceméně potajmu, možná špatně řečeno, ale nebylo to legální. Kdyby to francouzská okupační zóna, bylo by to jiné.“²²⁴

Odchod do legie netrval déle než několik dní, než verbíř shromáždil zájemce a odvezl je do kasáren v Offenburgu, kde měli podepsat smlouvu. Mezi brancem a verbířem prý fungovala domluva, že pokud byl odveden a vstup si rozmyslel, mohl se vrátit, přičemž verbíř to zdůvodnil tím, že jej na cestě zadržela policie. Za každého brance, který podepsal závazek, dostal verbíř 5DM. Odvod se skládal ze dvou částí. Po zdravotní prohlídce, při které sebemenší prokázané potíže znamenaly nepřijetí, následoval pohovor s důstojníkem. Podle M. Čapka²²⁵ nesměli mít zájemci komunistickou minulost, dokonce ani členství ve Svazu mládeže, což se ale vylučuje se základním pravidlem legie, že v legii se po minulosti nikdy nepátrá.

Základní vojenský výcvik probíhal v Marseille, v Siddi bel Abbés v Alžírsku pak velice tvrdý výcvik v tropech. Pokud při něm neobstáli nebo nezvládli udržet bezmeznou kázeň, byli navraceni do Německa. Po úspěšném absolvování výcviků podepisovali kontrakt na 5 let. Protože tehdy Francie zápasila v doposud Francouzské Indočíně s národně-osvobozeneckými hnutími, mohutně podporovanými Sovětským svazem, znamenalo to 5 let bojů ve vedru a vlhku jihoasijské džungle. Pokud legionář měl to štěstí a přežil ve zdraví boje, mohl si svou službu prodloužit o další dva roky, po kterých automaticky získal francouzské občanství a právo na práci u policie či ve státní službě.

Ovšem právě přežít se nepodařilo mnoha z nich. Protože zajatým legionářům hrozilo uříznutí jazyka, uší, nosu či genitálií, stalo se pravidlem raději se nechat zabít než se nechat zajmout. Mnozí přijatí mladíci si takové riziko uvědomili až po podepsání smlouvy, kdy již bylo téměř nemožné se závazku vyhnout. Nejsnazším způsobem, jak zařídít konec služby, prý bylo nalít si vlastní moč do ucha a tím získat zánět. Jiní se pokoušeli uniknout z legie skokem z lodí do moře v Suezském průplavu, neboť v přítomnosti tamních britských hlídek si Francouzi nedovolili střílet. Dopadeného dezertéra čekal těžký žalář.

²²⁴ Rozhovor s O. Černým.

²²⁵ ČAPEK, M.: *Poražení vítězové*. Kapitoly z třetího odboje. Edice Archiv, svazek 85. Praha. Mladá Fronta 2003, str. 25.

Přestože před legií varovali v táborech dokonce i vyslanci Rady Svobodného Československa, nechávali se někteří zlákat. Legie byla jistotou oproti nejistotě panující v táboře, znamenala okamžitý odchod z něj a vstupenku do jiného světa. Někteří v ní chtěli naplnit své romantické představy o dobrodružství či své ideály boje proti komunismu, protože když nebylo možné bojovat v Evropě, chtěli alespoň přispět k jeho porážce na dalším východě.

Z oslovených narátorů, kteří byli tehdy v příhodném věku, nikoho nikdy nenapadlo ucházet se o vstup do legie, neboť jejich zájmy a představy o budoucnosti byly naprosto odlišné. Vzpomínali ale na ty, kteří se jí nebránili a dokonce i na ty, kteří měli negativní zkušenosti s cizineckou legií za sebou. Zatímco jeden narátor je hodnotil spíš jako dobrodruhy: *„Byli tam kluci, kteří šli do cizinecké legie. Dokonce tam byl jeden, který se z cizinecké legie vrátil, nevím jak, ale radil lidem, aby tam nikdy nechodili a vykládal velmi podrobně, co se v cizinecké legii děje. No, mladý kluk, tam ti seržanti ho zřejmě skřípli a ono se mu to moc nelíbilo. A taky vykládal, jak nějaký starý seržant, který měl k němu takový otcovský vztah, jak mu pomáhal a nakonec mu nějak někdo pomohl utéct. Nevím, jak se z toho vyvlíkl, byla tam nějaká klička, že nějak mu to prošlo, ale utekl. V lágrech byli dobrodruzi všeho druhu.“*²²⁶

Jiná narátorka kladla více důraz na jejich beznadějnou situaci, která je do legie vehnala: *„(...)tak to byli často takový chudáci. Tam byl jeden, kterému scházel jeden prst. Ten o to přišel v cizinecké legii. On totiž ze zoufalství, že ho nevzali do IRO, tak se dal do cizinecký legie. No utekl, ale scházel mu jeden prst, kolik mu bylo, málo. Oni možná oba dva byli takový dobrodruzi, kteří chtěli něco dělat a měli smůlu v tom, že úřady to neuznaly(...).“*²²⁷

Další narátor viděl ve vstupu do legie, vedle mladické chuti po dobrodružství, promyšlené vlastenecké jednání zkušených vojáků z povolání: *„Už tam byli i navrátilci a co utekli z tý legie. Ta legie byla přirozeně svůdná. Jednak to byli naši vlastenci, to byli většinou ti déle sloužící vojáci, kteří se velmi nadšeně angažovali. Tenkrát se válčilo ve Vietnamu, ti se tam velmi nadšeně hlásili. Dřív než zřídili ty americké pracovní jednotky v armádě, tak to bylo oblíbené.“*²²⁸

²²⁶ Rozhovor s B. Šimsou.

²²⁷ Rozhovor s S. Šimsovou.

²²⁸ Rozhovor s K. Fořtem.

Američany organizované pracovní jednotky, tzv. Labour Service Companies²²⁹, o kterých narátor mluví, se rovněž stávaly útočištěm pro mladé muže, kteří za sebou měli vojenský výcvik: „*Celou polskou armádu, tam utopili, poněvadž ta už se nevrátila do Polska. Byli v kasárnách, měli uniformy, nebyli to přímo vojáci, ale měli různé služby pracovní a naši chlupci byli Guard, dvě snad o tisících mužích, jedna byla v Nachbollenbach a druhá v Kaiserslautern, ta měla slovenské velení. Trošku vojenský struktury to byly, měli zaměstnání a odtud se snažili zase emigrovat. No a odtamtud to šlo snáz, poněvadž byli pod americkým vedením.*“²³⁰

Jeden narátor přicházel do styku s verbíři ve Valce docela často, nikoli však proto, že by někdy chtěl do legie vstoupit: „*Já jsem hodně cestoval v tý Valce, poněvadž jsem chtěl do toho Frankfurtu a Mnichova a tzv. etranžěrky to byly [jízdenky - pozn. H. A], co dostávaly agenti, který verbovali do francouzský cizinecký legie, on jich měl celej štos. Když někoho naverbovali, tak mu dali tu jízdenku do Bádenska, to byla francouzská zóna. Ale tihle agenti ty karty prodávali. (...) Za 5 DM jsem mohl jet po celým Německu, co normálně stálo 50, ty etranžěrky to byla veliká výhoda. A těch agentů bylo několik v tom táboře, ti byli rádi, že si ještě něco přivydělají, protože je ti Francouzi moc neplatili nebo nevím.*“ A jak sám přiznává: „*Francouze to nic nestálo, to mě vozila německá železnice, ta na tom prodělávala.*“²³¹

Zpravodajská služba

Jak už bylo zmíněno, mnoho politických uprchlíků se domnívalo, že svět stojí na pokraji třetí světové války a že Západ v čele s USA chystá ozbrojený střet s komunismem. Ovlivnění razantním nástupem komunistů v ČSR, nevěřili, že by zůstalo jen u studené války. Protože se ale neopakovala historie a nebylo umožněno ustavení československých zahraničních jednotek, tak jako v případě našeho druhého exilu, zůstala jedinou možností aktivního boje proti rudému nebezpečí spolupráce se zpravodajskou službou, v našem případě americkou. Pracovníci CIC – *Command Intelligence Corps*, jejíž součástí byla i zpravodajská skupina generála Moravce²³², si již během prvních výsledků utečenců,

²²⁹ Podrobněji v kapitole Práce u Američanů.

²³⁰ Rozhovor s K. Fořtem.

²³¹ Rozhovor s J. Brychem.

²³² Armádní generál Fr. Moravec (1895 – 1966). Za 2.sv.války vedl zpravodajskou službu v Londýně, v roce 1948 odešel do Německa. Na přelomu 1948/9 sestavil v Z. Německu pod vedením Američanů skupinu bývalých čsl. důstojníků, která cvičila dobrovolníky ochotné k návratům do ČSR. 1953 byla tato skupina

vytipovávali vhodné adepty pro spolupráci. Po prodělání základního zpravodajského výcviku byli agenti - chodci neboli kurýři posíláni přes hranice za účelem plnění nejrůznějších úkolů a navazování kontaktů s lidmi, kteří chtěli proti nastalému režimu nějakým způsobem bojovat.²³³ Aby nebudili podezření, museli být samozřejmě vybaveni falešnými doklady a českými penězi, které odkupovali od uprchlíků, což byl oboustranně výhodný obchod: „*Koruny zas kupovaly americký zpravodajský služby, který tam posílaly lidi, protože těm musely dát koruny, ty si nemohly měnit někde v pražský bance.*“²³⁴

Nebezpečí pro agenty - chodce nespočívalo jen v samotném přechodu hranice, ilegálním pobytu na území republiky, ale i v tom, že se mezi agenty západních rozvědek pohybovali takoví, kteří zároveň pracovali pro StB. Při přechodu hranic do ČSR to pak pro kurýry znamenalo zatčení a mnohaleté věznění či smrt. Navíc byla jejich statečnost zneužita k navázání kontaktů s lidmi působícími i doma v odboji.

Přes všechna nebezpečí existovali tací, kteří byli ochotní dát přednost „službě vlasti“ před možnou emigrací. Rozhodnutí některých bylo do jisté míry dáno jejich bývalým povoláním, neboť v řadách agentů-chodců bychom našli vojáky, policisty a četníky propuštěné během čistek po únoru 1948. Motivací mohla být touha bojovat proti zločinnému režimu: „*Na druhé straně jste měla lidi, kteří se vědomě obětovali nebo byli ochotni dělat akce, které byly velmi nebezpečné a to tenkrát, nechci říct, že to bylo běžné, ale do určité míry, ten počet těch lidí a snaha dělat aktivně něco proti tomu režimu, byla velká.*“²³⁵ Roli hrála i snaha vyhnout se nečinnosti a u mladých lidí pak i možnost zažít nějaké dobrodružství, stejně jako v případě legie.

Ač to měli agenti chodci zakázáno, pomáhali někteří rozděleným rodinám znovu se sejit: „*Někteří si tenkrát pro ženy i chodily, poněvadž nebyla ta hranice neprodyšná. Nebo se nabízeli ti, kteří to znali, že je přivedou, tak se tam rodiny dodatečně scházely.*“²³⁶

Postupující uzavírání hranice, která se stávala neprůchodnější, životu čím dál nebezpečnější a zároveň nekontrolovatelné pronikání komunistických špiónů do služeb západních rozvědek, byly důvody, proč se omezily a nakonec zastavily akce kurýrů.

Ne všichni, kteří se upsali zpravodajské agentuře, brali svůj závazek vážně. Jeden narátor vzpomněl na ty, kteří z nejrůznějších důvodů - alkoholismus, vychloubáčství, vychytralost, znevážili svým chováním morální sílu jiných: „*Ty agenti dostali peníze*

díky poklesu hrozby války po Stalinově smrti a neprůchodnosti železné opony rozpuštěna. KRATOCHVIL, J.: str. 30.

²³³ ČAPEK, M.: str. 22.

²³⁴ Rozhovor s J. Brychem.

²³⁵ Rozhovor s O. Černým.

²³⁶ Rozhovor s K. Fořtem.

předem, než tam šli, opili se a už to celý lágr věděl, že on tam půjde do Čech čili už to věděli i v Praze, pak je pochytili a komunisti se pak dozvěděli, jak je to organizovaný, takže to skončilo (...). To byli většinou takoví desperáti. On už taky, jak začal pít, tak potřeboval peníze a už mu nezáleželo, že ho chytanou nebo se domníval, že bude něco vyprávět Čechům a že se mu nic nestane(...). Ale pak tam zas byli dva, to byli vychytrali moravský Slováci, ti se nechali najmout od toho Moravce, ten je cvičil, asi měsíc byli v nějaký vile a když měli jít, tak řekli, že nepůjdou. Takže je stáli peníze, ale nikdy nechtěli jít, byli chytrý, když někdo platí, tak říkali, že půjdou.“²³⁷

„Hard Core“

Sledovali jsme doposud především osoby, kterým se podařilo všelijakými cestami tábor Valka opustit. Nyní bych ráda zaměřila pozornost na ty, kteří byli nuceni zůstat. Vedle části uprchlíků z komunistických zemí to byli zejména ti pováleční DP's, do Valky převáženi od léta 1950, kteří odmítli repatriaci, zároveň však nebyli připuštěni k vycestování. Setrávat v táboře a sledovat šťastnější, jak odcházejí pryč, muselo být pro většinu velice deprimující. Nesetkala jsem se s nikým, kdo by takovou neblahou zkušenost prožil, tak jsem se osobní svědectví snažila nalézt z jiných zdrojů. Pocity odmítnutých a apatii mezi nimi lze vyčíst z dopisu, který sice nebyl sepsán ve Valce, dobře však vystihuje situaci: „*Hodně lidí již vyemigrovalo, (...) několik nás tu zůstalo, vesměs starší lidé nebo nemocní. Jsme zde uprostřed lesů, 5 km od nejbližší osady, možnost výdělku žádná, kulturní život rovněž, emigrační zájmy zatlačují vše do pozadí, vždyť již polovina osazenstva vyemigrovala a byla nahrazena dalšími uprchlíky z Valky. I politické spory pozbývají na přitažlivosti a je spíše nevšimavý klid(...)*“²³⁸

Přesídlování osob, tzv. „*hard core cases*“, jak byli nazýváni ti, u nichž byly šance na emigraci kvůli vyššímu věku, nemocem, handicapům či jiným problémům mizivé, probíhalo na základě výjimečných programů, které některé země vyhlásily pro určitou skupinu lidí. Za všechny bychom mohly uvést například Norsko, které přijalo slepé a tuberkulózní uprchlíky. Tato pomoc byla ale spíš ojedinělá. Hromadění „*hard core*“ případů v táborech včetně Valky, se tak stávalo palčivým problémem. Jak v roce 1952 dosti necitlivě napsaly norimberské noviny: „*Kanada, Austrálie a jiné státy už nejzdravější a*

²³⁷ Rozhovor s J. Brychem.

²³⁸ NA, Čelovského pozůstalost, karton 4. Dopis pana Kočího O. Horovi do Kanady z 21.3.1951 z Wegscheide.

nejvýhodnější pracovní síly našly. To, co nyní v tábore Valca zbývá, je hlavně opravdu těžký „naplavený říční písek“ válečných dob.“²³⁹

Nezastupitelnou pomoc poskytovalo odmítnutým Čechoslovákům Sdružení československých politických uprchlíků v Německu, které dotazníky zjišťovalo jejich co nejúplnější profily a dle toho se jim ve spolupráci s krajanskými spolky, církevními uniemi a charitativními organizacemi i jednotlivci, kteří v emigraci založili existenci a byli ochotni podat pomocnou ruku, snažilo zabezpečit buď sociální podporu nebo individuální vycestování.²⁴⁰ Podobná pomoc byla organizována i u ostatních národností.

Problém se pokoušela vyřešit samozřejmě i německá strana, zklamaná postojem mezinárodního společenství, jehož aktivity v řešení uprchlické otázky považovala za nedostatečné. Když se ukázalo, že uprchlické tábory pro některé nebudou přestupní, ale konečnou, stanicí zahájilo se budování různých obytných osad a cizineckých sídlišť. Do konce roku 1953 se sice německé vládě podařilo zrušit na dvacet uprchlických táborů a okolo 12.000 lidem poskytnout nové bydliště, na druhou stranu tehdy ještě asi 4500 lidí strádalo v táborech, přičemž většina z tohoto počtu obývala právě Valku. Přestěhování lidí z kolektivistického ovzduší táborů spolu s pracovním včleněním práce schopných do německého hospodářství mělo usnadnit jejich integraci.

Situaci pro německou stranu ale komplikovalo i to, že počet práce neschopných, tedy trvale odkázaných na sociální podporu, převažoval nad počtem práce schopných.²⁴¹ Když roku 1953 přezkušoval Úřad sociální péče pracovní schopnost a neschopnost u obyvatel zděných baráků ve Valce, ukázalo se, že ze 16 žen bylo 11 převážně kvůli TBC práce neschopných.²⁴² O dva měsíce později se zjistilo 40 případů TBC u jiných 82 lidí²⁴³, přitom počet těch, kteří kvůli nedoléčené nemoci, náběhům na TBC či již propuknuté chorobě nedostali práci nebo byli vyřazeni z emigrace, byl odhadován jako 4x větší než uváděla čísla zjištěná během přezkušování. Další překážkou byl vyšší věk žadatele, takže není divu, že z 234 mužských obyvatel zděných baráků bylo 98 starších 46 let.²⁴⁴

Pokud tuto „*hard core*“ skupinu, jejíž členové chtěli, ale nemohli tábor opustit z výše uvedených důvodů, nazveme vulgárně jako „zbytkovou“, musíme dodat, že rovněž v německé společnosti stála na okraji a její šance na integraci byly takřka nulové. Začlenění

²³⁹ Archiv P. Pittra, PM J.A. Komenského, krabice 31, výstřížek z Nürnberger Nachrichten 16.5.1952.

²⁴⁰ Čelovského pozůstalost, NA, karton 89 – Německo.

²⁴¹ Archiv P. Pittra, PM J.A.K. Karton 35. Denník exilu Bohemia 1953, číslo 31, Rozhovor s Dr. Waltrem Stainem, státním tajemníkem pro záležitosti uprchlíků a vysídlených.

²⁴² StAN, SoA, Abg. 1977, Nr. 8. Fürsorgeamt z 7.10.1953.

²⁴³ StAN, SoA, Abg. 1977, Nr. 8. Fürsorgeamt an Herrn Ref.VI z 13.12.1953.

²⁴⁴ StAN, SoA, Abg. 1977, Nr. 5. Statistiky z 25.8.1953.

těchto cizinců - „outsiderů“, této menšiny v menšině, do válkou zničené země znesnadňovalo, že na stejný proces netrpělivě čekala početně mnohem větší skupina německých vysídlenců, jejichž integrace byla pochopitelně úkolem přednostním.²⁴⁵

Možnosti přivýdělnku a otázka práce

V táboře

Práce nebyla v podmínkách tábora pouze otázkou přivýdělnku, i když ten samozřejmě hrál svou úlohu, ale i otázkou náplně volného času, kterého bylo nadbytek. Ti lidé, kteří měli nějaké znalosti a schopnosti, se je snažili v táboře uplatnit. Počet placených míst přímo v táboře byl ale značně omezený, „(...)v kanceláři, v ošetřovně (*docela slušná péče o nemocné*), při udržování pořádku a *ledascos*. Já sama jsem byla požádána, abych učila angličtinu v táborových kurzech. Přijala jsem a učila, ale jelikož náš pobyt v táboře dlouho netrval, netrvalo dlouho ani toto.“²⁴⁶

Zjistit výši platu u funkcí v táborové administrativě se mi nepodařilo, pravděpodobně se ale příliš nelišil od měsíční mzdy ve výši 30 DM, kterou dostávali členové pořádkové služby. V případě vyplácení takového měsíčního platu již neměli nárok na kapesné jako ostatní.²⁴⁷ Protože ani nejpilnější nechtěli vykonávat nejrůznější pomocné práce, například v kuchyni nebo při vynášení odpadu apod. úplně bez odměny, byli odškodňováni přídatkem potravin nebo oblečením.

Jelikož bylo placených míst málo, bylo zapotřebí do jisté míry i konexí: „*Ale tam bylo několik placenejších míst v táborový správě, Češi placený asi tři nebo čtyři, kteří uměli německy. No, tak ti dostávali nějaký plat, ale malej. Ale my agráři jsme žádný placený funkce nedostávali.*“²⁴⁸

I v jiných vzpomínkách nalezneme narážku na stranictví a osobní zášti, které mohly uchazeči znemožnit získání místa: „*Projevila jsem tam také zájem o místo ošetřovatelky v lágru, ale byla jsem odmítnuta, protože jsem byla "paní Maiwaldová".*“²⁴⁹

²⁴⁵ SCHICK, Ch.: str. 17.

²⁴⁶ Písemné vzpomínky paní E. Haňkové.

²⁴⁷ StAN, Reg.Sg. 630, karton 236. Zpráva táborového vedoucího do Ansbachu z 14.července 1950.

²⁴⁸ Rozhovor s J. Brychem.

²⁴⁹ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové, manželky významného sociálního demokrata, viz pozn. výše.

Znalost jazyků sice většinou otevírala dveře k nějakým funkcím, v atmosféře podezírání a strachu z rudých agentů mohla být ale i přílišná kvalifikace na škodu: „Naopak ta kancelář té Valky mne původně chtěla zaměstnat jako překladatelku, ale pak když zjistili, že znám 5 řečí, tak mi nedůvěřovali. A pak mi někdo říkal, že si mysleli, že jsem špión, tak mi nedali oficiálně žádnou práci.“²⁵⁰

Další možnosti se otevíraly ve službách: „V táboře byla taky kantýna, to byl taky jeden Čech, pak tam byl taky jeden řezník, taky Čech, protože z toho osazenstva byli Češi takový nejpokročilejší a nejvzdělanější.“²⁵¹ Je pravdou, že řeznictví a kantýnu vedli Češi, k nim ale později přibýli další konkurenti z řad jiných národnostních skupin. Provoz živnosti byl zakázán v obytných prostorách a byl vázán na povolení z Oddělení uprchlické správy. Ta byla sice nepřetržitě zahlcována nejrůznějšími žádostmi, placet však udělovala s rozvahou, s přihlédnutím ke konkurenceschopnosti i k rovnováze mezi národnostními skupinami. Protože žadatel podepisoval smlouvu na delší dobu, zajímali se o založení svého podniku ve Valce spíše ti, kterým se na obzoru emigrace moc nerýsovala.

Hned po otevření tábora byla na konci listopadu 1949 zřízena katolickou charitativní organizací NCWC prádelna spolu s krejčovskou dílnou, v níž se upravovaly oděvy z pomocných akcí. Vodu, elektriku a topení financovala táborová správa, která rovněž dodala vhodné prostory a kolem dvaceti pracovních sil z řad utečenců. Vedoucí prádelny byl řádným zaměstnancem NCWC, jmenovaným ve shodě s táborovou správou. On i pracovní síly podléhaly a tudíž byly vypláceny NCWC²⁵². Na stejném principu fungovala i zmíněná krejčovská dílna. Zatímco díky, kuchyňské a nemocniční prádlo bylo čištěno v prádelně zdarma, pro všechny obyvatele se pralo za režijní cenu, přičemž těchto služeb využívali hojně především svobodní muži.

Samostatně výdělečná činnost

Díky omezeným možnostem práce přímo ve Valce, hledala řada lidí přivýdělek mimo tábor. Výhodou byla blízká poloha města Norimberk, velikou nevýhodou byla ale tamní vysoká nezaměstnanost. Poválečná rekonstrukce zničené oblasti sice byla zapotřebí, nedostávalo se však stále ještě dost financí na opravy a investice. Přesto se některým

²⁵⁰ Rozhovor s V. Vahala.

²⁵¹ Rozhovor s J. Brychem.

²⁵² StAN, Reg.Sg.630, Karton 237. Smlouva z dubna 1953 mezi NCWC - National Catholic Welfare Conference a bavorskou vládou, zastupovanou Oddělením pro uprchlické záležitosti v Ansbachu.

podnikavým a kvalifikovaným lidem podařilo sehnat si ve městě alespoň na čas práci, pochopitelně práci manuální. Je jasné, že hlavní motivací pro zaměstnavatele nebyla pouze případná uprchlickova zručnost, ale hlavně i jeho levnost. Až do zrovnoprávnění s Němci v polovině roku 1951, se museli nechat zaměstnávat na černo, tudíž proti zaměstnavatelům neměli žádné zákonné ochranné prostředky.

Zcela jistě pod cenou prodávala pletené výrobky maminka jedné narátorky, která „pletla svetry a chodila s tím do města, (...) takže jsem dostala na Vánoce, protože jsme tam byli i přes Vánoce, panenku.“²⁵³

Většinou oslovení narátoři z důvodu jiných aktivit pracovní místo ve městě nehledali, měli ale známé, jimž se podařilo uchytit se: „Ale byla možnost dojet pěšky do města a měla jste řadu lidí, kteří, když byli šikovni, tak tam nějakou práci našli a na nějaký ten měsíc se uchytili a pracovali. Já měl jednoho velmi dobrého přítele, on byl motocyklový závodník svého času v republice a velmi dobře rozuměl autům, takže ten okamžitě dostal v nějaké garáži zaměstnání a to bylo celkem normální. A samozřejmě to byly manuální práce, nic jiného nebylo.“²⁵⁴

Že takových úspěšných lidí nebylo málo, potvrzuje i další narátorka: „Někteří obyvatelé tábora však našli práci v Norimberku a podle toho, kolik lidí každé ráno spěchalo k nedaleké stanici tramvaje, a večer se od ní vracelo, nebylo jich málo.“²⁵⁵

Příklad obchodního úspěchu připomíná i další: „Mojí krajané od Horáždovic, dělali tam hokejky a lyže. Přišli na svatýho Václava a na dušičky, když jsem se jednou vracel z města, tak se ke mně připojil ten můj krajan a měl hokejky a lyže a už je vyráběl v Norimberku. Dal se do společenství s jedním výrobcem a už na Vánoce ty obchodní domy prodávali jeho výrobky. Ale to bylo na černo. Ale byli tam takoví podnikavci, kteří i v té obtížné situaci dovedli žít a i bohatnout. Jini to řešili tak, že kradli.“²⁵⁶

Navázat bychom mohli příkladem zbohatlíka-pašeráka, na kterého pamatoval jiný narátor: „To byl jeden, co se specializoval na cigaretový papírky a ten to měl domluvený s lidma v tom vlaku, co jezdil z Prahy do Paříže přes Norimberk. Ti číšníci to převáželi, musel s nima jet, koupil si jízdenku do Stuttgartu a předali mu to ve vlaku, že to neviděla policie a pak zas jel hned zpátky. Ten na tom vydělal dost. Ale nevzpomínám si, co ještě se pašovalo z Čech, cigarety ne, ty byly americký, ale papírky.“²⁵⁷ Nekalé způsoby

²⁵³ Rozhovor s R. Locherovou.

²⁵⁴ Rozhovor s O. Černým.

²⁵⁵ Písemné vzpomínky E. Haňkové.

²⁵⁶ Rozhovor s K. Fořtem.

²⁵⁷ Rozhovor s J. Brychem.

přivýdělků, od kterých se skupina oslovených narátorů distancovala, bych ale ponechala až do kapitoly o kriminalitě ve Valce.

Sám tento narátor se pokoušel obchodovat, neúspěšně, neboť z kapitálu doneseného z domova nezbylo téměř nic. Vedle samotného podnikání, kterému dominuje snaha zúročit cokoli za jakoukoli cenu, je také zajímavá cesta, kterou se k tomu nechal zlákat: „(...) *tak přišel jeden Slovák, to byl odborník na dřevo, on věděl, že mám peníze. A říkal mi, že budu dělat furnýry. Tak jsme koupili pár těch kmenů dubovejch a vezli jsme to do Würzburgu, kde byly ty fabriky furnýrky. Tam nám říkali, to neprodáte, to je špatná kvalita, ale jó, prodáme. Tak to nařezali, ale on ten Slovák zase neuměl německy, takže já to měl prodat, tak jsem navštívil několik těch truhlářů, ale všichni říkali, že je to špatná kvalita. No tak z těch ostatních dřev, který se na nic nehodily, jsme začali dělat pražce, ale to byly výhybky, každej ten pražec měl jinou dýlku. To jsme dělali v tom Fränkische Schweiz, Forchheim, to je takový krásný údolí. V každý vesnici byl takovej starej mlejn a ty mlejny měly pilu, tak tam jsme to nařezali. Koupili jsme i dříví, který bylo i trochu nahnilý a to zas ten Slovák, že to je všechno dobrý, to Němci vezmou. Tak nám toho polovic vyházeli, udělali jsme jenom jeden vagón a místo deseti.(...)Tak to bylo zase přes to léto 50, pak už byl podzim, zima, já už taky potom neměl peníze, no tak už jsem v tom lágru byl. (...) Všecky peníze jsem prošustroval s tím Slovákem, protože pak jsem zjistil, že tomu nerozumí.*“²⁵⁸

Na nepříliš povedený obchod vzpomíná i narátorka, která se přes hranice dostala s manželem a dětmi velmi ojedinele, s autem. Z její výpovědi překvapivě vyplývá, že hlavními kšeftaři ve Valce byli tamní Cikáni: „*Pak když jsme odjížděli, jsme ještě pořád měli to auto, tak můj muž to chtěl prodat a jediní lidi, kteří měli v lágru peníze, byli cikáni. Cikáni dělali kšefty, tak mu zaplatili, ale samozřejmě to bylo málo. A on nechtěl ty peníze táhnout do Anglie, protože jsme měli špatný zkušenosti s těma našema korunama, co se nám ztratily, tak jsme za ty peníze koupili švýcarský hodinky. Tak auto prodal za hodinky.*“²⁵⁹

²⁵⁸ Rozhovor s J. Brychem.

²⁵⁹ Rozhovor s V. Vahala.

U mezinárodních organizací

Zaměstnání poskytovaly zájemcům z řad utečenců také mezinárodní pomocné organizace, například IRO. Paleta činností byla široká, od kancelářských a překladatelských prací v různých IRO shromažďovacích nebo přesídlovacích centrech, přes výuku v jazykových a rekvalifikačních kurzech až po pomocné práce všeho druhu. Otevíraly se zde možnosti uplatnit jazykové či jiné vzdělání. Ne všechny činnosti by se však daly označit jako opravdu nezbytné. U některých stál v popředí, před skutečnou potřebností poskytované práce, zájem zaměstnat člověka v tísní a nechat mu tak vydělat alespoň malou částku:

„Vedle toho tam IRO mělo různé věci, lékaře a ordinaci a(...) měli tam velký sklad, kde já jsem se stal skladníkem.(...) A ten sklad tam byl asi původně zřízen, že IRO tam mělo dílny, kde by se ti uprchlíci učili novým řemeslům. Ale v době, kdy jsem tam byl, tak už to tam jenom stálo a nic se s tím nedělalo a občas tam něco zmizelo, nikdo nevěděl kde, jak, odkud. A my jsme tam dělali výkazy, pořád se to pro tu centrálu v New Yorku muselo přepočítávat. Takže každý šroubek a každé hřebík a každý šroubovák, to tam všechno bylo(...). Ale v podstatě to byla taková práce, abychom si všichni něco vydělali za peníze mezinárodní organizace, ale vůbec to bylo k ničemu. My jsme tam pravidelně počítali ty šroubováky a dostávali jsme za to takový malý pakatel, ale nebylo to k ničemu.“²⁶⁰

Ač toho všichni nevyužili, sehnání pracovního místa u mezinárodní organizace umožňovalo často přestěhovat se někam do levnějšího podnájmu a opustit tak uprchlický tábor: *„Naši nejbližší příbuzní byli už mimo tábor, zakotvili ve Frankfurtu, kde dostali práci na International Refugee Organization a našli si ve městě pokoj v podnájmu. Rozhodli jsme se je navštívit a už jsme tam zůstali. Našli jsme si tam také zaměstnání a pokoj v podnájmu. (...)“²⁶¹*

Takové zaměstnání, jakási další přestupní stanice, mohlo usnadnit vycestování z Německa: *„(...)tam tomu skladu vládl jeden Azerbajdžánec, který uměl dokonale německy (...)a který uměl velmi dobře anglicky a zřejmě měl namířeno do Ameriky, aby tam udělal velkou kariéru a jistě ji udělal, byl velice ostrý, jistě se těm vedoucím nad ním a to byli samí Američani, tak jim se jistě líbil. Uměl anglicky, byl přísný a vedl to tam, jak oni chtěli.“²⁶²*

²⁶⁰ Rozhovor s B. Šimsou.

²⁶¹ Písemné vzpomínky E. Haňkové.

²⁶² Rozhovor s B. Šimsou.

Zda bylo snadné či obtížné práci u IRO nebo jiných pomocných organizací získat, je těžké jednoznačně posoudit. Záleželo na lokaci, druhu činnosti a zájmu o ní, rovněž pak na tom, jak moc člověk o nějakou práci usiloval, jak dobře se dokázal prezentovat a kam až se přitom odvážil zajít. Z výpovědi narátora, který sice vystudoval zemědělské inženýrství, ale praktické zkušenosti se zemědělskou technikou neměl, vyplývá vedle jeho motivace také to, že sebe-prezentace byla mnohdy důležitější než skutečná znalost věci:

„No poněvadž jsem si říkal, já musím něco dělat a ten kluk, kterej tam byl se mnou v tý cimře, (...) ten jednou přišel a že by byla práce v Cadolzburgu na statku v tom IRO Agriculture School. On sám byl traktorista a pracoval na státním statku v Čechách, ale říkal, že ho to nezajímá. Tak jsem tam šel já a mě hned vzali (...) a tam jsem byl učitelem. To bylo pro lidi, kteří nebyli ze zemědělství, ale se museli na to místo v tý Kanadě nebo Austrálii, přeškolit na zemědělský dělníky. (...) Takže jsem je tam měl učit jezdit s traktorem, ale já jsem v životě předtím s traktorem nejezdil a ještě k tomu s americkým. No tak ale, tak jsem říkal: Ukažte, jak to umíte. A koukal jsem, jak to používají. Ale tu správu měli tenkrát Lotyšši, ten ředitel a ten správce, ti zas nerozuměli zemědělství, tak já jim pomáhal, ale to oni neradi viděli. A mnozí z nich byli bývalí esesáci. (...) Já jsem tam byl asi 6 neděl a vždycky jsem na víkend jel do toho Valka lágru. No, moc placený to nebylo, ale já jsem jako chtěl něco dělat. (...)“²⁶³

Výše zmíněnou tezi o důležitosti sebe-prezentace, i falešné, podporují i následující vzpomínky: *„Já jsem se rychle vypravila do Ludwigsburgu na pozvání děti, že by tam mohlo být pro mne místo sekretářky u nějakého vysokého funkcionáře IRO. Po příjezdu jsem měla pohovor u nějakého vysokoškolského profesora z pobaltských zemí. Když slyšel, že manžel je také vysokoškolský profesor, velmi pěkně se mnou zacházel. Moje angličtina mu velmi vyhovovala, ale kámen úrazu byla moje němčina. On potřeboval někoho, kdo mohl psát dopisy a vyřizovat telefonní hovory v němčině. Na to, abych ho ujistila, že všechno umím, jsem ještě nebyla dostatečně vyvinutý "dypik" [displaced person - pozn. H.A]. Charakteristika pravého dypika byla, že dostával místo a funkce aniž měl pro ně kvalifikaci nebo schopnosti, prostě jen proto, že dovedl předstírat, že všechno umí. Tak se dostávali na dost důležitá místa lidé, kteří se uměli drze postavit a strkat před druhé.“²⁶⁴*

²⁶³ Rozhovor s J. Brychem.

²⁶⁴ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

U Američanů

Díky tomu, že Bavorsko patřilo do americké okupační správy, existovala zde ještě možnost pracovat přímo pro ně. Opomeneme-li zpravodajské služby, u nichž byl velice slušný výdělek vykoupen nebezpečím a nástrahami, byl mladým mužům nabízen vstup do již výše zmíněných polovojenských složek zvaných Labour Service Companies. Pokud přijali, opustili uprchlický tábor a ubytování v kasárnách a oblečení v černých uniformách plnili nejrůznější pracovní úkoly, především obsluhovali a strážili zařízení americké armády dislokovaná v Německu, k nimž neměli Američané dostatek personálu. Strážní roty byly členěny národnostně a k založení české došlo v únoru 1952²⁶⁵.

Získat práci přímo v okupační správě se poštěstilo málokdy a vyžadovalo to vyšší vzdělání a jazykovou vybavenost: „*Někdy v dubnu dostal Karel místo u Američanů v Norimberku jako statistik. Plat byl velmi malý, ale přece jsme si mohli z toho přilepšit a koupit něco na sebe. Pracoval jen asi tři měsíce, než odjel do Manchesteru.*“²⁶⁶

Zřízení pravidelného vysílání v květnu 1951 na Rádiu Svobodná Evropa²⁶⁷ za účelem neozbrojeného boje proti stále sílící komunistické propagandě, znamenalo pro vybrané obyvatele Valky, vesměs studenty, pozitivní změnu - náhlý odchod z lágru, práci i možnou kariéru. „*Když Rádio začalo nabírat, zajeli do Valky do toho YMCA Hausu a nabrali písáčky a hlasatele a odvezli je. Redaktoři, to bylo jinejma cestama obsazený. Pak se z těch lidí taky většinou stali hlasatelé,*“²⁶⁸ vysvětluje strategii obsazování Svobodné Evropy narátor, který je v dnešní době jediným žijícím pamětníkem prvopočátků československého vysílání v Mnichově. Popisuje i svůj nástup do Rádía, v němž potom strávil skoro celý život. Kombinace doporučení od agrární strany, znalost tří jazyků, předchozí redaktorské zkušenosti, osobní zápal a nedostatek kompetentních lidí na zemědělskou problematiku neměla tehdy konkurenci:

²⁶⁵ Založením pověřen v listopadu 1951 major K. Černý, který do té doby pracoval pro americkou zpravodajskou službu. 4. 2. 1952 byla založena Čsl. strážní rota US Army 4091 v Nachbollenbachu, v níž sloužilo 200 mužů, později vznikla ještě rota 4058. Proti jejich existenci vystoupili tehdejší zástupci ČSR u OSN. V případě vypuknutí války měly být tyto Civil Guards začleněny do bojových jednotek americké armády. 4091 zanikla v roce 1964 a byla nahrazena rotou 4222, která fungovala až do roku 1980. PACNER, K.: Ten život plný strasti bych nevyměnil. In: KRATOCHVIL, J.: *Č. a sl. exil ve 20. st.*, str. 112.

²⁶⁶ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

²⁶⁷ Radio Free Europe, založené Národním výborem pro svobodnou Evropu, jako na americké vládě nezávislá rozhlasová stanice. První pokusné vysílání v červenci 1950 z pojezdých vysílaček. Pravidelné pak od května 1951. Prvním ředitelem RFE byl Robert Lang, ředitelem československé stanice v NY se stal Ferdinand Peroutka, v Mnichově jako šéf československé redakce působil Pavel Tigrid. Od počátku se snažil komunistický režim vysílání rušit. Vedle zpravodajství se vysílaly komentáře, četba z necenzurované literatury, sport, kultura či náboženské promluvy. www.totalita.cz/sp/sp_rfe.php.

²⁶⁸ Rozhovor s J. Brychem.

„No tak to bylo něco pro mě. Tigríd byl tenkrát ředitelem tady v Mnichově. A agrární strana mě tam prezentovala pro zemědělský vysílání. A to mě hned Tigríd vzal, protože tam bylo spoustu lidí, filozofů a tak, kteří chtěli do rádia, ale těch bylo moc. Kdežto na zemědělství nebyl nikdo a já uměl anglicky, německy i francouzsky. A ti zemědělci, buď neuměli anglicky nebo neuměli psát. Takže já jsem na tohle se hodil. (...) Jo, 1.5. jsme začali vysílat a už předtím jsme udělali pár skriptů, vzorovejch. Poněvadž nikdo jinej v Rádiu nebyl na zemědělskou relaci, tak jsem Tigrídovi navrhl, jak se to má dělat. Já jsem psal do novin už jako student do Svobodného venkova, takže už jsem měl s tím psaním zkušenosti, (...) ale pak najednou, že už se nebude zemědělství tolik vysílat, (...) tak jsem pak dělal dvacet let zahraniční a to bylo jednodušší, poněvadž to bylo spoustu materiálu. V tom zemědělství, ty první dva tři roky jsem ještě věděl, jak to vypadá v Čechách, ale za dva tři roky jsem to nevěděl, takže už jsem to nechal.²⁶⁹

Práce organizovaná Němci

Mohlo by se zdát, že pokud se člověk opravdu snažil, nějakou práci vždycky získal, byť jen na čas a nelegálně. Přesto mnoho lidí zůstávalo bez práce. Problém se stával palčivější hlavně u lidí dlouhodobě žijících v táboře, u nichž byla nezaměstnanost dle šetření z roku 1951 téměř stoprocentní. Demoralizující zahálka podněcovala ke konfliktům, navíc mnohé svedla ke kriminalitě či prostituci. Z těchto důvodů je samo německé vedení chtělo zapojit do pracovní činnosti.

Po svém nástupu v červenci 1951 se snažil tento problém vyřešit táborový vedoucí Hans von Homeyer. Situaci mu tehdy právně usnadnil zákon o zrovnoprávnění cizinců z června toho roku, který stanovoval v teoretické rovině rovné podmínky pro všechny. Pravdou je, že mnoho z těchto zbylých táborových obyvatel neznalo žádné řeči, nemělo ani kvalifikaci, mnozí také bojovali se zdravotními problémy. Ti, kteří v Německu pobývali již od dob války, si zvykli, že nepracují několik let, což se odráželo na jejich nízké pracovní výkonnosti.²⁷⁰ Někteří po zkušných odmítnutí rezignovali na veškeré snahy hledat práci, vedle toho byli samozřejmě i tací, kterým vyhovovalo nic nedělat a přitom pobírat kapesné, na které měli ze svého statutu právo.

²⁶⁹ Rozhovor s J. Brychem.

²⁷⁰ SCHICK, Ch.: str. 28-45.

Homeyerovi se podařilo podnitit část obyvatel k aktivitě. Po průzkumu jejich kvalifikací a zvážení nákladů, bylo rozhodnuto, v součinnosti se všemi organizacemi v táboře, o zřízení tří manufaktur - výroby koberců, výšivek a pletených výrobků, které by svými originálními vzory reprezentovaly Valku. Od uprchlické správy žádal základní kapitál pro tento podnik ve výši 55.000 DM, což bylo pochopitelně zamítnuto.²⁷¹ Nakonec byla otevřena jen výroba koberců, která však přes počáteční úspěch po čase zkrachovala, neboť počet ochotných kupujících se brzy vyčerpал a nebyla schopná konkurovat běžným velkovýrobnám. Dobře míněná snaha tedy nebyla korunována úspěchem.

Táborové vedení začalo také organizovat nejrůznější práce na zvelebování tábora a jeho okolí, v dalším roce pak vyhlásilo pracovní akce ve spolupráci s Norimberkem. Jednalo se například o meliorační práce v oblasti bývalého nacistického komplexu, k nimž město poskytlo jak techniku tak i dohlížecí personál. Protože vedení tábora nechtělo nikoho do ničeho nutit, fungovaly všechny tyto práce na bázi dobrovolnosti. Problémem všech těchto akcí byl zpočátku velice nízký počet lidí ochotných pracovat. Když se v dubnu 1952 obrátila správa tábora na jednotlivé národnostní skupiny, aby ohlásily dobrovolné pracovníky ochotné pracovat za denní mzdu 1,80DM, k tomu zvláštní jídlo a pracovní oděv, přihlásilo se jen asi 40 lidí, nejvíce Chorvatů. Postupem času se ale počet zájemců zvyšoval, až dosáhl počtu 340 lidí na jaře 1953. Z nich bylo kolem stovky zaměstnáno na melioračních a drenážních pracích, zatímco ostatní našli uplatnění v různých dílnách a při zřizování sportoviště. I když jejich pracovní výkon odpovídal jen čtvrtině pracovního výkonu normálních zaměstnanců, byli organizátoři celkem spokojeni. Přihlíželi totiž k jejich dlouholeté nezaměstnanosti a k tomu, že tito lidé žili v táboře pod tlakem těch, kteří pracovat odmítali.

Kriticky se k dobrovolným pracím stavěl úřad sociální péče, podle nějž se obyvatelé tábora nechali zlákat k práci jen pokud žádali o něco, co by jim zpestřilo jednotvárný život. Například po odpracování 200 hodin mohli obdržet oblek a nenapadlo je pracovat ani o hodinu déle. Pokud však ani toto nechtěli, nemuseli pracovat vůbec, neboť stejně se o ně úřad sociální péče musel starat.²⁷² Mnozí tak fungovali již několik let, a proto pro ně bylo obtížné zvyknout si na nové opatření, které zavedlo město Norimberk po převzetí správy

²⁷¹ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237. Žádost Homeyera do Ansbachu 27.8.1951.

²⁷² Politolog CH. Murray klade do souvislosti vznik tzv. *underclass* v USA, tj. znevýhodněné skupiny uvnitř společnosti do souvislosti se systémem sociálních dávek, který vedle zlepšení sociální situace znevýhodněných zároveň vytváří vrstvu závislých na této pomoci, kteří ztrácejí motivaci k hledání zaměstnání a dochází u nich k rozpadu hodnot. Ve čtvrtích, kde se koncentrují takoví lidé, v izolovaných ghettech, chybějí pozitivní modely sociálních rolí a šíří se dysfunkční sociální chování. www.varianty.cz/notions.php.

zděných domů od bavorské vlády. Aby tamní práceschopné obyvatele vytrhlo z letargie, vyplácelo sociální podporu až po vykonání povinných prací, což ale někteří považovali za šikanu.²⁷³

K dobrému pracovnímu výkonu mohla motivovat dobrovolné pracovníky zvýhodnění při ošacovacích akcích, při rozdávání služebních míst a také naděje na rychlejší zprostředkování normální práce. Pracovní úřad, který v táboře zřídil svoji pobočku, totiž zprostředkoval zaměstnání pouze těm, kteří nezklamali při takovýchto pracích. Ovšem v tom právě spočíval hlavní problém, neboť všeobecně chyběla kvůli omezenosti pracovního trhu možnost nabídnout jim po přezkoušení normálně placenou práci.

Během let 1950 a 1954 rostla v oblasti Norimberku jak čísla zaměstnaných, tak i čísla nezaměstnaných, což bylo dáno tím, že se do Norimberku za práci nastěhovalo mnoho vysídlených Němců. To ovšem znevýhodňovalo lidi z tábora Valka. První na řadě při shánění práce stálo totiž původní norimberské obyvatelstvo, pak přistěhovavší se vysídlenci a teprve poté Valkaři. Zatímco u vysídlenců neměl práci každý desátý, u obyvatel Valky byla nezaměstnanost skoro stoprocentní. Řešením se proto ukazovalo rozmístění vysídlenců a obyvatel tábora do jiných částí Německa, k čemuž ale docházelo až později a velice pomalu. Navíc cestu k získání práce v jiném kraji znesnadňovala i špatná pověst Valky, šířící se dokonce i mimo hranice Bavorska.²⁷⁴

Kultura, náboženství, vzdělání

Spolkový život

I přes těžké podmínky a materiální bídu se společenský život v táboře nezastavil. Jeho obyvatelé se snažili vytvořit si především co nejnornálnější prostředí pro život. Lidé sobě názorově a kulturně blízcí se slučovali, navzájem podporovali, řada z nich navazovala na svoje zvyklosti a zájmy z domova. Někteří tak našli smysluplnou náplň volného času, když si dlouhé čekání na vycestování vyplňovali rozvíjením duševních i fyzických aktivit.

²⁷³ StdAN, Sg. F7/1. Dr. MARX, Theodor: *Arbeitsfürsorge im Valka Lager*. In: Zpravodaj Německého spolku pro veřejnou a soukromou sociální péči. zvláštní výtisk č.11, listopad 1954.

²⁷⁴ SCHICK, Ch.: str. 28-45.

Zakládali nejrůznější spolky, pořádali přednášky, koncerty, představení, akademie či sportovní utkání.

*„Na druhé straně jsme se snažili žít, bylo to takový městečko český, vznikly tam všechny spolky, všechny aktivity, které jsme znali z domova, byl tam církevní život(...)“*²⁷⁵

Působit kulturně a politicky a zabránit tak oslabení mravní odolnosti zejména v těch táborech, kde se zdál být pobyt na dlouho, si kladlo za cíl i Sdružení československých politických uprchlíků v Německu, které za tím účelem organizovalo různé akademie a přednášky. Jejich témata, při jejichž výkladu se dbalo na srozumitelnost, sahala od historických, náboženských, politických, po hospodářské a filosoficko-etické.²⁷⁶

Bohatost a rozmanitost kulturního a spolkového života se odvíjela a měnila od složení a kulturní vyspělosti táborového obyvatelstva. Společným rysem všech v exilu obnovených sdružení byla jejich dočasnost vázaná na fluktuaci svého členstva. Mohli bychom to ukázat na příkladě Sokola, který byl v utečeneckých táborech samozřejmě také obnoven. Největší boom zaznamenával v roce 1949, zatímco v polovině roku 1950 musela ukončit sokolská župa v exilu svou činnost, neboť jí díky emigračnímu procesu příliš ubylo členů. Samozřejmě to pro Sokol neznamenal konec, nýbrž nový začátek, protože rozjíždějící se členstvo začalo tvořit své jednoty po celém světě.²⁷⁷

Zde narážíme na další rozměr spolčování. Smyslem vytváření sociálních vazeb nebyla jen potřeba sounáležitosti, snaha nevzdávat se svých zvyklostí a přizpůsobit co nejvíc abnormální prostředí uprchlického tábora dosavadnímu životu a jeho standardům, ale i pomoc v emigraci. Čím širší byla sociální síť, o kterou se lidé mohli opřít, tím větší výhody jim to oproti ostatním skýtalo. A nešlo přitom jen o vazby vytvářené přímo v táboře, ale především o vazby navázané v minulosti či o ty, které automaticky vznikaly příslušností k určité větší skupině (náboženské, kulturní atd.). Mezi odnožemi spolků a sdružení v uprchlických táborech, tedy i ve Valce, a mateřskými organizacemi působícími v ostatních západních zemích se rychle navazovaly styky.²⁷⁸ Členové na Západě se zajímali o úděl lidí v tísni, se kterými je spojovali určité ideály. Vzájemně si například dopisovali, ti zajištění uprchlíky materiálně podporovali, mnohdy jim například poskytnutím záruky zabezpečili vycestování. Odrazem touhy dostat se co nejrychleji pryč z tábora je i konkurenční boj, na který v této souvislosti upozornil jeden narátor:

²⁷⁵ Rozhovor K. Fořtem.

²⁷⁶ Archiv P. Pittra, P.M. J.A.K. Karton 35. Orgán Sdružení politických uprchlíků v Německu *Svoboda* č. 5-8, odd. II.

²⁷⁷ Archiv P. Pittra. PM J.A.Komenského. Krabice 35. List *Svoboda* č. 5-6., oddíl II.

²⁷⁸ Doklad o materiální podpoře, v tomto případě krajanské, viz. TRAPL, SKOUPÝ, KOUŘIL: *Čsl.exil a krajanské hnutí 1945-89*, I. 1945-1968, Olomouc 2004, str. 66.

„Hledali jaksi pomoc a také ji nacházeli u těchto organizací a institucí v Americe (...). Zajímavý bylo například, že Sokolové byli v Americe a u nás měli katolíci organizaci Orla, ta se v Americe nazývala Katolický Sokol. Tak se potom o přízeň těch katolických Sokolů se přeli ti Sokolové [smích] a Orlové. Protože Orlové říkali, to jsou sice sokolové, ale katoličtí a to jsme my. Takže i tehle moment hrál roli.“²⁷⁹

I u nově založených sdružení v táboře, která slučovala specifickou skupinu osob jako například Svaz československých politických vězňů²⁸⁰ či Jednota československých legionářů²⁸¹, můžeme nalézt zabezpečení emigrace jako jeden z hlavních důvodů pro své ustavení. Dosáhnout vystěhování pro všechny členy bylo totiž pravděpodobně snazší v rámci celé skupiny, navíc takto elitní, než jednotlivě.

Přestože členství v určitém spolku mohlo přinášet výhody, nesetkala jsem se při rozhovorech s narátory s tím, že by se stal někdo účelově, pouze kvůli nastíněným výhodám, členem nějakého sdružení. Spolčování v táboře vznikalo spíše na předchozím základě a lidé, kteří neměli ani předtím o podobné aktivity zájem, jim moc nepřicházeli na chuť ani ve Valce. Stejně jako politika i toto mohlo mnohé během jejich pobytu ve Valce minout: *„Sokol tam byl, ale já jsem v Sokole nikdy nebyl ani v Čechách, tak jsem se o to moc nestaral.“²⁸²*

V průběhu let bychom ve Valce našli nejrůznější národní i mezinárodní sdružení a spolky. V době otevření tábora a během následného půlroku zde pobývalo velké množství Sokolů, skupinky Skautů, v září 1950 byl založen Svaz československých politických vězňů, působila zde Jednota čsl.legionářů ve Valce či Organizace Mladé Svobodné Československo.²⁸³ Později přibyly i spolky jiných národností, maďarské, ukrajinské, polské, ruské, vedle toho i mnohonárodnostní sdružení jako například Spolek proti nelidskosti, Jednotná Svobodná Evropa, Sdružení evropské mládeže v exilu, Mezinárodní kulturní jednota a mnoho dalších.²⁸⁴ Stálíci ve Valce po celou dobu jejího fungování byla YMCA, mezinárodní sdružení křesťanské mládeže.

Spolky a sdružení se širokou členskou základnou pro sebe měly vyhrazeny celé baráky, takže např. členové Sokola nebo Skauta mohli žít pospolu, což jim zcela jistě

²⁷⁹ Rozhovor s K. Fořtem.

²⁸⁰ NA, pozůstalost B. Čelovského, karton 74 - Josef Kraus.

²⁸¹ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236. Duben 1950. Žádali vedení tábora o vyřazení z plánovaného květnového transportu a o finanční podporu na cestu, aby se jako skupina dostali do Hamburgu, odkud měli příslibený odjezd do Dánska a odtud dále buď do Jihoafrické vojenské mise nebo do Švédska. Argumentovali výdaji, které za ně doposud německá vláda měla s tím, že takto se jich snadno může vzdát.

²⁸² Rozhovor s J. Brychem.

²⁸³ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236.

²⁸⁴ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237. Stav ze začátku roku 1952.

zpříjemňovalo pobyt v táboře. Stejně tak i studenti obývali velký barák YMCA, kde se pravidelně konaly nejrůznější společenské akce. Z mnohých, pořádaných v průběhu několika let, vyberme jako příklad filmové pondělky v tamním kinosále, akademie se zpěvem, hudbou a divadlem, turnaje v šachu a stolním tenise či taneční zábavy. V okolí pak YMCA organizovala i přátelské večery u ohně. Dalším místem pro kulturní vyžití všech přítomných národnostních skupin byl tzv. Národní dům²⁸⁵, kde probíhaly oslavy různých svátků či výročí. Českoslovenští političti uprchlíci pravidelně slavili například svátek sv. Václava, výročí vzniku republiky a narozenin T. G. Masaryka a E. Beneše.

Ideálním cílem těchto společenských událostí nebyla jen zábava, poučení či prezentace politických postojů, ale i sblížení různorodého táborového obyvatelstva. Zároveň měly tyto akce vytvořit most mezi uprchlíky a táborovým vedením, které bylo často zváno k účasti. Jeho vztah k takovým společenským událostem byl veskrze kladný, pokud byly tři dny předem ohlášeny a probíhaly klidně a spořádaně. Kulturní akce rovněž umožňovaly jednotlivým národnostním skupinám prezentovat svou vyspělost a tím vylepšovat jinak negativní obraz, jenž všeobecně o obyvatelích Valky panoval.

*„Měli jsme štěstí, že asi 50 metrů od našeho baráku byl sál na sport a tam téměř denně cvičil pro blaho celého okolí nové i staré šlágry Jiří Traxler, který měl v té době velmi známý jazzový orchestr. Mimo to tam bylo i volejbalové hřiště, kde jsme s kamarády často hráli.“*²⁸⁶ Sport tvořil v táborovém životě důležitou integrující složku a již od dob, kdy Válka sloužila Baltům, existovalo v táboře několik sportovišť. Provozovaly se ty sporty, pro které není potřeba velké vybavení jako například míčové hry nebo atletické disciplíny. Fotbal byl populární natolik, že se dokonce ustavilo mužstvo, které pravidelně hrálo zápasy s norimberskými týmy. Někteří jeho členové se na základě toho uchytili v německých klubech.

Většina narátorů pozitivně hodnotila působení organizace YMCA a dále Sokola a Skauta, až na výjimky se o nich ale zmiňovali poměrně stručně. Důvodem mohlo být, že se v táboře zabývali jinými aktivitami a proto se těmito, i přes své dřívější působení v nich, tolik nevěnovali. Další možností je, že ve svém vyprávění chtěli vyzdvihnout něco jiného, co dnes považují za důležitější. U jiných bylo důvodem, že v takových spolcích předtím nikdy nepůsobili, u dalších pak to, že v době jejich pobytu už tyto organizace ve Valce (Skaut, Sokol) nefungovaly.

²⁸⁵ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236. Kdy byl přesně otevřen se mi zjistit nepodařilo. V roce 1951 ale již fungoval.

²⁸⁶ Písemné vzpomínky P. Hartmana.

O Skautu, konkrétně o tzv. Kruhu²⁸⁷, se více rozhovořila jedna narátorka, která své jinak pozitivní vzpomínky podrobila kritickému pohledu, získanému s odstupem času. Dnes reflektuje rozdíl ve vzdělání tehdejších členů a s tím spojené zájmy a rozhled, který ve Valce jako mladá dívka nevnímala. Jasně rozlišuje mezi „my studentí“ a „ti druzí“ - na nižší intelektuální úrovni. Už to, že si za hranice nesla s sebou knihu (a stejně tak i její rodiče), svědčí o kulturní vyspělosti rodinného prostředí, ve kterém žila. Stejně tak i její pozitivní hodnocení řádu, který „pro potěšení“ vnášeli do táborového života. Připouští, že se během aktivit nehledal kompromis, kterému by se přizpůsobovaly obě strany, ale naopak, že byla „laťka“ nastavena poměrně vysoko:

„A pak tam byli skauti, tak jsme se zúčastnili těch různých aktivit se skautama, většina z nich byli roveři, tzn. 18 let a plus. A byla to zajímavá směs lidí, ale protože to byl ten německý lágr, tak to byli často takový chudáci. Tam byl jeden, kterému scházel jeden prst. Ten o to přišel v cizinecké legii. (...) A tak my jsme dali dohromady tu činnost roverů a snažili jsme se pro jejich i naše potěšení, aby tam byl nějaký řád. Měli jsme rozcvičku, diskuse, čtení poezie, teď si představte, člověka, kterému schází prst, protože byl v cizinecké legii, moc číst asi neuměl, já nevím, jak vysoký měl vzdělání a já jsem mu tam četla Březimu, protože to byla jediná knížka, kterou jsem si tam nesla. My jsme na ně dělali velice vysoký intelektuální nároky, protože tam byla ta skupina studentů a pak tam byli takoví ti druzí. Všichni jsme dělali všechno dohromady, hráli jsme hry, ale my jsme to dělali trošku moc intelektuálně a já si myslím, že možná, jestli měli nějaký problémy se sebedůvěrou, protože svět je dost ubíjel v sebedůvěře, že jsme jim třeba k tomu ještě přispěli. Nevím. Ale bylo to pěkný(...).“²⁸⁸

Náboženský život

Náboženství tvořilo pro většinu uprchlíků nedílnou součást jejich života již před příchodem do tábora, snažili se tudíž navázat na své zvyklosti a zakládali v táboře náboženské obce své konfese. „Tam se žilo jako na tehdejší městečku českým a to bylo

²⁸⁷ V podstatě ilegální společenství bývalých skautů a jejich přátel zvané Kruh a založené na Šumavě v létě roku 1948. Iniciátorem a hlavou byl Dr. Pavel Křivský, bývalý katolický kněz a činovník Junáka. Členy Kruhu inspiroval ke studiu filosofie s velkým důrazem na etiku, psychologie, literatury a umění, pořádal s nimi různé akce v přírodě. Pracoval ve Státním archivu MV. V roce 1952 byl propuštěn, zatčen a souzen v procesu s dalšími skautskými činovníky. I přes problémy s komunistickou mocí nepřestal Kruh existovat. PÍLKA, J.: *Výpravy proti času*. Praha, Doron 2005, str. 41-43.

²⁸⁸ Rozhovor s paní S. Šimsovou.

ještě nábožensky strukturovaný.(...)Tenkrát náboženství patřilo jaksi k životu, takže všechno jsme tam slavili, sv.Václava, posvícení, jako se žilo doma, to nebylo potlačený jako dneska. ²⁸⁹ Byli i tací, kteří začali hledat duševní oporu ve víře v Boha právě pod tlakem neutěšených událostí, jež během útěku či v táboře prožili.

Četnost a síla jednotlivých konfesí a jejich sborů se odvíjela od momentálního složení táborového obyvatelstva. Pokud bychom se drželi základního rozdělení, utvořily se v době otevření tábora jak římskokatolická, tak i evangelická obec, s pozdějším příchodem dalších národností pak početně silné ortodoxní a muslimská. Každá náboženská obec měla své vlastní duchovní pastýře, z nichž většina pocházela z řad uprchlíků a žila přímo v táboře. Vedle pravidelných mší vedli hodiny náboženství pro děti, často se díky kontaktům se zahraničními náboženskými sbory podíleli i na organizování charitativní pomoci a mnohdy vedle psychické pomoci poskytovali uprchlíkům ze svých prostředků i pomoc materiální.

Rovněž byly slaveny všechny církevní svátky. Zejména ty, které se za normálních okolností slaví v rodinném kruhu jako například Vánoce, utkvěly některým narátorům v paměti pro svou ojedinělou atmosféru:

„My jsme tam prožili ty Vánoce a ty byly krásný. To všichni obyvatelé byli naměkko a domov nám chyběl tím více než jindy. ²⁹⁰

„Byly to podivné Vánoce, žádné dárky, místo stromečku jsme si zašli do lesa nařezat pár větviček z borovic, dali je na stůl do skleničky od marmelády, z táborové kuchyně jsme dostali ohromnou porci smažené ryby, a to byly celé Vánoce. Namlouvali jsme si, že to je vlastně den jako každý jiný, hlavně že jsme byli pohromadě. Protože Joviš hrál na vojenské polní harmonium při půlnoční mši, šli jsme všichni do kostela. Nikdy před tím jsem na půlnoční nebyla, byl to vlastně zážitek, byla krásná, hvězdnatá noc, Vánoce se staly skutečnější. ²⁹¹

Dřevěný barák, sloužící před listopadem 1949 jako skromný kostel evangelickým Baltikům, převzali po svém příchodu do Valky katoličtí Češi a Slováci, tvořící nejpočetnější skupinu. Zpočátku působil v táboře jeden, později dva katoličtí faráři, kteří na podzim roku 1950 odešli do USA. Tehdy je nahradil farář Josef Schmiedl, podléhající biskupovi v Eichstattu, který ve Valce setrval tři roky, než rovněž odešel do Spojených států. Kostel zasvěcený později sv.Cyrilovi a Metodějovi využívali po svém příchodu do

²⁸⁹ Rozhovor s K. Fořtem.

²⁹⁰ Rozhovor s K. Fořtem.

²⁹¹ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

Valky i řeční katolíci. Čeští bratři, kterým krátký čas kázal i Dr. Jeřábek, neboť jiný kazatel v táboře zpočátku nebyl, využívali první rok pouze evangelickou modlitebnu.²⁹²

Po příchodu dalších národností do Valky se objevily plány na ustavení faráře a fary pro každou velkou národnostní skupinu. Táborovým vedoucím však byla tato myšlenka v roce 1951 zamítnuta, neboť cílem nebylo nacionální bariéry stavět, ale překonávat, k čemuž mohlo právě náboženství přispívat. Praktickým důvodem pro zamítnutí byl i nedostatek místa a prostředků na vystavění takového počtu far.²⁹³ Příkladem úspěšné spolupráce příslušníků odlišných národů a blízkého vyznání, může být výstavba evangelického kostela na začátku roku 1951. Společnými silami českých bratrů a maďarských a estonských evangelíků se podařilo přizpůsobit náboženským účelům dřevěný barák, v němž byly do té doby skladovány láhve od piva. Zatímco vnitřní práce a výzdobu obstarali Češi, venkovní úpravy včetně výstavby dřevěné věže se zvonem byly provedeny pod taktovkou Maďarů. Protože kostel spadal pod evangelický spolek sv. Pavla v Norimberku, sloužil ve Valce jednou do měsíce i německý farář Pöschel. Pod jeho vedením se konala v srpnu 1951 i ojedinelá společná bohoslužba pro norimberské evangelíky od sv. Pavla a evangelíky z Valky. Tato akce byla považována věřícími i táborovým vedením za velký úspěch, neboť alespoň na chvíli prolomila bariéru mezi lidmi vně a uvnitř tábora.²⁹⁴ O tom, zda byla v dalších měsících zopakována, se mi však nepodařilo nalézt zprávy. Ve stejném roce byla postavena i muslimská modlitebna a dvě pravoslavné kaple.

Práci v uprchlickém táboře, kde je psychická útěcha a posila tolik potřebná, brali někteří duchovní jako výzvu či životní poslání. Zatímco někteří se do tábora dostali jako ostatní uprchlíci či cizinci bez domova a teprve poté byli příslušnou vyšší autoritou ordinováni ke své činnosti, vybrali si jiní Valku jako své působiště právě kvůli obtížným podmínkám, které tam panovaly. Na vlastní přání tam přišel v roce 1950 například mladý slovenský páter Lacko S. J., který odmítl nabídku odjezdu do Kanady, poté co viděl, kolik lidí v táboře trpělo.²⁹⁵

Stejnou motivaci bychom našli i u laického duchovního a sociálního pracovníka Přemysla Pittra, který ve Valce pomáhal od podzimu 1952. Ačkoli jeho nucený útěk z ČSR skončil díky zahraničním přátelům šťastně v Anglii, kde dostal neomezený politický azyl,

²⁹² Z rozhovoru s paní R. Locherovou – roz. Jeřábkovou.

²⁹³ StAN, Reg. Sg. 630. Karton 237.

²⁹⁴ Archiv P. Pittra, PM J.A.Komenského, krabice 31. Zpráva z 3.8.1951.

²⁹⁵ Archiv P. Pittra, PM J.A.K., krabice 35. Katolické noviny ve farnosti Nürnberg-Fürth *Pfarrfamilie* z 30.9.1952.

rozhodl se po své inspekční cestě po německých uprchlických táborech, vyměnit poklidný anglický život za službu lidem v tísni: „*Nikde jinde jsme nenašli tak deprimující situaci. Uvědomil jsem si, že toto je úkol pro mne, a začal jsem hledat kontakty s lidmi, kteří byli za péči o uprchlíky zodpovědní. Rozhodl jsem se jet do Ženevy, sídla Světové rady církví, která měla zvláštní odbor - Službu uprchlíkům.*(...)Konečně 10.11.1952 přišlo z Ženevy rozhodnutí, že jsem pověřen sociální a pastorační prací v táboře Valka, přičemž mne bude doprovázet jako dobrovolná pracovnice Olga Fierzová.“²⁹⁶

Po jejich příchodu do Valky jim stavěli most k dospělým uprchlíkům děti z ČSR, jež dvakrát týdně učili křesťanské písně a příběhy. Další skupinou, na kterou se zaměřovali, byli nemocní v táborové nemocnici, u nichž lidský zájem, povzbuzení, pár slov v mateřštině, malé služby či materiální pomoc fungovaly, dle Pitttra, jako zázračný lék. Poté zahájil i pravidelné nedělní bohoslužby, z nichž některé přenášela i RFE: „Při mém příchodu na podzim 1952 byla československá obec na vymření, hlavně proto, že její nejlepší členové už emigrovali. Každonedělní bohoslužby v českém jazyce jsem vedl nedogmatickým způsobem, tak aby se mohli bez překážek účastnit evangelíci různých směrů. Také uprchlíci jiných vyznání a z různých slovanských národů byli pravidelnými hosty. Kromě toho jsem pořádal každý týden biblický večer s volnou rozpravou, pravidelně rozmlouval s jednotlivci. Nebyl to ale nějaký pevný sbor, složení se měnilo od měsíce k měsíci. Sotva byl někdo pravidelným účastníkem, buď opustil tábor nebo byl opět vytržen světskými lákadly.“²⁹⁷

Originální způsob Pittrový práce a jeho klientelu přiblížil i jeden narátor, jenž se s ním seznámil v polovině 50.let: „*Vím, že Pitter měl těžkosti, když tam chtěl vysvěcovat večeri páně v tom luteránském kostele, oni ho nepřijali, poněvadž on nebyl ordinován a nepatřil k žádné té denominaci církevní. On mi dokonce říkal, že ani z katolické církve nevystoupil. On byl takovej idealista, prostě všechno ušlechtilý. Tak jsem byl také na té jeho bohoslužbě, on si jí sám jaksi, jak bych to řekl, on si jí sám dělal. A to podle Jiráska, on četl Temno a tam to někde Jirásek líčí, takže on měl dřevěnej kalich a čerpal to z toho Jiráska. No a zase, ti luteráni takhle divokou večeri páně neznají, oni mají taky určitej řád. (...) On měl taky poměrně malou klientelu, poněvadž evangelíků bylo mezi uprchlíky docela málo, on se taky obracel na takovou tu elitu, taková trošku ti intelektuálové, to byla jeho klientela.*“²⁹⁸

²⁹⁶ PITTR, P.: *Nad vřavou nenávisti*. Praha 1993. str. 180-202.

²⁹⁷ Tamtéž.

²⁹⁸ Rozhovor s K. Fořtem.

Od jiných duchovních se Pitter odlišoval i tím, že jeho působení mezi uprchlíky ve Valce²⁹⁹ bylo sice jedno z nejdělsích, přímo v táboře ale bydlel jen krátce: „*Tříměsíční bydlení v táboře bylo mi dobrou školou, ačkoliv mi tady byl přidělen pokojík v odlehlejší a klidnější části tábora, byly mé nervy vystaveny velké zkoušce. Na dlouho bych to nevydržel, na duchovní práci tam nebylo ani pomyslení. Není divu, že cit a duch osazenců časem otupoval.*“³⁰⁰

Jak je tedy patrné, hlavní význam jakéhokoli náboženského vyznání a práce duchovních spočíval v přinášení nezbytné naděje, nadhledu a duševní hygieny.

Škola a školka

Aby mohly děti československých uprchlíků pokračovat ve vzdělávání v mateřském jazyce, byla z iniciativy táborových obyvatel brzy po otevření Valky zřízena v jednom z dřevěných baráků obecná škola a vedle toho školka. Péče o děti školního věku se ujal mladý pedagog Jiří Jirák, o 28 předškolních dětí se starala Vlasta Hittlová. Vyučování probíhalo od pondělí do pátku od 9 do 12.30 a od 14 do 17 hodin podle učebních plánů pro jednotlivé ročníky, které však byly spojené. Základy němčiny a angličtiny učila děti paní Olga Houšková, první a druhou třídu s 32 dětmi vedl J. Jirák a třetí až pátý ročník s 20 dětmi³⁰¹ měla na starost několik měsíců pomocná učitelská síla Sylva Maiwaldová:

„Několik dní po mém příchodu, tam byl pan učitel, hrozně sympatický, mladý člověk a ten to tam prostě vedl. On měl jednotřídku, jenže to už začali lidi přicházet a měli děti. Tak já jsem tam šla a řekla, nemám kvalifikaci, nemám ani maturitu, já jsem byla v oktávě, ale jsem ochotná učit, protože já jsem vedla skautky. A on říká, no tak dobře, rozdělíme to na dvojtřídku a on si nechá to, co je obtížnější. Protože já jsem neměla zkušenosti, tak jsem si říkala, on mi dá ty malé a nedal. Říkal, že číst je naučí on, takže já jsem měla od 8 do 14, to byla moje třída. Kolik tam bylo dětí, takových šest až deset, když jich přibylo, tak jich bylo 12. Protože oni zase některý z nich potom odjely. Ty, co měly štěstí, že mohly jet dál. Různý organizace to podporovaly, jak se jmenovaly, to si nevzpomínám, takže jsme dostávaly

²⁹⁹ Pitter ve svých vzpomínkách nerozlišuje Valku jako bavorský vládní tábor a později zřízený spolkový tábor pro cizince hledající azyl. Sice se o organizační proměně zmiňuje, nevidí v ní však žádnou zásadní změnu, problém uprchlíků tím totiž nijak nezmizel. Název Valka používá pro celé období 1949 - 1960, podobně jako i další (viz například články v norimberském tisku).

³⁰⁰ Archiv P. Pittra. PM J.A. Komenského. PITTER, P.: *Nad vřavou nenávisťi*. str. 188-9.

³⁰¹ Počet dětí k 30.12.1949. StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236. Žádost J. Jiráka o peněžní a materiální podporu adresovaná táborovému vedení a Oddělení uprchlické správy v Ansbachu.

*například sešity, tužky jsme měli, knížky nebyly tak moc a byla tam normální tabule, vypadalo to jako úplně normální třída až na to, že tam trošku byla zima. Dokonce lavice nám tam daly. A ten učitel byl skvělý, úplně se tomu věnoval.*³⁰²

Při zřízení školy byla učitelům slíbena Uprchlickou správou finanční a materiální podpora. Během dalších měsíců, kdy byla táborová škola rozšířena o měšťanku, však německá strana projevila liknavý přístup k podpoře vzdělávání v národním jazyce a až na malé množství sešitů a psacích potřeb nedostali čeští učitelé od krajské vlády nic. Na protest proti finančnímu znevýhodnění oproti ostatním placeným táborovým funkcím proto přerušili na začátku června 1950 výuku.³⁰³ I přes přetrvávání materiálních problémů obnovili se začátkem nového školního roku činnost, spoléhajíc nadále především na pomoc exilových sdružení, charitativních organizací a krajanských spolků, v jeho dalším průběhu však Valku opustili.³⁰⁴ Protože škola fungovala dále³⁰⁵, nahradili je v této dobrovolné činnosti pravděpodobně jiní, o kterých se mi však nepodařilo nalézt v pramenech zprávy.

Až do zrovnoprávnění cizinců bez domova v červnu 1951, nebyly děti uprchlíků oficiálně školou povinné a jejich návštěva školy závisela pouze na jejich dobrovolnosti a vůli rodičů. Jedna oslovená narátorka si při rozhovoru zprvu ani nevzpomněla, že její synové v táboře do školy chodili, jako silně věřící katolička potom neopomněla zmínit hodiny náboženství. Jejím vzpomínkám i na jiných místech dominuje sdělení, že hlavním cílem, jemuž se všechny další aktivity podřizovaly, bylo tábor opustit: „*Kdyby nechodili do té české, tak mohli zůstat bez učení úplně. To nebylo nic povinného. Ale do té české školy chodili, ale jestli se něco naučili... Ale vím, že tam měli náboženství. Ale jestli to byl ten samej učitel, já už se ani na to nepamatuju. Člověk se hlavně namáhal, aby odtamtud vypadnul.*“³⁰⁶

S nárůstem počtu obyvatel Valky a jejím národnostním rozšířením, stoupl i počet dětí školního věku. V první polovině kalendářního roku 1951 kolísal podle fluktuace táborového obyvatelstva mezi 200-320. Ze strany početně silných národnostních skupin došlo k zakládání dalších svépomocných národních škol, které ale bojovaly jak s nedostatkem financí tak i vhodných prostor. Vedle toho asi sto dětí navštěvovalo německou školu v Langwasseru, zřízenou původně Uprchlickou správou pro děti

³⁰² Rozhovor s S. Šimsovou - roz. Maiwaldovou.

³⁰³ StAN, Reg. 630, Karton 236.

³⁰⁴ StAN, C 21 / I-Einwohnermelde und Passamt / Allgemeine Akten, Přihlašovací karty bývalých obyvatel Valky 1950-52.

³⁰⁵ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237. Zpráva táborového vedení, říjen 1951. Do české školy tehdy chodilo 66 dětí.

³⁰⁶ Rozhovor s V. Vahala.

německých vysídlenců žijících v blízkosti Valky. Z důvodu permanentního přetížení školy v Langwasseru a dlouhodobého pobytu některých dětí ve Valce, u nichž se žádalo zapojení do normální výuky, hledalo táborové vedení řešení. Snahou táborového vedoucího H. Homeyera bylo otevřít velkou táborovou školu s německým vyučovacím plánem, doplněným o „národní“ vyučování v rodném jazyce. Provoz školy a vedle toho zřízené táborové školky, měl být financován z Fondu poválečné obnovy. Zatímco školka zahájila činnost již v létě 1951, realizace školy se posunula skoro o rok.

Namísto původně plánované rekonstrukce rozpadajícího se školního baráku byla nakonec postavena nová budova školy. Počátek vyučování se šesti neněmeckými učiteli – uprchlíky, určený na prosinec 1951, však znemožnil nedostatek pracovních sil. Nenašli se totiž tací, kteří by splňovali německou stranou stanovené podmínky - znalost německého jazyka slovem i písmem, morální bezúhonnost a předchozí pedagogickou praxi. Zároveň nebyli nalezeni němečtí učitelé, kteří by mluvili všemi řečmi přítomných dětí - česky, polsky, maďarsky, ukrajinsky, rusky. Výuku ve škole o šesti třídách proto nakonec odstartovali v dubnu 1952 čtyři němečtí učitelé, služebně podléhající školskému odboru krajské vlády v Ansbachu, jimž komunikaci s cizojazyčnými dětmi zpočátku usnadňovali uprchlíci, kteří rozuměli německy.³⁰⁷ V prosinci 1952 navštěvovalo obecnou táborovou školu 265 dětí 13 národností a 8 rozdílných konfesí, přičemž skoro polovina dětí náležela k ortodoxní církvi.

Po rozdělení původního Valka lágru na 1.) tzv. zděné domy – *Steiny*, spadající pod městskou správu, 2.) bavorský vládní tábor a 3.) spolkový tábor pro cizince hledající azyl, byla škola několik měsíců navštěvována dětmi ze všech tří částí. Zatímco ze Steinů docházelo od září 1953 do března 1954 okolo 100 dětí, z vládního tábora počet dětí klesal vzhledem k jeho postupnému rušení – z 62 na 16. Ze spolkového chodilo v tomto období do školy jen kolem 10 dětí, přičemž příčinou tak nízkého počtu byl dočasný, krátký pobyt cizinců ve spolkovém táboře, vázaný pouze na dobu ověření jejich dokumentů.³⁰⁸ Po definitivním zrušení vládního tábora Valka v březnu 1954, byla táborová škola předána městské správě Norimberku, aby nadále sloužila jako běžná městská škola.³⁰⁹

Málo učitelů na vysoký počet dětí ve třídách, neustále se proměňující složení žactva v důsledku emigrace a nových příchodů, komunikační bariéra, to vše muselo mít negativní vliv na výuku. Pro německou stranu bylo podstatné především to, že vyučování

³⁰⁷ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 246.

³⁰⁸ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 246. Zpráva z března 1954 táborového vedoucího Krödela do Ansbachu.

³⁰⁹ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 246.

v německém jazyce usnadňovalo asimilaci těch dětí, u nichž se nedal předpokládat odjezd z Německa. Takové děti pak často působily v rodinách i jako tlumočníci při jednáních s jednotlivými německými úřady. U dětí, jejichž rodiče měli emigraci rozjednanou a pobyt v táboře byl otázkou několika měsíců, se s největší pravděpodobností nehledělo příliš na školní výsledky a za pozitivum táborové školy bylo bráno i jen to, že děti nějak organizovaně a smysluplně tráví volný čas.

Komunikační bariéru zachycuje i letmá vzpomínka jedné narátorky na německé vyučování během čtyřměsíčního pobytu ve Valce na podzim 1952: „*Byly prázdniny a pak jsme chodili velice krátkou dobu do německé školy. Dřevěná budova, několik tříd a tam jsme dostali tabulku a grafitový Bleistift. To se mi líbilo. Německy jsme nerozuměly, akorát když pan učitel volal: Bibiana, Mantel, Mantel! A tak mne pobízel, abych si sundala kabát.*“³¹⁰

Vzdělání ve smyslu národním, jež dokládalo kulturní vyspělost i víru v návrat do vlasti, bylo táborovým vedením sice akceptováno, finančně však nebylo nijak podporováno a záleželo tak zcela na míře podpory zvenčí. Z dochovaných pramenů vyplývá, že aktivity české školy, tak jak fungovaly v počátcích, někdy koncem roku 1951 utichly. Obnovit jazykově českou výuku, která by doplňovala německou ve smyslu státoprávně československém se podařilo opět na podzim 1953 díky finanční podpoře amerického Národního výboru pro Svobodnou Evropu. Dvouapůlhodinová výuka začínala vždy po skončení německé školy v půl čtvrté a zahrnovala český jazyk, literaturu, občanskou nauku, zeměpis, dějepis a zpěv. Přestože probíhalo české vyučování až pozdě odpoledne, muselo být pro děti úlevou, vezmeme-li v úvahu, že v německé škole často nerozuměly. Přesto prý byla řeč některých brzy ovlivněna německou výslovností: koza četly jako koca, schody jako šody, kosa jako koza, místo veze říkaly fece a po „k“ vyslovovaly navíc „ch“ - kchostel, kchovář, kchodec.³¹¹

Vzdělávání mládeže a dospělých

Středoškolské vzdělání si mohli mladí utečenci dokončit přímo na německých gymnáziích, pokud ovládali němčinu. V mateřském jazyce bylo možné složit maturitu v táboře Ludwigsburg, kde fungovalo pro československé uprchlíky gymnázium i univerzita.

³¹⁰ Písemné vzpomínky B. Rysové.

³¹¹ Archiv P. Pittra, PM J.A. Komenského, Krabice 31. KREMPL, R.: Národní škola ve Valce.

Podmínky, průběh a význam „exilové“ maturity v rozhovoru barvitě vyličila narátorka, která jí tam absolvovala:

„V Ludwigsburgu, kde byla exilová univerzita, tam udělali dvě nebo tři maturity pro lidi, kteří si přinesli školní vysvědčení ze septimy. A byla ustanovená komise, to byly ti, kteří učili na univerzitě nebo ti studenti z vyšších ročníků. Když já jsem to dělala, tak nás bylo asi šest nebo osm, samý septimáni, z různých lágrů jsme se tam sjeli a byla to víceméně formalita. Ony nebyly ani na to prameny, tak když se dělala latina, tak zdejší pan páter mně dal svůj breviář, protože to bylo to jediný latinský, co tam bylo(...) a tak jsem překládala něco o svatým Petrovi, pochybuju, že někdo jinej by dělal maturitu s textem o sv.Petrovi. [smích] Měla jsem latinu, češtinu, angličtinu a francouzštinu, chemii...na tu jsem byla slabá, ten na mě víceméně koukal, že je to se mnou špatný a protože jsem neměla špatnou známku na vysvědčení, tak to tam opsal. Kdybych neměla to vysvědčení, tak by byli tvrdší. Protože když někdo odejde na začátku oktávy, tak se nemůže očekávat, že budete znát, protože to máte šest měsíců, kdy se nic neučíte, zapomene se to. Z angličtiny to byla vysloveně fraška. Udělala jsem písemku, to nevím jak a pak šla mluvená, ale já jsem neměla žádnou zkušenost mluvit anglicky, protože my jsme ve škole měli francouzštinu. A tak jsem tam přišla,(...) řekla jsem Good evening a oni něco řekli a já jsem docela nerozuměla a on říká, no tak dobře, tak budeme dělat literaturu, můžete nám jmenovat nějakýho anglickýho spisovatele? Já jsem se hluboce zamyslela a řekla jsem, William Shakespeare. A on říká, dobře, na dvojku to je. [smích] (...) A ta francouzština byla poměrně snadná. Takže já mám Summa cum laude testimonium maturitatis Universitatum Masarykianum Ludwigsburgiense. Představte si to, tak s tímhle papírem jsem přijela do Anglie, na některý věci sice chtěli nostrifikační zkoušku a na některý stačila maturita. Tak to bylo velký štěstí. Takže to byla velice dobrá služba, která se tam dělala a jsem jim moc vděčná za to ... Jo, ale dělali to taky ve Valce, ale tam to byla děsně nízká úroveň(...)“³¹²

Nízkou úroveň maturit, kterou si ve Valce mohli dodělat jak studenti středních škol, tak i dospělí, potvrzuje ve svých vzpomínkách i paní J. Maiwaldová, která tam učila angličtinu. Vystudovala v Oxfordu a tak byla učitelkou skutečně povolanou. Protože se však odmítala smířit s liknavým přístupem některých svých žáků a stejně tak i s bídnou úrovní závěrečných zkoušek, vzdala se po několika měsících této své dobrovolné činnosti:

„Každé dopoledne byla třída dětí a dospělých, kteří se připravovali k tzv. "maturitě". To byli většinou lidé s velmi malým vzděláním, kteří věděli, že zkoušející budou při

³¹² Rozhovor s S. Šimsovou.

*závěrečné zkoušky mhouřit oči a mnozí nebrali učení vůbec vážně. Odmítla jsem zkoušet při maturitě, když jsem viděla tu úroveň. Protože se maturity dělaly za tenkou zdi naší místnosti, slyšela jsem ty ubohé odpovědi. (...) Naučili se papouškovat pár písniček, kterým možná nerozuměli, jinak jejich odpovědi byly často "nadčasové", to jest slovesa v infinitivu bez ohledu na čas. Můj nástupce, nový učitel, neuměl zřejmě o moc víc. Abych byla spravedlivá, ne všichni prokazovali tak chabé vědomosti.*³¹³

Je nasnadě, že maturita nebyla jediným důvodem, proč někteří dospělí usedali do školních lavic. Klíčem k úspěšné emigraci byla znalost cizího jazyka, především angličtiny vzhledem k možnostem emigrace. Proto zde probíhaly nejrůznější jazykové kurzy, jež vedli buď zaměstnanci organizace, která je pořádala nebo ti uprchlíci, kteří jazyk ovládali. Jak již bylo uvedeno, angličtinu vyučovala několik měsíců paní Maiwaldová. Vedle výše zmíněných stinných stránek svého bezplatného pedagogického působení, zachytila i ty světlé: *„Odpoledne jsem mívala třídu pokročilejších dospělých, kteří se učili velmi svědomitě. To byla moje nejmilejší třída, tam jsem viděla výsledky. Učení nás udržovalo celé dny v užitečné práci. Moji žáci z této třídy zřejmě oceňovali mou práci, jednou dokonce sebrali mezi sebou pár marek a donesli mi je s omluvou, že to je tak málo.*³¹⁴

Ze skupiny tehdy dospělých narátorů, se kterými jsem se dostala do kontaktu, odešla většina za hranice s již dříve nabytými znalostmi. Někdo si je v táboře díky organizovaným kurzům mohl prohloubit: *„Měli jsme také možnost zapsat se na kurs angličtiny a němčiny. To bylo užitečné, obzvláště, když jsem později začal pracovat, vlastně angličtinu jsem se začal učit z knížky, kterou mi rodiče poslali už když jsem byl zavřen na Pankráci.*³¹⁵

Jiní nemuseli tuto zásadní otázku během svého pobytu v táboře vůbec řešit, naopak mohli své znalosti uplatnit i ve prospěch ostatních, které učili nebo kterým pomáhali například ve vyplňování nejrůznějších dotazníků, potřebných pro zdárnou emigraci nebo v jednání s německými orgány: *„Já už jsem znala dávno. Moje maminka byl Vídeňka a ta se mizerně naučila česky. Mluvila na mě německy, tak já jsem byla dvojjazyčná. A potom jsem měla tu guvernanku, ze Švýcarska, která na mě mluvila francouzsky, tak jsem znala ty tři řeči jako mimino a to se mnou rostlo a angličtinu jsem se naučila taky ještě doma. Takže to nebyla žádná překážka. Pomáhala jsem těm lidem, které jsem znala.*³¹⁶

³¹³ Písemné vzpomínky paní J. Maiwaldové.

³¹⁴ Písemné vzpomínky paní J. Maiwaldové.

³¹⁵ Písemné vzpomínky P. Hartmana.

³¹⁶ Rozhovor s V. Vahala.

Samostatné studium jako investice do budoucnosti

Vedle výše zmíněných jazykových či rekvalifikačních kurzů, o nichž bylo pojednáno v kapitole o emigraci, neboť za tím účelem byly zřizovány, se řada lidí věnovala i samostatnému studiu jazyků, kterým tak naplňovala čekání na rozhodnutí o emigraci. V souvislosti s tím se nabízejí dva odlišné přístupy. Buď čekat na rozhodnutí o cílové zemi a pak teprve začít: „*My jsme tam jednak byli krátce a jednak jsme nevěděli, do jaké sféry jazykové budeme posláni jako ti misionáři, to jsme věděli dva měsíce před tím odchodem, že do frankofonního Alžírka, tak jsme se honem učili francouzsky,*“³¹⁷ případně si předem vyhlédnout danou lokalitu: „*Bylo nám řečeno, že ve Strassburgu je evropská univerzita, jazyk francouzština. Půjčil jsem si kurs francouzštiny na deskách a ty jsem přehrával dokola, až osm hodin denně. Naučil jsem se natolik, že jsem po šesti měsících docela dobře četl, v hovoru jsem rozuměl vše a psal jsem srozumitelně,*“ nebo již od počátku využívat daný čas, nehledě na to, do které jazykové oblasti bude nakonec možné odjet: „*Já si pamatuju na jeden párek, kteří se tam sešli. [...] A učili se všechny možný řeči, aby je někam vzali. Tak se učili francouzsky, švédsky, španělsky, italsky a nakonec dostali povolení jet a bylo to do země, jediný země v Jižní Americe, která nemluví španělsky, do Brazílie.*“

Samostudium se ale nemuselo týkat pouze tolik potřebných jazyků. Následující výpověď jednoho narátora - hudebního skladatele, je skvělým příkladem efektivního využití náhle získaného volného času, což následně velice zúročil ve svých dalších studiích v Anglii: „*V každém větším městě v Německu byly Amerika Häuser, kam Američané, to byl takový velice osvícený krok, oni přivezli do Německa tu kulturu, kterou nacisté zakazovali. (...) Měli tam už tehdy ty 16" dlouhohrající nahrávky, to byly veliké desky už s tím mikrozáznamem, takže na jedné straně byla třeba celá symfonie. Člověk si mohl sednout a oni vám to pustili, (...) takže já jsem celé dny chodil do toho Amerika Haus a tam jsem si študoval muziku a poslouchal jsem si to, co nebylo nikde jinde ke slyšení, tam bylo všechno. (...) A potom když nás posunovali po Německu do jiných míst, tak já jsem si všude našel ten Amerika Haus a chodil jsem tam dál. Například Harvardská univerzita vydala Velký slovník hudby a to byla tehdy nejlepší práce toho druhu a já jsem si ho celý opsal na kousky takového tenkého papíru, to bylo jediné, co jsme měli, ale ne abecedně jako slovník, ale dal jsem si ta hesla dohromady podle námětů, je to tužkou na takovém průklepovém papíře. My jsme neměli co dělat, pro mne to bylo studium a poslouchal jsem si tam muziku,*

³¹⁷ Rozhovor s panem K. Fořtem.

takže to byla přímo nádhera. Já jsem si jistě, že normální student, který má určité množství času na studium a pak má další věci, tak tam to odpadlo, tam skutečně mohl člověk sedět od rána do večera a nedělat nic jiného. (...) Ty Amerika Häuser byl pro mne fantastický přínos. (...) Já jsem si tam za rok udělal v těch Amerika Häuser intenzivní kurz, který by mi na univerzitě zabral tři nebo čtyři roky. Já jsem potom hned v těch prvních dvou letech na škole skládal jeden diplom po druhém a profesori žasli (...).“³¹⁸

Amerika Haus jako svébytný svět kultury a oázu civilizace zmiňuje i další narátorka: „Chodili jsme do Amerika Hausu, honem se učit anglicky, číst americký noviny, číst knížky, poslouchat koncerty. A to bylo skvělé, byly tam taky ty školní děti, tam chodily dělat úkoly a učit se anglicky, takže to byl takový zajímavý svět, měla jste strašně moc nových dojmů a kultury, (...) bylo to hodně pro Němce, ale chodila jsem tam strašně moc. A byly tam čistý záchody [smích].“³¹⁹

Jiný narátor zavítal do Amerika Hausu až za účelem přípravy na novou práci, jež mu byla nabídnuta: „Přes to léto jsem chtěl něco dělat, ale pak nastala zima a s tím dřevem už to nešlo, tak jsem zůstal v tom táboře, ale mezitím jsem [dostal nabídku do RFE - pozn. H. A.], tak jsem chodil do Amerika Hausu, tenkrát byl v každém větším městě. To bylo kvůli Němcům, účel byl, přeškolit Němce na demokaty, takže tam bylo politická literatura hlavně, moderní umění, americká literatura a tam jsem studoval americkou literaturu, odbornou zemědělskou. Já už jsem měl připraveno několik programů o amerických strojích, který v Čechách ještě nebyly a taky jsem se tam zdokonalil v angličtině. A to jsem v tom lágru přes tu zimu každé týden nejmíň jednou nebo dvakrát šel do toho Amerika Hausu. Poněvadž už jsem věděl, co bude, to už jsem tak věděl asi čtyři měsíce předtím, že půjdu do toho Mnichova.“³²⁰

Amerika Haus byl poprvé veřejnosti představen, ještě jako Americká čítárna, v lednu 1946 v Mnichově. Tehdy svým návštěvníkům poskytoval bezplatně kolem 500 knih a 20 periodik americké produkce a některá díla německých exilových umělců. Na podzim 1947, kdy byl oficiálně přijat název *Amerika Haus*, nabízelo již toto centrum, vedle pravidelně konaných koncertů a výstav, celkem 36.000 knih, časopisů, hudebních a filmových nahrávek. Navíc byla dětem k dispozici samostatná knihovna. Cílem těchto amerických center, zakládaných i v ostatních západoněmeckých městech, byla denacifikace a demokratizace německého obyvatelstva a následné upevnění americko – německých

³¹⁸ Rozhovor s B. Šimsou.

³¹⁹ Rozhovor se S. Šimsovou.

³²⁰ Rozhovor s J. Brychem.

vztahů, přičemž veškeré aktivity byly zprvu financovány americkou armádou, později Americkou informační agenturou ve Washingtonu.³²¹ Ačkoli byl *Amerika Haus* v poválečném Německu nepochybně významným fenoménem, oslovoval jen velice úzkou skupinu lidí s touhou rozšiřovat si své obzory.

Kriminalita

Zločinnost a její kořeny

Zaměřme nyní pozornost na některé odvrácené stránky života ve Valce, na tamní morální úpadek a kriminalitu. Nahlédneme-li do statistik norimberského policejního prezidia³²², jemuž tábor Valka podléhal, zjistíme, že procentuálně vyjádřený počet vyjasněných kriminálních případů, jež měli na svědomí obyvatelé Valky, byl ve srovnání s kriminalitou norimberských obyvatel asi desetkrát vyšší. Nejčastěji byli „Valkaři“ stíháni za krádeže – např. kol, kovů, potrubí, telefonních součástek, kabelů, které potom prodávali do šrotu, vedle toho za napadení, výtržnosti, šmelinu, prostituci, loupežná přepadení, rvačky, ba i vraždy. Přestože se zmíněné přečiny objevovaly od počátku fungování tábora, začal se počet kriminálních případů množit zejména v roce 1951. Neradostná čísla policejních statistik nutí tázat se po příčinách takového kriminálního chování u části táborových obyvatel, kteří sice tvořili ve srovnání s celkovým počtem lidí ve Valce menšinu, žel pro ostatní nechvalně proslulou, jež svými činy negativně ovlivňovala mínění německé společnosti.

Pokusme se nejprve odpovědět na otázku, proč se nárůst kriminality objevuje v roce 1951. Je to zapříčiněno především tím, že zhruba od poloviny tohoto roku klesá ve Valce počet lidí, jimž bylo díky statutu politických uprchlíků umožněno emigrovat. Většině z nich se to podařilo v měsících následujících po prodloužení a obnovení činnosti IRO v říjnu 1950. Dále jsou do Valky převáženi z jiných táborů a kasáren další uprchlíci a pováleční DP's, jedná se přitom především o osoby v Německu dlouhodobě žijící a také zahálejší. S postupným uzavíráním tzv. železné opony zároveň klesá počet nově přichozích uprchlíků. Ve Valce se tudíž kumuluje počet těch, kteří mají malé šance na emigraci, případně na integraci do německé společnosti. Vedle zdravotního stavu, vyššího

³²¹ www.amerikahaus.de/html_inhalte/02_u_u_dach/02_uu_geschichte.html.

³²² StdAN, C 29 / Nr. 521 - Akta starosty Norimberku, 1950-52.

věku, případně politických problémů, to byl i nečistý trestní rejstřík, který tyto procesy znemožňoval. Koncentrace takových lidí na jednom sociálně znevýhodněném prostoru se pak jistě odrážela v celkové atmosféře tábora a v šíření dysfunkčních modelů sociálního chování.³²³

V uprchlickém táboře se totiž na omezeném prostoru setkávali lidé naprosto odlišných povah, zájmů, mentální úrovně a morálních zásad. Ti, kteří tam došli s nevyjasněnými hodnotami a mravními postoji mohli snadno propadnout nejrůznějším svodům nebo těm, kteří se potýkali se zákonem již před svým příchodem do tábora:

„A pak tam byli taky lidi, vysloveně zloději, kteří utekli třeba z kriminálu. Každý říkal, že utekl z Jáchymova, ale některý skutečně utekli z Jáchymova z uranovejch dolů, ale pak tam byli i takový typy, vysloveně lupiči.“³²⁴

Nečestné, násilné a nezákonné chování některých „Valkařů“ vstupovalo nejen do života norimberských občanů, ale pochopitelně i do života ostatních slušných uprchlíků v táboře. Nebylo nijak neobvyklé, že ihned po příchodu do tábora byli lidé okradeni i o to málo, co si přinesli. Dovolat se nápravy však nebylo snadné z různých důvodů, ze strachu před odplatou svých spolubydlících, díky slabosti a možná i nezájmu pořádkového a policejního komanda, rovněž i proto, že nově příchozí před táborovou správou často zatajovali své cennosti, neboť se obávali jejich zabavení:

„Hned první noc mě okradli ti, co tam byli se mnou na tý cimře, to byli samí Češi, ale nemohl jsem zase nic dělat, protože kdybych si na ně stěžoval, tak by mě třeba zabili nebo by mě stejně nikdo nepomohl, poněvadž jsem řekl, že peníze nemám, ale pak jsem se dozvěděl, že už v Čechách to byli zlodějové.“³²⁵ Podobné případy se však nijak neomezovaly na Valku, jak je možno vyčíst z dopisů československých uprchlíků³²⁶ či jak dokládá z mnichovského lágru další narátor: *„První, co mi na cimře udělali, že mě okradli, vzali mi v noci takřka všechno, oblečení a tak, takže to málo, co jsem měl, mi ještě vzali.“³²⁷*

Z předcházejících výpovědí vyplývá, že mnozí nebyli na podobné chování ze svého předchozího života zvyklí a příchod do takového táborového prostředí, v němž někteří hleděli zejména na svůj vlastní prospěch neohlížejíc se přitom na ostatní, jim musel způsobit do jisté míry šok. Nepřipravenost na takovou situaci a mezilidské vztahy dokládá i

³²³ www.varianty.cz/notions.php.

³²⁴ Rozhovor s J. Brychem.

³²⁵ Tamtéž.

³²⁶ ČELOVSKÝ, B.: *Emigranti, Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“*. Šenov, Tilia 1998.

³²⁷ Rozhovor s B. Šimsou.

chování jedné rodiny, jejíž členka ho dnes se smíchem hodnotí jako naivní: „*Já si pamatuju, že jsme šetřili na řízky pro Jirku [syn narátorky - pozn. H. A.] k narozeninám. A my si to maso pověsili ven na šňůrku přes noc. No a ráno jsme se vzbudili a byl tam jen provázek, to se rozumí, že to ukradli.*“³²⁸

Dlouhodobá zahálka, žádné světlé vyhlídky do budoucnosti, alkohol, často chybějící rodinné zázemí, vykořeněnost, šířící se demoralizace, kolektivistické prostředí tábora či lhostejnost a nezájem okolního světa o osud tamních obyvatel, to všechno mohlo působit na růst kriminálního chování. Narátoři shodně upozorňují na nečinnost jako příčinu demoralizace: „*Když si představíte, že tam od rána do večera nebylo co dělat, v zimě se spalo až do oběda, poněvadž byla zima a zatopilo se večer, vlezlo se do těch dek, který jsme si vycpávali papírem, aby byli teplejší (...), tak to bylo demoralizující.*“³²⁹

„*Nejhorší byla v táboře nečinnost, mnoho z pokřivených charakterů bylo její obětí. Malá ukázka, jak tábor křivil charakter: učila jsem podle dobré učebnice, kterou jsem si přivezla z domova. Jednou jsem ji po hodině nechala ležet na katedře a než jsem se obrátila, byla pryč. Bylo jasné, že ji někdo ze třídy v tom okamžiku ukradl. Moc jsem ji postrádala a teprve později jsem se dověděla, že ji ukradl Saša Urban. Byl to mladík neobyčejně dobře oblečený, společensky uhlazeného chování, zřejmě z velmi dobré rodiny. Ale bez skrupulí ukradl něco, z čeho mohl mít sám prospěch na úkor druhých.*“³³⁰

Na problém mládeže, která bez rodinné podpory a při zahálce propadala v táboře svodům alkoholu, prostitute a dopouštěla se podvodů a krádeží, upozorňovalo i táborové vedení, zejména po nastoupení H.von Homeyera do funkce táborového vedoucího, dále sociální pracovníci a západní novináři, jejichž kritické články byly nezřídka zneužívány komunistickou propagandou.³³¹ P. Pitter, jenž jako sociální pracovník a laický duchovní působil ve Valce od roku 1952, uvedl ve svých vzpomínkách řadu takových příkladů. Sám se pokoušel bezradným a bezprizorním lidem všemožně pomáhat, včetně těch, kteří sklouzli ke zločinnému chování. Někdy však bylo jeho úsilí marné: „*Jednoho dne přišel do Valky 18tiletý mladík, který býval v Praze mým chovancem, hladový, v promočené obuvi, bez pláště. Obstaral jsem mu to nejnmutnější, brzo „upadl mezi lotry“, zlákali ho a bez stopy*

³²⁸ Rozhovor s V. Vahala.

³²⁹ Rozhovor s K. Fořtem.

³³⁰ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

³³¹ Například kritický článek švédské novinářky B. Alving v listu Dagens Nyheter z 8.10.1951 byl celý zneužit v propagandistické knize: HOCHMAN, J. – BREJCHOVÁ, J. – SUCHÝ, Č.: *Emigranti proti národu*. Mladá fronta 1953.

zmizel. Tito mladí jsou pro maličkosti odsuzováni k dlouhodobým trestům, které je dorážejí. Setkal jsem se s mnoha takovými lidskými troskami, které nenávisť ubíla duševně.³³²

H. von Homeyer upozorňoval v polovině roku 1951 bavorskou vládu na šířící se problém alkoholismu v táboře, v němž lidé, dle jeho názoru, strádali mnohem více duševně než materiálně. Vinu za tento neblahý stav přikládal zejména tomu, že si nikdo nevšímal pocitů nejistoty a deklasovanosti tamních lidí, kteří byli navíc soustavně očerňováni tiskem.³³³ Vedle notorických alkoholiků či lidí se sklonem k pití žili ve Valce i tací, které k alkoholu přivedl nedostatek životní náplně, beznaděj, zklamání ze svobodného světa, duševní deprese či starost o příbuzné zanechané ve vlasti. Nedostatečně živeným lidem stačilo k opilosti poměrně malé množství alkoholu a tak v několika kantýnách, které i přes opakované zákazy, alkohol podávaly, bylo možno nalézt v jakoukoli denní dobu zpité jedince. Zejména však ve dnech po vyplacení kapesného, se někteří jedinci potáceli po táboře v alkoholovém opojení.

Jeden narátor, který si o některých spolubydlicích, především těch, kteří za sebou měli již předchozí pobyt v jiných táborech, nedělal žádné iluze, vzpomněl na nedůstojný konec jednoho příslušníka armády: „*Tam byli lidé, co to okamžitě prochlástali. Ale říkám, to byla taková ta garnitura odpadová, ti dostali těch deset marek a hned to ten den propili. A jeden, to byl důstojník Svobodovy armády, ten na tom byl tak, že už neměl ani kalhoty. A teď chodil jenom v trenýrkách a byla zima a něco taky provedl a měl jít k soudu. A nemohl k tomu soudu jít, protože neměl kalhoty [smích], bývalej důstojník. Takže to byla taková ta odpadová garnitura těch Čechů. To byli taky ti, který už nebyli čerství, ti už taky přišli z těch IRO lágrů anebo tak.*“³³⁴

Alkoholem posílení jedinci často inklinovali k násilí a rvačky s noži v táboře nebyly ojedinělé. Ti narátoři, kteří patřili po znovuotevření tábora v listopadu 1949 mezi první osazence, upozorňovali na sklony k pití a následnému násilnému chování u separatistických Slováků a u některých prechalovců. Silvestrovský incident, při kterém Slováci napadli s noži ostatní obyvatele, je toho důkazem. V dalších letech fungování Valky figurují v novinové černé kronice v souvislosti s krvavými rvačkami také Jugoslávci a Poláci, jejichž častý výskyt v této rubrice však může být dán i tím, že tvořili početně silné národnostní skupiny.

³³² Archiv P.Pittra. P. M. J. A. Komenského. PITTER, P.: *Nad vřavou nenávisli*. str.186.

³³³ StdAN, C 25/ II-40. Dopis H. von Homeyera do Mnichova Dr. Oberländerovi - státnímu zástupci pro záležitosti uprchlíků.

³³⁴ Rozhovor s J. Brychem.

Pro některé bylo obtížné vyrovnat se s násilím a prostředím pijáků, stejně jako s krádežemi, zejména pokud toho byli do té doby díky svému rodinnému prostředí uchráněni: „*A hrozně se pilo, (...) lidi kteří potřebovali alkohol, tak na to neměli peníze, ale přeci jenom tu a tam ten alkohol sehnali a potom to tam bylo hrozný, pak docházelo ke rvačkám na nože, to mi vadilo. No, nebyla jsem na to zvyklá, byla jsem dívka, která žila v Praze v domě, ktorej byl poměrně čistej a takový ty hrubší stránky života jsem nikdy neviděla.*“³³⁵

Prostituce

Počet žen byl ve srovnání s počtem mužů ve Valce mnohem nižší, což ostatně odpovídá i početnímu rozložení v ostatních uprchlických táborech, přičemž z celkového počtu tvořily větší část ženy zadané. Táborová správa se snažila dbát na mravnost tím, že dle barákového řádu nesmělo docházet k soužití nesezdaných osob a svobodné ženy měly žít odděleně od mužů na zvláštním „ženském“ baráku.³³⁶

Některé z těchto svobodných žen, žijících v táboře osamocené, si přivydělávalo prostitucí, buď přímo v táboře nebo výnosněji u americké posádky v Norimberku. Vzhledem k životní situaci dívek, hygienickým podmínkám a prostředí, ve kterém žily nemohly být sazby za provozované služby nijak velké, mnohdy se prý děvčata prodávala za pár marek nebo masovou konzervu.³³⁷ Protože tábor nebyl nijak uzavřený, vodily si své zákazníky i do tábora. Život v ženském baráku připomněla ve svých vzpomínkách paní Maiwaldová, která tam byla zpočátku přidělena s manželem a dcerou: „*Mnoho jsme se naučili o životě, stěny v baráku byly tenké dřevěné a rozhovory prostitutek se zákazníky byly pro nás dost neobvyklé. Bylo jich tam nejméně šest, obchod běžel často skoro celou noc. Mezi děvčaty byla jedna ošklivá, hrbatá, která měla dítě s černochem z americké posádky. Dítě bylo slepé (měla syfilis), ale ona si je pyšně vozila v kočárku po táboře.*“³³⁸

Že byl pobyt v táboře školou života se všim všudy, přiznala v rozhovoru i její dcera. Přestože si uvědomovala zoufalou situaci těchto dívek, bylo pro ní jako dívku z dobré a vzdělané rodiny jejich chování nepochopitelné: „*Tomu se říkalo ženský a rodinný blok, (...) tam byly asi dvě rodiny a jinak tam byly ženský a všechny se živily tím, že si tam zvaly*

³³⁵ Rozhovor se S. Šimsovou.

³³⁶ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236. Barákový řád vydaný táborovým vedoucím F.Hellerem.

³³⁷ Článek švédské novinářky B.Alving v listu Dagens Nyheter z 8.10.1951 zneužitý do knihy HOCHMAN, J. – BREJCHOVÁ, J. – SUCHÝ, Č.: *Emigranti proti národu*. Mladá fronta 1953.

³³⁸ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

*Američany. Dřevěný barák, s dřevěnýma tenkýma stěnama, takže jste přesně slyšela, co se tam děje a ony moc neuměly anglicky, takže se bavily jiným způsobem [smích]. (...) To byly ty, který tam neměly rodiče a protože to bylo ve Valce, tak některý z nich už byly zamítnuté IRO a nemohly emigrovat dál, takže ony byly některý zoufalý. (...) To, že jsem žila ve stejným domě jako prostitutky, to mě docela tolik nevadilo, protože to byl jejich život, tam jsem je neodsuzovala, ale připadalo mi to úplně nepochopitelný, že se ta děvčata mohla prodávat a že to dělaly tak otevřeně, každé to slyšel skrz stěnu, co se děje v té druhé místnosti, to nebylo hezký.*³³⁹

Pokud neměli muži dostatek peněz nebo odvahy na chvíle fyzické lásky s táborovou prostitutkou, mohli se za malý peníz potěšit alespoň pohledem na ně: *„Uprostřed tábora byly teplé sprchy, bylo jich asi 6 až 8 v jedné místnosti. Tam jsme se chodili pořádně umýt. Z vedlejší místnosti, odkud se přikládalo do kotle, bylo nenápadné maličké okénko. U něj se sprchovaly prostitutky, protože topič nechával za malý peníz mladíky a velmi mladé chlapce, aby se okénkem dívali.*³⁴⁰

Poloha dvou ženských baráků, které ležely přímo v centru tábora v blízkosti 3 táborových kostelů, zneklidňovala některé věřící obyvatele tábora. Proto se na podzim 1951 pokusili zjednat nápravu a v zastoupení Světovou radou církví požádali u krajské vlády o přestěhování 55 svobodných žen z Valky do tábora Schwabach, který byl rozlohou mnohem menší, tudíž by se chování promiskuitních žen dalo lépe kontrolovat a navíc byl vzdálen od města, což by těmto ženám znemožňovalo jejich čilý styk s americkou posádkou. Ačkoli zároveň upozorňovali i na rapidní nárůst pohlavních nemocí, k němuž prostitute přispívala, jejich prosba vyslyšena nebyla.³⁴¹

O přetrvávajícím vřelém vztahu amerických vojáků k uprchlicím se s nelibostí vyjádřil i další narátor, který se do Valky dostal na podzim 1953 se svou mladou a půvabnou ženou, již si proto musel bedlivě střežit: *„Ovšem ženy, obzvláště mladé, byly vyhledávány okupační armádou „pro zábavu“ vojáků. Život v táboře byl pro ženy těžký, zvláště pro ty mladé a svobodné. Dostat se do těžkostí v táboře bylo velmi snadné, aniž si to člověk uvědomil, potíže se objevily.*³⁴²

Přítomnost americké posádky nedaleko uprchlického tábora byla důvodem, proč se k Valce stahovaly i německé prostitutky. Šlo o mladé ženy, pocházející nejen z Norimberku, ale i dalších míst Bavorska, které utekly z domova za „snadným“ výdělkem.

³³⁹ Rozhovor se S. Šimsovou.

³⁴⁰ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

³⁴¹ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237.

³⁴² Písemné vzpomínky J. Slováčka.

Zatímco jim američtí vojáci z nedalekých kasáren dávali vydělat, mužští obyvatelé Valky je u sebe po jejich večerní šichtě nechávali, pravděpodobně za sexuální služby či drobný poplatek, načerno přespávat. O oboustranně výhodném vztahu německých prodejních žen a mužů z tábora, nízké úrovni žen, otevřeném provozování těchto služeb a naprostém nedostatku soukromí se rozhovořil i jeden narátor: „*Tak ti mladší chodili k večeru na nádraží a tam byly takový holky německý, který utekly z domova nebo z vesnic a živily se tím, prostituci, protože tam zrovna byly blízko kasárna a taky takovej Disco Haus a tam bylo hodně černochoů. Takže ty holky si pár marek vydělaly, to byl pakatel, taky ty holky byly špinavý, ale neměly kde spát, protože Američani je nevzali do kasáren. Tak tam zas chodili tihle kluci z toho tábora a brali je s sebou do lágru. Právě v tý mý cimře taky bydlel takovej kluk, ten byl z Čech, ale původem Ukrajinec, tak ten vždycky si přivedl takovou. Ta mu ještě nějakou tu marku dala, tak tam přespala. Takže to mě tam moc nebavilo. A on vždycky říkal: Chcete jí? Tak já vám jí... a já: Ále, jen si jí nechte.*“³⁴³

Všechna opatření táborového vedení, časté policejní razie, odvoz žen a zatýkání v podstatě neřešily nic, neboť se tyto ženy, po pár dnech strávených ve vězení, vracely zpět. Ačkoli H. von Homeyer po svém nástupu do funkce vedoucího tábora žádal policejní prezidium o častější razie, tvrdší postihy a zřízení pracovních domů pro tyto ženy³⁴⁴, je jasné, že existovala-li poptávka po těchto službách, byly snahy o potlačení nabídky bojem s větrnými mlýny.

Německá policie a razie ve Valce

Kvůli kriminalitě obyvatel Valky, jež byla dle policejních statistik až desetkrát vyšší než u občanů města Norimberk³⁴⁵, zřídila norimberská policie z vlastních fondů svou služebnu přímo v táboře. Přestože se na provoz hlídky vydalo skoro 300.000 DM z norimberské kasy, byla vzhledem k rozloze tábora a množství lidí poměrně slabá. Na jaře 1951, kdy žilo v táboře kolem 4200 lidí, čítala policejní hlídka i s velitelem 29 mužů, k tomu náleželi 2 psovodi a 4 sociální pracovníci. Oproti tomu v táboře Windischberghof

³⁴³ Rozhovor s J. Brychem.

³⁴⁴ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237.

³⁴⁵ StdAN, C 29/ Nr. 521-Akta starosty Norimberku, 1950-52.

pracovalo 8 příslušníků na 400 lidí, analogicky k tomuto obsazení tedy měla mít hlídka ve Valce 84 mužů.³⁴⁶

K odhalování krádeží, jež patřily mezi nejčastější prohřešky táborových obyvatel a k zajišťování v táboře nelegálně žijících osob, organizovala německá policie jednou za čas razie. Jak již bylo vysvětleno v předchozí kapitole, byly tyto policejní razie ve svém celkovém výsledku bezzubé, neboť řešily výsledek a nikoli příčinu. Jeden narátor v souvislosti s razíemi uvedl poměrně úsměvné historky: „*No a německá policie tam dělala razie a ty německé ženy vyvázela. Vzpomínám [pousmání], jak jeden přiběhl s takovou Němkou na faru k nám v noci a honem prosil, abychom jim vystavili vysvědčení, že se budou brát, aby ji německá policie nevyvezla jako prostitutku.*“ Nebo: „*Část tábora byla neobydlená a bylo tam potrubí, tak se kradly ty trubky a všelijak. A jednou tam policie někoho pronásledovala a ozval se budík. Ti chlapi vykradli hodinářství a schovali si to pod podlahu, ale zapomněli, že byl nastaven budík.*“³⁴⁷

V důsledku rostoucí kriminality obyvatel Valky v prvních měsících roku 1951, byla v polovině března provedena několika sty příslušníky norimberské policie rozsáhlá razie v táboře Valka, během níž bylo 70 lidí zatčeno a nalezené nakradené věci - rádia, kola, fotoaparáty, americké cigarety, sečné zbraně byly zabaveny. Americké okupační orgány odsoudily tuto razii jako nelegální a donutily německé orgány k propuštění zadržených, neboť panovalo přesvědčení, že obyvatelé tábora posloužili německé policii jako pokusní králíci a tábor Valka jako prubířský kámen jejich připravenosti k zásahům. Americký postoj naopak stmelil představitele všech politických stran, kteří na zasedání městské rady v Norimberku protestovali proti podobným zásahům okupantů.³⁴⁸

Narátorce oživila ona velkolepě pojatá razie vzpomínky na dobu Protektorátu, kdy se stejnou razancí vnikalo do obydlí Gestapo. Zatímco tehdy by si pravděpodobně nedovolila protestovat, v táboře, v němž jen menšina ovládala němčinu, její oprávněně rozhořčená reakce překvapila i samotné policisty: „*Já si pamatuju, že tam jednou přišli bez klepání do našeho pokoje dva lidi a pes a přišli do skříně, naši jediný, kterou jsme tam měli a že já jsem vybuchla, protože to mi tak strašně připomnělo Gestapo, když chodilo, že jsem spustila bandurskou po německu a oni se omluvili a odešli. Ani nevím proč, já jsem potom mluvila se sousedama a k nim přišli taky. Zřejmě něco hledali a odešli zase. Ale neptali se na nic, oni taky nečekali, že by někdo rozuměl němčině, možná. To nevím, kdo to dělal,*

³⁴⁶ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237.

³⁴⁷ Rozhovor s K. Fořtem.

³⁴⁸ WINDSHEIMER, B. – FLEISCHMANN, M.: *Nürnberg-Langwasser - Geschichte eines Stadtteils*, Nürnberg 1995, str. 86 – 87.

*zřejmě to byla policie, ale byli v civilu. Ale to byl jediný případ, kdy jsme měli s úřední mocí co dělat.*³⁴⁹

Každou podobnou razií, pečlivě rozmázlou v denním tisku, se utužovaly předsudky obyvatel města Norimberk vůči obyvatelům tábora a atmosféra ghetta, v němž tito lidé museli žít. Je smutné, jak malá část kriminálníků mohla ovlivnit mínění okolí o všech obyvatelích Valky, na druhou stranu však pochopitelné, vezmeme-li v úvahu, že například v roce 1952 z 1611 vyřešených zločinů v okrese Norimberk jich 1337 připadalo na Valku.³⁵⁰

Nechvalná proslulost Valky

Na nechvalné proslulosti tábora Valka neměli výlučně zásluhu jeho obyvatelé se sklonem ke kriminálnímu chování, ale i média, která tuto pověst roznášela zveličující obvykle všechny negativní jevy vyskytující se v táboře. Norimberské noviny o nich nikdy neopomněly podat obširnou zprávu, často umístěnou na prvních stranách a zdůrazňovaly, že tábor Valka se podobnými zločinci jen hemží.³⁵¹ Pravidelně tím podněcovaly nenávist a nedůvěru a za činy asociálních jedinců tak pykala řada jiných slušných lidí, jimž se díky pověsti Valky zavíraly předem dveře do zaměstnání, což je dostávalo do bezvýchodné situace.

O manipulující síle médií a pocitech stigmatizace u některých obyvatel Valky svědčí i výpověď německé vychovatelky v táborové školce, jejíž otec jí, na základě posbíraných zpráv z denního tisku, vymlouval práci v tak nebezpečném prostředí a nechtěl jí věřit, že ona sama ví jen o desetině zpráv. Vychovatelka dále pokračuje tím, že řada lidí z tábora proto jen nerada uváděla svou adresu bydliště a to nejen při shánění pracovního místa: „Jednou jsem potkala paní, jak se těžce vleče s kobercem zakoupeným ve městě. Když jsem se jí ptala, proč si ho nenechala dovézt domů, řekla mi, že přece v obchodě nemůže říct svojí adresu!“³⁵² Člověk je totiž zpravidla přijímán jako reprezentant nějaké skupiny a

³⁴⁹ Rozhovor s V. Vahala.

³⁵⁰ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236, Main-Post Würzburger Neueste Nachrichten z 24.11.1953.

³⁵¹ Viz nejrůznější novinové články Archiv P. Pittra, Krabice 31, 35, 37.

³⁵² StAN. BUSCH, J.: *Integration der Bewohner der Valka Lager in Nürnberg nach 1945, dargestellt an Beispielen*. Ein Beitrag für ein Schülerwettbewerb „Deutsche Geschichte“ um den Preis des Bundespräsidenten zum Thema „Unser Ort-Heimat für Fremde“, 1988/9, Výpověď učitelky v mateřské školce.

ostatní, s nimiž přijde do styku, si do něj automaticky promítají všechny informace, dojmy i předsudky, jaké o příslušné skupině získali.³⁵³

V říjnu 1952 došly norimberské *Nürnberger Nachrichten*, které nebyly žádným bulvárním plátkem, nýbrž patřily mezi seriózní noviny, tak daleko, že obvinili mládež z Valky z přepadávání německých dětí na jejich cestě ze školy. Na protest proti odsuzujícím závěrům redakce se ozvali představitelé charitativních a církevních organizací působících ve Valce a žádali pro obyvatele tábora omluvu. Podle nich si děti na cestě ze školy jednoduše hrály na rozlehlém prostoru mezi rozpadajícími nacistickými svatyněmi na indiány a pak doma svůj pozdní příchod a špinavý stav vysvětlily přepadnutím, aby ušly potrestání. Jak to skutečně bylo, zůstává otázkou, nicméně noviny se za nařčení neomluvily, pouze sdělily, že se snaží být objektivní.³⁵⁴

Poměrně nestranný přístup k táborovým obyvatelům prokázal Dr. W. Palm, jenž vydal³⁵⁵ v listopadu 1952 dosti dlouhý a shrnující článek na pokračování s názvem Pravda o Valce. Vzpomenul problémy uprchlíků a především různost tamních obyvatel, od čehož se do velké míry odvíjely jak pozitivní tak i negativní jevy.

Na nenávislné kampaně norimberského tisku proti Valce reagovaly občas americké berlínské noviny *Neue Zeitung*, které například na začátku roku 1954 upozornily, že: „za přehnanými hororovými příběhy v mnoha novinách je ve skutečnosti snaha města Norimberk uvolnit budovy tábora, které mají od dob Hitlera dobré sanitární zařízení, pro vlastní stavební plány. Ani mnozí Norimberčané s dobrými úmysly si neuvědomují, že jejich morální a národnostní cítění zneužívají mnozí skrytí komunisté, aby zdiskreditovali antikomunistické uprchlíky, kteří se ocitli bez pomoci u bran jejich města.“³⁵⁶

Jedovatá komunistická kampaň proti „emigrantům“³⁵⁷, jejímž dokladem je nepřeberné množství lživých článků v tehdejším československém tisku, dala vzniknout i dvěma dílům, o nichž bych se ráda zmínila, neboť v obou figuruje tábor Valka. Prvním je propagandistická kniha s názvem *Emigranti proti národu*, kterou sepsali Jiří Hochman, Jiřina Brejchová a Čestmír Suchý a vydala Mladá Fronta v roce 1953.³⁵⁸ V ní jsou posměšně líčeny charaktery „emigrantů“ a jejich odmítavý vztah k práci, jejich pobyt

³⁵³ DIAMANT, J.: *Psychologické problémy emigrace*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 1995, str. 23.

³⁵⁴ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237. Stížnost představitelů charitativních a náboženských organizací.

³⁵⁵ Bohužel se mi nepodařilo zjistit, v kterých novinách tento seriál vydal. Archiv P. Pittra, PM J.A.K., krabice 35 – novinové výstřižky. Dr. PALM, W.: *Die Wahrheit über Valka*. November 1952.

³⁵⁶ *Neue Zeitung*, Berlín 12.2.1954. Převzato z PITTER, P.: *Nad vřavou nenávisti*, str. 198.

³⁵⁷ Komunisté záměrně ignorovali termín exulant, který má v sobě politický a morální aspekt a užívali termínu emigrant, jenž je spojen s dobrovolným opuštěním vlasti.

³⁵⁸ Pikantní je, že J. Hochman později také „zradil“ a utekl z ČSR.

v táborech, zklamání ze Západu a případné kajicné návraty. Stále je zde kladen do kontrastu život prominentů, kterým je vyplácena bohatá apanáž od Američanů a kteří si žijí v klidu a pohodlí a na druhé straně bídny život řadových „emigrantů“, jenž je také námětem mnoha karikatur, které jednotlivé kapitoly prokládají. Vedle své bujné fantazie čerpali autoři i z výpovědí navrátilců, zadržovaných agentů – chodců a také ze západního tisku. Zde narážíme na zajímavý fakt, že při popisování určitých negativních jevů nemuseli komunisté až tolik fabulovat, neboť bohatým zdrojem jim mohly být právě i články některých západních autorů. Rozdíl je v tom, že zatímco u těchto nacházíme prvek lítosti s těžkým osudem uprchlíků a lidí bez domova a zároveň i výzvy k řešení tohoto problému, u komunistických autorů toto pochopitelně chybí a celým textem se jako červená niť táhne nenávisť vůči těm, kteří si zvolili jiný život než v komunistickém „ráji“.

Druhým příkladem je pak román Zdeňka Pluhaře *Opustíš-li mne*, jehož hlavním dějištěm je právě tábor Valka. Hlavními postavami románu jsou tři kamarádi, kteří z touhy po dobrodružství a mladické nerozváznosti opouští rodnou zem. Ve Valce se setkávají s řadou dalších postav – zneuznaným profesorem, starou hraběnkou, čtyřčlennou polskou rodinou, již je znemožněna emigrace, neboť dcera trpí TBC; mladou ženou hledající svého muže, jímž není nikdo jiný než sudetský vysídlenec; krásnou dívkou, která se dá zlákat k prostituci či vedoucím výboru alkoholikem tátou Kodlem, jenž se svou ženou tahá za nitky charitativních a pomocných organizací atd. Vztah tří mužů se během mnohaměsíčního pobytu mění a původní přátelství se rozpadá. Zatímco jeden po vyzkoušení pracovního místa propadá zločinu, druhý po odmítnutí studijního víza, na základě udání, propadá depresím a na konci románu páchá sebevraždu, třetí z party, zpočátku nesmělý hoch, odchází do cizinecké legie, ze které po čase prchá zpět do Valky, kde se spolu s mladou dívkou rozhoduje k návratu domů. Jejich šťastným padnutím na rodnou hroudu pak román končí. Je zjevné, že Pluhař sepsal román na základě svědectví těch, kteří v táboře život zakusili,³⁵⁹ objevuje se v něm totiž množství jevů a problémů, se kterými se zde lidé skutečně potýkali, vesměs však těch negativních. Ačkoli se autorovi musí přiznat i určitá umělecká kvalita, je jeho román tendenční, neboť zdůrazňuje negativní aspekty, zatímco pozitivní zcela opomíjí. Název *Opustíš-li mne*, který pochází z básně Viktora Dyka, má

³⁵⁹ Dokládá to i vzpomínka spisovatele a pozdějšího exulanta Otto Ulče, jenž se ve Střibře zúčastnil „ideologicky vyztužujícího“ literárního večera, se kterým Pluhař objížděl okresní města: „Doprovázel ho málomluvný bývalý příslušník cizinecké legie, účastník francouzského debaklu ve Vietnamu. V té době se nenosilo oslovení pane a soudruh se nehodilo, tak ho Pluhař oslovoval tadyhle kolega.“ Převzato z BROUČEK, S. - HRUBÝ, K. – MĚŠŤAN, A.: *Emigrace a exil jako způsob života*. II. symposium o vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. UK Karolinum 2001: MĚŠŤAN, A.: *Odras způsobu života emigrace v literatuře*. str. 53 - 81.

představit uprchlíky jako zrádce nejen z pohledu komunistů, ale i z pohledu starých vlastenců.³⁶⁰ Ostatně hrdiny románu jsou nakonec ti, kteří se pokorně vrací zpět do vlasti. Nutno ještě dodat, že Pluhařův román z roku 1957 slavil obrovský úspěch a dočkal se nejen v českém jazyce hned několika vydání.

Mezilidské vztahy a atmosféra ve Valce

Vztahy s německým obyvatelstvem

Vztah běžných německých obyvatel k „Valkařům“ byl do velké míry formován právě tiskem a vyjádřeními radních či vládních úředníků, kteří často připomínali, že fungování tábora a péče o neproduktivní cizince za branami města jsou financovány i z kapes daňových poplatníků³⁶¹, na druhou stranu i osobními a zprostředkovanými zkušenostmi. Je pochopitelné, že lidé, kteří během bombardování ztratili své domovy a žili v dočasných příbytcích v blízkém či vzdálenějším okolí města, nebyli nadšeni z cizinců, jimž bylo bezplatně poskytnuto ubytování nedaleko města. Nelze však rozhodně toto tvrzení považovat za všeobecně platné, jak vyplývá i ze sdělení některých narátorů: *„Musím říct, že k nám všichni Němci byli velice slušní, kromě pár lidí na ulici, kteří nám říkali nepěkný jména, byli jinak fér. Zubař mi spravil zuby, na poště se mnou dobře zacházeli a když se jim něco prodávalo, doufám, že nás neošidili víc než by ošidili [smích] ty své soukmenovce (...).“³⁶²*

Tiskové zprávy vládních úředníků, často zpravující o tom, kolik peněz péče o cizince bez domova stojí, byly vždy doprovázeny výzvami k cizincům, aby se v Německu chovali jako hosté a projevovali určitou vděčnost vůči německým občanům a orgánům, kteří je přijali. Z výpovědi jednoho narátora, vyplývá, že případnou loajalitu Němci i přes ony výzvy asi příliš neočekávali a její prokázání dokázali ocenit: *„Když byl Berlín obléhán, tak Němci vyhlásili, že na každém dopisu je dobrovolná přirážka, myslím, že to byl asi 1 feník*

³⁶⁰ Tamtéž.

³⁶¹ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 236. Na začátku roku 1950 stála bavorský stát a jeho obyvatele péče o 1550 uprchlíků ve Valce měsíčně 130.000 DM. Náklady pro všechny spolkové země se zvýšily s 30.6.1950, kdy až na výjimky končila péče IRO a němečtí plátcí daní museli převzít péči o 160.000 cizinců bez domova. Podle sdělení O. Lütkeho z Oddělení pro uprchlické záležitosti.

³⁶² Rozhovor se S. Šimsovou.

[spíš méně - poopraveno později B. Š.], nějaká absurdně nízká přírážka na pomoc tomu leteckému mostu do Berlína. A když jsme my psali dopisy a přišli jsme na poštu, tak oni viděli, že jsme cizinci, tak nám vůbec ani nenabízeli, to oni považovali za svou věc. A když jsme jim řekli, že si připlatíme, tak byli velice potěšeni. Ale nemutili to.³⁶³

Ve vztahu početných sudetských Němců, vysídlených z ČSR zejména do Bavorska, k československým uprchlíkům se však často zrcadlily válečné a poválečné časy. Proto byli mnohdy uprchlíci přijímáni s nechutí, jak dokládá i jeden narátor, který se přes podobné zášti, ačkoli k nim právě on mohl mít důvod, snažil přenést: „No, divil bych se, kdyby nás měli rádi. Víte, jak jsem přešel hranice, protože jsem došel na německou stanici, tak mne kontrolovali a začali mi říkat, jak jsme je vyhazovali. Já jsem nemluvil o tom, že můj otec zahynul v Osvětimi, protože jsem to pokládal pod svou důstojnost. No ale stejně, nemohli nic moc dělat, museli se chovat korektně, museli mě předat těm Američanům a tak dále.“³⁶⁴

Při otevírání Valky pro uprchlíky z ČSR v listopadu 1949 se ze strany německých vysídlelců, žijících v táborech naproti, ozývaly protesty. Vzhledem k obavám ze střetů mezi oběma skupinami nebyl vzájemný vstup do táborů povolen. O napjatém vztahu, který se tu a tam projevoval naštěstí jen ve slovní podobě, se můžeme dočíst i v jedněch vzpomínkách: „Hned vedle našeho tábora byl tábor Němců odsunutých ze Sudet. Tam také chodila pošta, která se u nás rozdělovala pro náš tábor. Mezi námi a Sudetáky bylo dosud dost napjaté ovzduší. Jednou jsme šli na procházku po úzké pěšince v lukách, kde jsme potkali starší ženu. Zatarasila nám cestu a nepěkně nám nadávala.“³⁶⁵

Mezi našimi uprchlíky a vysídleními ze Sudet však nebyla nepřekonatelná bariéra, spojoval je podobný zážitek ztráty domova, vlasti, majetku, sociálního postavení, podobný zážitek vykořenění a nutnosti adaptace na nové prostředí. Stejně jako ostatní cizinci, nebyli ani němečtí vysídlení v Německu přijímáni s otevřenou náručí. Podle jednoho narátora, žijícího od poloviny 50. let opětovně v Německu, se vztahy zproblematizovaly hlavně se zakládáním organizací vysídlelců: „Tam v blízkosti byl taky tábor, ze kterého bylo vytvořeno sídliště Langwasser, kde ubytovávali ty naše Spätaussiedler, ty naše dodatečně odsunutý. Ale tohle, jaksi, ta bída nás spojovala. Někdy přirozeně říkali, tak nás jste vyhnali a teď jste rádi, že my vás tady přijímáme. Tož to mělo něco do sebe. Ale jinak si nevzpomínám, že by tam docházelo mezi jednotlivci... Ty problémy teprve začaly, když se začali organizovat ti naši vysídlení, ty jejich organizace byly přirozeně jaksi revanšistické,

³⁶³ Rozhovor s B. Šimsou.

³⁶⁴ Rozhovor s O. Černým.

³⁶⁵ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

i když byly zakládány pod tou americkou vládou, tak se musely zaručovat, jak jsou strašně mírumilovný. A proto i ta jejich organizace, která trvá, má ten nevinný název Krajské sdružení. ³⁶⁶

O proměně smýšlení o Němcích mluvil jeden narátor, do jehož výpovědi se pravděpodobně promítají nejen zkušenosti z doby jeho pobytu v uprchlických táborech, ale i z doby pozdější, kdy Německo služebně navštívil. Nakolik byl podobný posun v hodnocení Němců obvyklý, si netroufám odhadovat, stejně jako nakolik a kdy skutečně taková proměna mezi Němci proběhla.³⁶⁷ Výpověď narátora také informuje o možnostech a způsobech tehdejší dopravy a zároveň o osvobozujícím pocitu volnosti, který člověk mohl při takovém „nekonečném“ cestování zažít: *„Protože ty železnice už fungovaly, ale byly opraveny jen jako jednokolejné, takže se jelo přes celé to Německo takřka krokem. I ta cesta stopem trvala vždycky dlouho. Američané někdy brali, ale mně nikdy nevzali, oni vždycky jeli jen krátké štreky, ale Němci brali hodně. A bylo zajímavý, ono se to člověku protáhlo, já si vzpomínám, že jsem vůbec nemyslel na jídlo a pití, nic, člověk jenom jel, vydanej úplně osudu. A už byla noc, úplná tma a Němci stavěli a brali. Já jsem se o německém národě hodně poučil a často na to myslím, jak ten národ utrpěl takovou drtivou porážku, že si vlastně toho Hitlera sám zvolil a oni jako velmi vyspělý národ, každý si to do hloubi duše uvědomoval, to není takové to šolichání minulosti. (...) Ne, tehdy se ti Němci opravdu měnili a úplně se změnili. A také neměli co ztratit. Oni klidně, člověk je nemohl okrást, oni přišli o všechno čili on vám v noci klidně zastavil. Mně jednou zastavil motorkář a vzal mě, v noci. A jednou se mně stalo, že mně zastavil Sudeťák. Ptal se: „Odkud jste? No, mně jste odsunuli.“ Ale stejně mne vzal a povídal si se mnou.* ³⁶⁸

Pokud pojednáváme o vztazích cizinců a německého obyvatelstva v poválečné době, není možné opomenout vztahy s německými ženami, jichž byl v této době nadpočet. Řada z nich ztratila skutečného či potenciálního manžela a mezi cizinci, u kterých naopak převažovala mužská populace, hledala partnera. Zatímco některé z nich si od tohoto partnerství slibovaly odchod z rozvráceného Německa, někteří muži zase možnost rychle se usadit a nečekat tak na dlouhou proceduru vystěhování. Námluvy probíhaly buď ve městě nebo přímo v blízkosti tábora: *„(...) v Německu byl možná jeden muž na 4 ženy, takže německé ženy se rády potulovaly kolem tábora, aby si každá odvedla s sebou domů nějakýho českýho chlapce. Tam byla hospoda, kde se tancovalo a to se často stávalo, že*

³⁶⁶ Rozhovor s K. Fořtem.

³⁶⁷ Srov. POSNER, G.: *Hitlerovy děti. Synové a dcery pohlavárů Třetí říše o sobě a svých otcích.* Praha, NLN 1993.

³⁶⁸ Rozhovor s B. Šimsou.

večer si už nějaký chlapec do kartonu, kufry jsme neměli, dával svých pět švestek a stěhoval se k nějaké válečné vdově německé.³⁶⁹

Případné soužití německých žen a uprchlíků mohlo být ale komplikováno například věkem: „(...) protože ony byly starší a nabízely tomu našemu chlapci byt a teplo domova a děti případně, prostě to německé prostředí, které už bylo trošku konsolidovaný, protože Němci už pracovali. Takže z toho vznikaly taková skoro-manželství, ale zase to nemělo budoucnost, poněvadž se někdy stalo, že si potom ten náš český skoro-manžel vzal svou dceru, protože ta mezitím dožrála do věku, který byl vhodnější pro jeho manželku, zatímco ta jeho skoro-manželka už teď byla o deset let či víc starší.³⁷⁰

Zájem o německé ženy se samozřejmě odvíjel také od osobních zážitků z druhé světové války a tak pro mnohé byla představa soužití s německou ženou naprosto nemožná. Objevovali se i tací, kteří osamocené ženy využívali jen pro svůj osobní prospěch: „Byl tam jeden, kterej s námi spal na té cimře a přitom měl peníze, šatil se v nejmodernějších drahých šatech. Proč? Protože měl německou milenku a on se tím netajil. V Německu nebyli muži, takže tam hoch, který chtěl zůstat v Německu, neměl problém získat partnerku, která měla peníze a všechno. Ale on dál žil v táboře, s ním se nedalo o tom hovořit, kluci starší ho neustále napadali a on je vždycky sprostě odbyl a nebavil se s nimi.³⁷¹

Podobně i další narátor připomněl ty, kteří důvěřivosti žen zneužívali k jejich okrádání, což v důsledku opět zhoršovalo vztah německé populace k táborovým obyvatelům: „Ale pak tam byli zas jiní, chodili do kaváren, kde byly německý vdovy, tenkrát bylo tolik ženskejch, tak oni se dali s nějakou do řeči, ta je vzala na byt a okradli ji. To zas byli takový typy, který šli za tím účelem, aby ji mohli okrást.³⁷²

Vzájemný vztah byl ovlivňován i znalostí německého jazyka, který nebyl ani po letech strávených v táboře vlastní všem, což se týkalo především ostatních národností žijících v táboře.³⁷³

Multikulturalita Valky

Svět, který sdílíme s ostatními lidmi je vždy průsečíkem, prolínáním a konfrontací dalších dílčích světů, například světů zdravých a nemocných, vzdělaných a nevzdělaných,

³⁶⁹ Rozhovor s K. Fořtem.

³⁷⁰ Rozhovor s K. Fořtem.

³⁷¹ Rozhovor s B. Šimsou.

³⁷² Rozhovor s J. Brychem.

³⁷³ Archiv P. Pittra, PM J.A.K., krabice 35, Nürnberger Nachrichten z 5.10.1951.

dospělých a dětí, věřících a nevěřících, světů profesních. Do některých vstupujeme z vlastní vůle, do některých jsme manipulováni, do jiných se propadáme na různě dlouhou dobu.³⁷⁴ V internacionálních uprchlických táborech, které v jinak homogenní německé společnosti tvořily jakési ostrůvky odlišné kultury v širokém slova smyslu, navíc koexistovaly světy různých národnostních, konfesních, sociokulturních a jazykových skupin. Vzhledem ke složení táborového obyvatelstva můžeme Valku označit skutečně za multikulturní prostor a tázat se, nakolik tyto světy jen paralelně probíhaly a nakolik se prolínaly, ovlivňovaly či střetávaly. Jakkoli byla struktura obyvatel tábora různorodá, všem byla společná vykořeněnost ze svého domovského prostředí, jež v sobě obsahuje jazykové, náboženské, národnostní, sociální a kulturní aspekty.

Ačkoli byla Valka táborem otevřeným a lidé se mohli volně pohybovat, žili do velké míry odloučení od okolního cizojazyčného obyvatelstva. Pomineme-li uprchlíky, kteří v táboře strávili jen několik týdnů či měsíců a zaměříme-li pozornost na osoby dlouhodobě v táboře žijící, zjistíme ze zpráv táborového vedení³⁷⁵ a pamětníků³⁷⁶, že se většina z nich nikdy nenaučila německy. Němčina tak v táboře mezi obyvateli nefungovala jako dorozumívací jazyk, neboť všichni používali svůj rodný a při jednáních s táborovým vedením byli obvykle zastupováni svým barákovým důvěrníkem, který němčinu ovládal. Přestože vzájemnou komunikaci obyvatel hojně zastoupených slovanských národů usnadňovala jazyková podobnost, vedlo mnohdy její váznutí k problémům v každodenním životě, například když se po zřízení výrobní koberců nemohli domluvit dva lidé pracující u stejného rámu.³⁷⁷ Na druhou stranu musela být i tyto jazykové úskalí nějakým způsobem překonána, když fungoval například v roce 1952 komitét několika různých národností.

Početně silné národnostní skupiny měly pochopitelně větší šanci prosadit se v táborovém komitétu, navíc tyto velké skupiny vytvářely kvůli možnostem emigrace komitety vlastní a obsazovaly někdy celé baráky, čímž se některé části nebo ulice rozlehlého tábora národnostně vyhraňovaly. Na těchto místech bychom pak našli i různé služby a obchody, provozované živnostníky dané národnostní skupiny. Táborové vedení podporovalo takové slučování, neboť to snižovalo riziko konfliktů: „*Ta tendence byla samozřejmě, že ti lidé drželi pohromadě národnostním.(...) Samozřejmě i pro tu správu*

³⁷⁴ SEMRÁDOVÁ, I.: Kvalita života v perspektivě sociologie profesních etik. Prolínání a střety „našich světů“. In: Sb. *Morální konflikty v dnešní Evropě. Multikulturalita, tolerance, agresivita, odpovědnost*. Olomouc, Nakl. Univ. Palackého v Olomouci 1998, str. 131-3.

³⁷⁵ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237. Zpráva H. Homeyera do Ansbachu z července 1951.

³⁷⁶ WODIN, N.: *Der glaserne Stadt*. 1983. Převzato z WINDSHEIMER, B. – FLEISCHMANN, M.: *Nürnberg-Langwasser -Geschichte eines Stadtteils*, Nürnberg 1995, str. 92 – 4.

³⁷⁷ Archiv P. Pittra, PM J.A.Komenského, Krabice 35. Nürnberger Nachrichten z 5.10.1951.

bylo jednodušší, když ti lidé stejné národnosti byli spolu, protože se tím také omezily nějaké ty třenice.³⁷⁸ Na druhou stranu každá národnostní skupina byla vnitřně velice diferencovaná, politicky, nábožensky, sociálně atd. a existovaly v ní nejrůznější protichůdné proudy, tudíž se rozbrojům, o nichž bylo pojednáno výše, nedalo zabránit úplně. Protože byl tábor skutečně rozsáhlý a počtem obyvatel se blížil běžné německé obci, bylo možné víceméně žít jen v rámci své národnostní skupiny. Jak široké sociální vazby si lidé vytvářeli, bylo velice individuální. Je však zřejmé, že členové národností, jež byly v táboře zastoupeny minimálně, nemohli využívat vazeb daných automaticky příslušností k nějakému národu a měli tudíž prožitek z multikulturního prostředí tábora dosti odlišný.

Na druhou stranu nebyla v řadě národnostně smíšených baráček odlišná etnická či národnostní příslušnost takovým problémem jako bývalá příslušnost k sociálnímu prostředí, jež je vždy spjata s určitými atributy, představami, hodnotami a návyky, které si jeho členové nesou dál: „*Třeba ty Rusové, to byli většinou primitivní muži, kteří sem byli zavlčeni Hitlerem na práci nebo jako zajatci. Ti nechtěli ani do Ruska ani nikam jinam, ti byli někteří tak primitivní, že sotva dovedli psát. Každý měl takový 3 esšálky, jeden na polívku, jeden na takovej guláš a jeden, nevím, na co ještě. A oni si to nechali dát všechno do jednoho, že se to stejně smíchá v žaludku [smích]. A těm se tam líbilo, poněvadž ty baráky byly nakonec lepší než jaký měli na Ukrajině.*“³⁷⁹ Zatímco pro většinu lidí, prchajících z Čech a zejména z měst, bylo nelehké smířit se s primitivními podmínkami ubytování, stravování či hygieny, znamenal uprchlický tábor pro řadu poválečných DP's, pocházejících z východní Evropy a převážně ze zemědělských oblastí, naopak podstatné vylepšení dosavadní životní úrovně. O kulturní propasti, dané vzděláním a sociálním prostředím, mluvil i jiný narátor: „*Tak třeba ti Ukrajinci, to byli lidi z jiné planety, to bylo zajímavé, při těch bramborách [škrabání brambor při pomocné práci v kuchyni - pozn. H. A.] se mluvilo o všem možném, ale nebyl tam vůbec žádný styčný bod, o čem by člověk se mohl nějak zamyslet(...).*“³⁸⁰

Příbuznost původního sociálního prostředí a životního standardu, úrovně vzdělání, náboženského smýšlení, politických názorů a osobních zájmů vedla osoby různých národností a jazyka k zakládání nejrůznějších spolků či pořádání společenských večerů a sportovních akcí, které svým integračním charakterem přispívaly ke vzájemné kulturní výměně. Existovala snaha propojit i aktivitu dětí různých národností, jejímž

³⁷⁸ Rozhovor s panem O. Černým.

³⁷⁹ Rozhovor s J. Brychem.

³⁸⁰ Rozhovor s B. Šimsou.

výsledkem bylo například společné nacvičení divadelní hry Sv. Mikuláš nebo Slovanská akademie, uspořádaná v lednu 1954 Svazem slovanského Orelstva, v rámci které proběhla soutěž v hudbě, tanci a zpěvu.

Mentalita uprchlíka

Útěk z vlasti je za každých okolností psychicky náročný, neboť člověk se musí vypořádat s velkou životní změnou, která je sama o sobě stresující záležitostí: „*Hned proti vchodu do lágru byla ta velká přijímající kancelář, tak já jsem zůstala s klukama v autě a staroušek [manžel narátorky – pozn. H. A.] šel do té kanceláře a telefonovali na americký středisko. (...) A vyšli během pěti minut, že ho musí vyslechnout, nevěděli, co s náma bude, tak jsme museli zůstat v autě. A ráno se muž vrátil, koukal na mě jako vyjevenej a já si myslela, že se něco stalo (...) a on, abych se podívala do zrcátka v autě a já se podívala a já byla úplně šedivá, úplně jsem zešedivěla. Já jsem tomu nikdy nevěřila, že se dá takhle za noc zešedivět. Mně bylo třicet a já jsem byla šedivá bába.*“³⁸¹

Počáteční radost z úspěšného útěku vystřídá smutek ze ztráty domova, blízkých, zaměstnání, majetku, sociálního postavení a starosti ohledně budoucnosti spojené s úzkostí. Uprchlík může pociťovat také bezmocnost danou cizím prostředím, ve kterém se hlavně zpočátku nemusí orientovat.³⁸² Je pro něj proto důležité umět vnímat své okolí a přizpůsobovat se novým věcem novým: „*My jsme nemohli s sebou brát koruny, ty byly k ničemu, ale vzali jsme si s sebou pár zlatých mincí. To byla docela legrace, když se to měnilo na marky, protože jsou lidi, kteří prodají všechno s výhodou, ale naše rodina byli všichni takový idealisti - intelektuálové, kteří nevěděli, jak na to a vidět mého tatínka, jak prodává zlatou minci, to byla fraška [smích]. Vždycky nějakým způsobem získal nějaký peníze, ale bylo těch peněz děsně málo. Za to si koupil lístek, tehdy ještě nevěděl, že dípici³⁸³ nekupují lístky na vlak, ale jezdí zadarmo na americkou průkazku. A to byla vojenská průkazka, na které bylo napsáno seržant John Brown může jet kamkoliv. A seržant John Brown dojel, předal to druhému, ten vymazal John Brown a napsal tam seržant Smith. A to jste si prostě od někoho vzala a mohla jet kamkoliv. (...) To bylo takový,*

³⁸¹ Rozhovor s V. Vahala. S manželem a čtyřmi syny překročili hranice autem, dopravili se přímo do Valky, kde je čekal první výslech.

³⁸² KABELA, M.: Psychické problémy emigrantů. In: BROUČEK, S. (ed.): Sb. *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Symposium o čsl.vystěhovalectví, exilu a vztazích k domovu*, Karolinum, Praha 2000, str. 112 – 123.

³⁸³ DP, označení pro osoby bez domova, displaced person.

v tom lágru se nekupovaly věci penězi, šmelina by se tomu dalo říct, ale šmelina má špatný přízvuk, tohle bylo jako druh přežití, výměnný obchod.³⁸⁴ Nutno dodat, že takový způsob cestování po okupačních zónách Německa byl díky tehdy vládnoucímu chaosu poměrně častý a tak se průvodčím jako cestovní lístek předkládalo cokoli, co působilo alespoň trošku úředně „a oni mávli rukou a pustili je, protože si mysleli, že zase nějaká mezinárodní organizace vydala nějaký lístek. Tam se všechno dalo zařídit.“³⁸⁵

Při troše snahy se dalo skutečně zařídit ledasco, na černém trhu se například kšeftovalo i s rentgenovými snímky zdravých plic, které vyžadovaly zdravotní komise při vycestování, zařídit se dala ostatně i nová identita: „Jinak ta struktura těch obyvatel byla velice pestrá, opravdu politickéjch emigrantů byla tak polovina. Mnozí lidi utíkali z domu z jinejch důvodů, třeba se chtěl rozvést, tak utekl. V Norimberce se to dělalo tak, že si sehnal svědka, kterýho ani třeba neznal a šlo se k notáři a tam mu on dosvědčil, že ví, že už byli rozvedení.“³⁸⁶ Čachrování s identitou bylo umožněno tím, že řada lidí opustila své domovy bez jakýchkoli dokumentů, aby na hranicích při přechodu nevzbudila podezření nebo se svých osobních dokumentů po přechodu z různých důvodů zbavila, „takže, jak si řekl, tak se jmenoval. A já jsem taky mohl emigrovat do Austrálie na cizí jméno. To moje sestřenice, která byla u IRO zaměstnaná a její přítel, oba už měli papíry, že půjdou do Austrálie, tak on ještě šel do Československa, ale oni ho tam chytli a zavřeli (...) Tak ona mi říkala: Podívej, ty teď nemůžeš emigrovat, tak já ti dám tyhleto papíry, změním fotografii a můžeš emigrovat. Já už ani nevím, měl takový komický jméno, s tímhle jménem a přece jen jsem byl trochu známej v Praze, kdybych tam někoho známýho potkal, takže pak by mně deportovali stejně zpátky. Německo muselo všechny vzít, protože Německo nemělo žádnou politickou pravomoc čili to byl takovej odpadovej koš.“³⁸⁷

Být uprchlíkem znamená velkou závislost nejen na materiálním dobrodiní ostatních, ale do značné míry i na jejich rozhodování. Předstupování před nejrůznější komise za účelem vycestování a nalezení nového domova, opakované prověřování dokumentů a identity, přesuny z jedněch uprchlických středisek do dalších atd., na něž nemohli mít oni sami vliv, muselo být nepříjemné a někdy až ponižující. Snad i proto někdy uprchlíci, zejména pokud se snažili zorganizovat si nějakým způsobem svůj volný čas, obcházeli stanovená nařízení a jednali svévolně, ačkoli tím komplikovali práci lidí a organizací, jež jim vlastně pomáhali: „Najednou řekli, že sto lidí pojedě do jinýho tábora a to jsem

³⁸⁴ Rozhovor se S. Šimsovou.

³⁸⁵ Rozhovor s B. Šimsou.

³⁸⁶ Rozhovor s J. Brychem.

³⁸⁷ Rozhovor s J. Brychem.

nevěděl, jestli mě tam nezařadí, tak jsem v tu dobu odjel pryč z tábora na dva tři dny, abych nemusel jít. Někteří lidé to bylo jedno, ale mě ne, protože jsem obchodoval s tím dřevem a pak zas bylo to Rádio, tak už jsem tam chtěl zůstat. Vždycky, když se řeklo, že někoho odsunou, tak jsem ušel z tábora.“³⁸⁸

Závislost na mnohdy proměnlivých rozhodnutích druhých lidí vedla i k tomu, že mnozí neplánovali svoji budoucnost, žili ze dne na den, aniž by promýšleli, jaké důsledky může mít jejich jednání pro ně samé: „Byli ovšem lidé, kteří zase zneužívali těch lékařských prohlídek, aby se nedostali do transportu, když nechtěli. Třeba vdechovali kakao, aby měli skvrny na plicích. Tam se skutečně žilo z jednoho dne na druhý.“³⁸⁹ Zfalšované skvrny na plicích, charakterizující tuberkulózu, se takovým lidem mohly v budoucnu vymstít, neboť uchované lékařské záznamy je mohly následně vyřadit z takového transportu, do kterého by již chtěli.

O žití ze dne na den, neschopnosti či možná spíš nezájmu vidět důsledky svých činů a egoismu svědčí i další výpověď narátora, který upozornil i na posun hodnot u některých uprchlíků: „Američtí Češi tam darovali knihovnu, takže tam byla celá encyklopedie Britannica a knihy, no a jeden muž, který žil na stejné cimře jako já, tak zrovna dostal papíry do Kanady, do Alerty. (...) Tak ten prostě šel do encyklopedie Britannica a stránku A, Alberta si vytrhl ten den, co jel. To ukazuje, jak lidé, kteří žijí z jednoho dne na druhý, jak mají úplně jiný postoj k hodnotám. Ti dobře smýšlející Češi dali za své peníze základ krásné akademické knihovny a ten muž, co jel do Alerty, si vzal stránku o Albertě(...).“³⁹⁰ Podobně bychom se mohli ptát, zda takový posun hodnot neumožnil prvním obyvatelům Valky, i přes protesty táborového vedení, rozebírat prázdné baráky, jež měly v dalších měsících sloužit jiným. Smutnými příklady již skutečně vypjatého egoismu pramenícího nejen z daných podmínek, ale i z charakterových vlastností, mohou být různá udání či podsouvání rentgenových snímků tuberkulózních plic někomu jinému za účelem znemožnění jeho emigrace a tím uvolnění místa v emigračním programu pro sebe. Na druhou stranu je nutné zdůraznit, že důležitou roli hrála i vzájemná solidarita a podpora mezi lidmi.

Zatímco některým lidem nebylo zatěžko přizpůsobit se daným „abnormálním“ podmínkám včetně toho, že se člověk občas zachová tak, jak by ve svém dřívějším „normálním“ životě nejednal, jiní to nesli těžce. Jedna narátorka si svůj pocit osobního

³⁸⁸ Rozhovor s J. Brychem.

³⁸⁹ Rozhovor s B. Šimsou.

³⁹⁰ Rozhovor s B. Šimsou. V tomto případě mluví o zkušenosti z tábora Ludwigsburg, která je však přenositelná i na Valku.

selhání, svědčící o silných vštěpených morálních zásadách, a nutné nápravy přenesla do dalšího života: „*Ten duševní stav lidí kolem mě, zločinnost, špína, nedostatek hygieny, ten byl strašný, když jste v normální domácnosti, kde je všude čistota (...) a pak ta nepoctivost všech lidí, krást bylo docela normální a co mě tížilo taky, že my jsme museli taky krást, to moje děti nemohly pochopit, že jsem jim nedovoľovala na polích utrhnout ani klásek, protože my (...) jsme si rozhodli, že nekrademe nikde jinde, ale na polích si sebereme, co tam roste, protože to dává Pánbůh a tak to není tak velkej hřích a to mě hrozně tížilo, že abych se uživila, že jsem musela nějaký ty jabka a kukuřice sbírat. A ovlivnilo mě to na celý život, já jsem tak úzkostlivě poctivá, protože jakmile jsem odešla, jsem si říkala, tak teďka tohle musím dát do pořádku, protože tohle je skvrna na mém lidským štítě (...).*“³⁹¹

Táborová psychóza

Protože se zejména v první fázi „emigrace“ vyskytuje u lidí přecitlivělost, podrážděnost a zranitelnost³⁹², musel být pobyt v davovém táboře, v němž neexistuje duševní hygiena a soukromí, velice obtížný: „*Navzdory tomu, že se lidé mohou v táboře volně pohybovat, máme dojem, že Valka je velké vězení, protože tolik jeho obyvatel nemá absolutně žádnou možnost odejít a žít někde jinde. Jeden druhému je tak blízko, že slyší vrzání postele za stěnou. Mízi stud, jemnocit, sebeucta a lidská důstojnost. Lidé, kteří měli dřívě slušné společenské vychování, vyřizují si teď své intimní a jiné spory hrubým způsobem přede dveřmi. Přidá-li se k tomu alkohol, je to peklo*(...).“³⁹³

Jak potvrzuje jedna narátorka, díky nedostatku soukromí slyšíte a vidíte i to, co nechcete: „*Byl tam muž, který bil svou ženu, to bylo strašný, to bylo strašný. Ten byl kousek dál od nás, ale to všechno víte, nemůžete se tomu vyhnout.*“³⁹⁴ Život na omezeném prostoru s lidmi, kteří mají jiný životní styl, zásady a hodnoty, přináší nutnost vyrovnat se nějakým způsobem s nastalým ponorkovým prostředím: „*Každá ta cimra, to bylo takové akvárium, které se dnes k pobavení televizních diváků dělá v těch ponorkových programech, to jsou lidi, kteří jsou naprosto nekompatibilní. (...) To je takový ten způsob lidské interakce, nekompatibilní lidi, co si jenom lezou na nervy. Takže (...) tam bylo pár hochů, kteří chtěli hlavně pryč a kteří žili jen pro to, aby se najedli a neměli vůbec o nic zájem. Pak tam byli*

³⁹¹ Rozhovor se S. Šimsovou.

³⁹² DIAMANT, J.: str. 22.

³⁹³ PITTER, P.: str. 189.

³⁹⁴ Rozhovor se S. Šimsovou.

*takoví, co byli úplně posedlí tím, aby vyhubili štěnice, takže ti pořád mlátili štěnice. Já jsem se s nimi nestýkal, protože jsem ráno zmizel a chodil jsem někdy až pozdě večer domů.*³⁹⁵

Pobyt v táboře zhoršovaly i běžné špatné lidské vlastnosti, které vyvřou ve zvýšené míře na povrch v každém omezeném prostoru, v němž jsou limitované zdroje: „*Nikdo nevěřil nikomu. Nebo, když se lidi dostanou do nouze, tak jsou závistiví. Někdo třeba přeplaval řeku a neměl nic a záviděl, že my jsme měli kabáty. Takže lidé dovedou být zlí a závistiví za těchto okolností...*“³⁹⁶ Vedle vzájemné nedůvěry a závisti se objevoval i nedostatek pochopení pro potřeby toho druhého: „*Byla tam YWCA a maminka tam posílala sestru, aby si zahrála na píáno, ale ona to nedokázala, protože když požádala, aby ztlumili rádio, tak to nikdo neudělal.*“³⁹⁷

I přes některé prožité negativní zkušenosti se někteří narátoři snažili o objektivní posouzení stavu, výpověď tohoto narátora však může být ovlivněna i tím, že sice v táboře strávil několik měsíců, jako kněz však bydlel s ostatními katolickými duchovními na faře v klidnějším prostředí, finančně ho podpořil příbuzný v USA, měl možnost emigrovat a oporou mu byla jistě i jeho hluboká víra v Boha: „*Jaksi ty stíny života tam všechny existovaly, ale zase nebyly takový, že by to úplně znásilňovalo člověka, bylo tam taky hodně idealismu a pomoci.*“³⁹⁸

Život tolika lidí na malém prostoru by jistě býval snesitelnější, kdyby lidé naplnili den nějakou smysluplnou činností či prací, z níž by se vraceli do tábora zdravě unaveni. Ne všichni však toho byli schopni a ne vždy to bylo možné, proto byla řada lidí odkázána celý den na táborové prostředí a baráky, což vedlo ke „*stálým třenicím, lidé se stávají podrážděnými, neschopnými se přenést přes maličkosti a klepy. V táboře Valka se rozšířila skutečná táborová psychóza.*“³⁹⁹

Táborovou psychózu ohlásil svým nadřízeným po svém nástupu i táborový vedoucí H. von Homeyer. Vinu za permanentní krizi v táboře dával nejen alkoholu, zahálce, extremistickým skupinám, komunistické propagandě a některým svárlivým jedincům, ale i neohrabanosti a pomalosti německých úřadů, které veškeré žádosti vyřizovaly velmi zvolna, lhostejně a s nedostatkem porozumění, neboť se jednalo o cizince. Rovněž podal stížnost i na některé německé zaměstnance v táboře, kteří odmítali spolupracovat s táborovým výborem, v němž působili cizinci. Bezúspěšně také žádal, aby se Valka stala

³⁹⁵ Rozhovor s B. Šimsou.

³⁹⁶ Rozhovor s R. Locherovou.

³⁹⁷ Písemné vzpomínky B. Rysové.

³⁹⁸ Rozhovor s K. Fořtem.

³⁹⁹ PITTER, P.: str. 189.

zcela samostatnou obcí se svou vlastní samosprávou a představiteli namísto „hřbitovem nadějí a ostudnou výlohou západního světa“.⁴⁰⁰

Na psychóze v táboře Valka se podepisovalo i sociální vyloučení jejích obyvatel, kteří sice byli zahrnuti do záchranné sítě sociální pomoci, žili však v dosti primitivních podmínkách na okraji majoritní společnosti, navíc jazykově a kulturně odlišné, odříznuti ve velké míře od trhu práce a za permanentních útoků médií, jež zobecňovala kriminální chování jedinců na všechny obyvatele. Ne všichni, kterým se na obzoru nerýsovala naděje na odchod z tábora, byli schopni život v takových podmínkách unést a některé zklamane uprchlíky dohnalo zoufalství dokonce až k návratu domů, přestože si byli vědomi potrestání.

Strategie přežití

Při rozhovorech s narátory jsem si kladla otázky, co lidem v uprchlickém táboře pomáhalo přežít a zároveň si udržet morální integritu a jakým způsobem zvládali tamní stresující situaci. Přestože si tito lidé vybrali svobodu, byli do značné míry odkázáni na rozhodování druhých a tím byl prostor pro jejich vlastní rozhodování a jednání danými podmínkami omezen. Jak však řekl Viktor Frankl: „*Člověku mohou vzít úplně všechno až na jediné: konečnou svobodu při rozhodnutí, jak se v předem daných podmínkách zachová.*“⁴⁰¹ Zachovat si v omezených podmínkách schopnost sám se řídit, uchovat si svobodnou volbu svého chování, znamená rovněž uchovat si důstojnost. Ačkoli byl způsob vypořádání se s touto nezvyklou životní situací velmi individuální, myslím, že se lze z výpovědí narátorů – politických uprchlíků vyvodit určité společné rysy.

„*Uprchlík nebyl člověk, kterého by brali do vatičky, musel se sebe starat a v těžkých podmínkách.*“⁴⁰² Odhodlat se k útěku, opustit vše známé, znamená mít silný motiv, ujasněnou stupnici mravních hodnot a promyšlený životní cíl.⁴⁰³ Jen pokud lidé skutečně vědí, proč to činí, mohou se snáze vyrovnat s abnormální situací, kdy se náhle z „někoho“ stanou „nikým“, musí se přizpůsobit novému prostředí a osvojit si řadu nových věcí. Oporou nebo břemenem, tak jako v zemi, kterou opustil, je pak člověku jeho charakter: „*Já jsem nikdy nelitoval, že jsem odešel. (...) Lidé, kteří byli opravdu v nebezpečí svobody,*

⁴⁰⁰ StAN, Reg. Sg. 630, Karton 237. Zpráva H. Homeyera státnímu sekretáři Dr. Oberländerovi z 16.8.1951.

⁴⁰¹ citát Viktora Frankla in: TODOROV, T.: *V mezní situaci*. Mladá Fronta, Praha 2000, str. 68.

⁴⁰² Rozhovor s K. Fořtem.

⁴⁰³ DIAMANT, J.: str. 15 - 25.

života a tak dále, tak si nikdy nestěžovali, i když to bylo špatný, poněvadž věděli, že pořád je to lepší. Kdežto ti, kteří si stěžovali, tak to byli ti, kteří si mysleli, že jim ti pečeni holubi budou litat do pusy čili to je také jedno z těch měřítek, které jste tehdy měla.“⁴⁰⁴

„To udělá člověka silným a to se naučíte, buď vás to naučí nebo úplně položí. Někdo, kdo je asi slabší, to asi nevydržel. Taky v tom lágru byly případy, že se někdo zbláznil. (...) Změnilo to dost lidem život, to je jasný. Musíte mít otevřené oči a přizpůsobovat se, jinak to nejde.“⁴⁰⁵

Narátoři, patřící před svým nuceným odchodem za hranice převážně ke střední a vyšší střední třídě, se jako uprchlíci ocitli na materiálním dně, závislí na pomoci druhých lidí. Přestože určitou malou roli hrál i ekonomický kapitál, mnohem významnější byl kapitál kulturní a hlavně sociální. Šíře sociálních vztahů člověku usnadňovala jak pobyt v táboře tak i zvýhodňovala jeho pozice při snaze tábor opustit. Ačkoli byl nutný pro pobyt v táboře i určitý egoismus, neméně důležitou roli hrála vzájemná solidarita fungující uvnitř určité sociální sítě, jež člověk kolem sebe rozvinul na národnostním, náboženském, politickém, kulturním, vzdělanostním nebo profesním základě.

Rovněž bez psychologické opory, kterou přinášela rodina bylo obtížné přežívat: „Hlavně utíkali mladíci, mladých žen, to bylo málo. V těch 40. letech samotné ženy neutíkaly, no a těm mladejm samozřejmě bylo líto, že neměli rodinu.“⁴⁰⁶ Chybějící rodinu mohli nahradit právě přátelé: „Také skauti byli velmi přátelští a pomáhali mi snášet život, když jsem tam zůstala sama v době, kdy vypukla korejská válka a kdy byl Karel v Manchesteru a Joviš se Sylvou v Ludwigsburgu.“⁴⁰⁷ Názory, zda bylo možné navázat v podmínkách uprchlického tábora dlouhotrvající a plnohodnotné přátelství, se však u některých narátorů liší: „Štěstí tohoto období bylo, že jsem tam měl možnost poznat fantastické lidi, se kterými jsem byl ve styku celá další léta.“⁴⁰⁸ Oproti tomu jiný narátor uvedl, že „tam nebylo možno vytvořit přátelství. (...) to byla taková průchozí část života, kde člověk přátelství nenavazoval.“⁴⁰⁹ Jistou roli hrálo nejen štěstí na setkání, ale i otevřenost vůči navazování nových kontaktů a ta mohla být větší u lidí, kteří utekli sami, než u těch, kteří za hranice odešli s přáteli nebo s rodinou.

Odejít s rodinou, případně s dětmi, znamenalo na jedné straně psychologickou oporu, zároveň však větší zodpovědnost. Pokud měly děti fungující rodinné zázemí, pobyt

⁴⁰⁴ Rozhovor s O. Černým.

⁴⁰⁵ Rozhovor s R. Locherovou.

⁴⁰⁶ Rozhovor s R. Locherovou.

⁴⁰⁷ Písemné vzpomínky J. Maiwaldové.

⁴⁰⁸ Rozhovor s O. Černým.

⁴⁰⁹ Rozhovor s B. Šimsou.

v táboře „*snášely dobře, pro ně to byla legrace, přizpůsobily se mnohem snáz než my dospělí,*“⁴¹⁰ kteří se čím starší tím hůře zbavují pout k prostředí, ze kterého pocházejí. Narátorka, která byla ve Valce jako dítě, popisuje téměř roční pobyt jako poměrně bezstarostný: „*My jako děti jsme si šly hrát, tam byl ten velký stadión Hitlera a my jsme tam běhaly a hrály si. To jsem si neuvědomovala jako dítě, že je to tak slavný místo. Musím říct, že mám docela hezký vzpomínky, byl tam Sokol, Skaut, tu školu jsme tam měly, to divadýlko nám hráli maňáskový a byly tam různé oslavy, to vím, že jsem tam recitovala(...).*“⁴¹¹

Tak jako přežívání v táboře ulehčoval kontakt s blízkými lidmi, hrálo stejně podstatnou roli zabránění kontaktu s lidmi, s nimiž vztahy přátelské být nemohly. Ostražitost vůči lidem vybudovaná na základě špatných zkušeností z doby pobytu v uprchlických táborech se mohla přenést i do dalšího života: „*Po prvním střetu s prchalovci a se slovenskými separatisty se jim člověk vyhýbal. A to je taky zajímavý, my jsme se pak celá dlouhá léta vyhýbali Čechům, celá dlouhá léta. Protože mě okradli na české cimře po prvních dvou dnech, S. K. [známý narátora – pozn. H. A.] nám otrávil, přáteli nedovolili emigrovat, protože na něj bylo udání a ve Valce se ztrácely dopisy a balíčky, když někdo něco poslal, nějací naši známí. (...) Těch Čechů, se kterými jsme se stýkali potom v Anglii bylo úplně nepatrně, člověk se jim vyhýbal z tohoto důvodu. (...)*“⁴¹²

Situace mnohdy uprchlíkům nedovolovala připustit si skutečné prožitky, pocity ztráty, obav a stesku, a tak často docházelo k jejich potlačování a vytěšňování: „*Ten můj stav mysli v těch prvních týdnech a měsících po tom příchodu do Německa, byl takový [odmlka], mně se to právě všechno slévá, ta data a některá místa, protože on se člověku zastavil čas a zastavil se asi i ten psychologický čas. On na to člověk nemyslel, to nešlo si sednout a najednou si říct: ‚Jestlipak oni přešli ty hranice, kde jsou, jestlipak já je ještě někdy uvidím [miní svou přítelkyni a její rodiče, s nimiž se měl hned po přechodu hranic setkat, ale shodou okolností k tomu došlo až později – pozn. H. A.], co dělají moji rodiče doma‘, to byla taková obrana, že člověk na to nemyslí a zaměstnává se tím přežitím z jednoho dne na druhý a tím absolutně anomálním způsobem života.*“⁴¹³

Politickým uprchlíkům, s nimiž jsem měla možnost se setkat, jistě pomáhala víra, že nastalá politická situace nebude dlouho trvat a že se brzy budou moci do svých opuštěných domovů vrátit. Ani tato víra však nebyla v každodenním životě samospasitelná a bylo

⁴¹⁰ Rozhovor s V. Vahala.

⁴¹¹ Rozhovor s R. Locherovou.

⁴¹² Rozhovor s B. Šimsou.

⁴¹³ Rozhovor s B. Šimsou.

nutné nějakým způsobem naplnit čekání na emigraci, které se „*zdálo strašně dlouhé, i když to byla relativně krátká doba.*“⁴¹⁴ Právě aktivní postoj k životu a obrat k budoucnosti namísto k minulosti byl klíčovým pro zvládnutí takové situace.

Tímto se dostáváme k široké otázce trávení volného času, neboť jeho aktivní využití bylo pro zachování duševního zdraví vykořeněných lidí nepochybně klíčové. Mnou oslovení narátoři dokázali pro sebe nalézt zajímavou a velice často i užitečnou činnost, která je duchovně i fyzicky udržovala: učili se jazyky, snažili se sportovat, kulturně žít, pracovali přímo v táboře či mimo něj, pomáhali ostatním, přičemž nesmíme opomenout, že veškeré tyto aktivity však zastíňovala zcela zásadní snaha dostat se z táborového prostředí ven. Protože bylo již mnohé k tomuto tématu v předchozích kapitolách napsáno a jednotlivé možnosti nastíněny, ráda bych nyní výše zmíněné jen doplnila o výpovědi těch, kteří svůj volný čas mimo jiné věnovali dětem:

„Když jsem byla v Chamu⁴¹⁵, tak jsem spala celý dny i noci a když jsem byla ve Valce, tak jsem pracovala ustavičně. Protože tam bylo tolik věcí, co se musely dělat. Byly tam ty děti ve škole, který potřebovaly pomoci, byly tam ty mimoškolní činnosti, který jsme pro ně dělali. Třeba jsme dělali loutkový divadlo, (...) jeden elektrikář nám tam udělal, nevím, jak na to sehnal materiál, osvětlení. Přicházely se na to dívat jenom děti, ale bylo to něco, jednou týdně měly divadelní představení. Muselo se to napsat, některý ty příběhy psaly děti.“⁴¹⁶ Během několika měsíčního pobytu v táboře uvedli ve spolupráci s dětmi asi deset her⁴¹⁷, z nichž některé čerpaly s klasických pohádek, některé vycházely celé z jejich fantazie. Všechny příběhy měly výchovný aspekt, jejich hrdinové, vyrobení ze starých látek a punčoch, byli zvědaví a rádi objevovali nové věci. Důležitou roli v představeních hrála i symbolika, například zakletá princezna představovala ztracenou svobodu, o kterou bylo nutné bojovat. Řada her byla zasazena do reálií uprchlického tábora nebo poválečného Německa, setkáme se v nich proto i s Amerika Häuser, měnovou reformou, nedostatkem másla, screeningy, komunistickými agenty, zdravotními komisemi apod. Nedělní odpolední představení přinášela potěšení nejen dětským divákům, ale i jejich autorům: „(...) na to

⁴¹⁴ Rozhovor s O. Černým.

⁴¹⁵ Tranzitní uprchlický tábor.

⁴¹⁶ Rozhovor se S. Šimsovou.

⁴¹⁷ Libreta her z roku 1950 (*Kouzelný meč; Dlouhý, Široký a Bystrozraký; Dcera rybářova; Bratříček a sestřička; Pastýř králem, Kotě, Kočka a Pes jedou na severní pól; Popelka; Die Prinzessin mit goldenen Kugel; Havelok*) a některé maňáskové postavičky jsou uloženy v NA, 6. oddělení, Pozůstalost Šimsovi Miroslav, Bohuš, Sylva, krabice č. 1.

vzpomínám s radostí, protože těm dětem se to líbilo a bylo to takové tvůrčí, museli jsme si všechno udělat. ⁴¹⁸

⁴¹⁸ Rozhovor s B. Šimsou.

ZÁVĚR

Po převzetí moci komunistickou stranou ČSR v únoru 1948 došlo k rozsáhlé vlně ilegálních odchodů z republiky. Nejvíce úteků se uskutečnilo přes zelenou hranici do Bavorska, které tehdy spadalo pod americkou okupační správu a představovalo proto nejbližší cestu ke svobodě. Po zpravidla dramatickém překonání hranice, obvykle za pomoci převaděčů, čekala na utečence série pohovorů a výslechů, po nichž následovala deportace do některého z uprchlických táborů. V uprchlických táborech, kde často panovaly špatné ubytovací, stravovací a hygienické poměry, pak týdny, měsíce, někdy i roky utečenci čekali na vystěhování z Německa, doufajíc přitom stále ve zvrát politické situace.

Jedním z mnoha problémů, se kterým se německé a spojenecké okupační orgány od skončení války potýkaly, bylo velké množství cizinců bez domova, nacházejících se na německém území. O všechny neněmecké bezdomovce, tedy poválečné *displaced persons* a uprchlíky, se v táborech starala nejprve UNRRA, po skončení jejího mandátu v roce 1947 další agentura OSN s názvem International Refugee Organization. IRO byla první organizací, která řešila veškeré problémy, jež byly spojeny s uprchlictvím - registrovala, ubytovávala, finančně podporovala uprchlíky a pomáhala jim najít nový domov, pokud se nechtěli nebo nemohli vrátit do svého původního. V létě 1948 se pomoc IRO díky intervenci USA rozšířila i na poučnorové uprchlíky z ČSR. Její tábory ovšem byly otevřeny jen těm, kteří získali status politického uprchlíka, tedy prošli prověrkami, jejichž úspěch záležel ve velké míře na štěstí, neboť pracovníci IRO pocházeli z různých národností a v jejich rozhodnutích se nezřídka odrážely nacionální rozpory. K zařazení do emigračního programu bylo nutné projít i prověrkou zdravotní, neboť imigrační země (zejména Austrálie, Kanada, USA, státy Jižní Ameriky) měly zájem především o manuální pracovníky. Díky přísně nastaveným kritériím tak zdravotními prověrkami neprošli všichni. Ti, kteří neuspěli u politické či u zdravotní prověrky, byli posíláni do táborů pod německou správou, ve kterých byly vzhledem ke stavu německého hospodářství horší stravovací a ubytovací podmínky.

Protože měl mandát IRO podle původního plánu končit v červnu 1950, neregistrovala již tato organizace od poloviny října 1949 nově příchozí, rušila postupně svoje tábory a předávala je do německé správy. Jedním z takových středisek byl i tábor Valka u města Norimberk. Jednoduché prkenné baráky byly vybudovány již ve 30. letech pro účastníky

nacistických sjezdů, později v nich přebývali váleční zajatci a po skončení války pod správou IRO *displaced persons* z pobaltských zemí. Právě ti tomuto místu dali jméno Valka podle města na hranicích Lotyšska a Estonska. Po jejich odchodu byl tábor v listopadu 1949 předán do rukou bavorské vlády a navržen americkými okupačními úřady jako místo pro československé uprchlíky, kteří A) již dříve neprošli IRO prověrkami nebo B) dorazili do Německa po polovině října 1949, kdy končil termín registrace u IRO. Otevření vládního tábora pro Čechy a Slováky se neobešlo bez protestů sudetských Němců, žijících v podobném táboře hned vedle Valky a protestů městských radních Norimberku, kteří hodlali vyprázdněný tábor použít pro norimberské občany, jež koncem války díky bombardování ztratili svůj domov a žili dočasně v bližším i vzdáleném okolí města. To samozřejmě přispělo k trvalému negativnímu vztahu města a jeho obyvatel vůči lidem ve Valce. Ačkoli město Norimberk prosazovalo od samého počátku zrušení tohoto vládního tábora a na jeho místě plánovalo výstavbu městského sídliště, došlo k uzavření bavorského vládního tábora Valka až na jaře 1954, když předtím část tohoto tábora připadla městu, včetně tamních, převážně na sociální podpoře žijících, obyvatel. Na uvolnění celého prostoru k výstavbě moderního sídliště Langwasser si však město Norimberk muselo počkat až do roku 1960, kdy byl definitivně zrušen i Spolkový sběrný tábor pro osoby žádající o azyl, který vznikl z jedné části Valky v roce 1952 jako hlavní německé středisko tohoto typu.

Samotný bavorský vládní tábor Valka, jenž patřil k nejrozsáhlejším táborům v Německu, měnil v průběhu let 1949-54 svoji podobu. Počet táborových obyvatel kolísal především v závislosti na možnostech masové či individuální emigrace a na transportech do a z tábora. Když OSN v říjnu 1950 prodloužila mandát organizaci IRO, bylo umožněno řadě lidem emigrovat, přesto však počet tamních obyvatel neklesal, neboť byli do tábora transportováni uprchlíci a *displaced persons* z jiných středisek v Německu, což rovněž vedlo k internacionalizaci zpočátku česko-slovenské Valky. Dále do tábora přicházeli uprchlíci z ciziny, buď přímo ze svých vlastí, jejich počet přitom klesal v závislosti na zdokonalování tzv. železné opony, nebo se v menší míře vraceli zpět do Německa jako země svého prvního azylu z dočasných zaměstnání hlavně v Belgii a Francii. Odchody z tábora pak směřovaly hlavně do zámoří, do Kanady, Austrálie, USA a států Latinské Ameriky. K tomu musíme ještě přičíst odchody do různých jednotek okupačních mocností a v pozdějších letech stále se množící individuální opouštění tábora „neznámo kam“. Ani v době největšího obsazení tábora, v únoru roku 1951 čítal počet obyvatel Valky přes 5000,

nepřesáhlo jejich procentuální zastoupení v celkovém počtu norimberského obyvatelstva 1,3%. Z tohoto hlediska tvořili tedy početně zanedbatelnou menšinu.

Vedle německé správy, v níž působila řada německých vysídlenců, zde fungovala na přání americké okupační mocnosti samospráva. Složení voleného táborového komitétu pochopitelně nebylo neměnné, ale měnilo se v závislosti na složení táborových obyvatel a každé volby proto odrážely národnostní poměry v táboře a politické rozložení sil. Nejdůležitějšími prvky této samosprávy, vedle spolupráce s německým vedením, byla péče o členy své národnostní skupiny, ať už šlo o péči charitativní, vzdělávací či pomoc v emigraci. Za tímto účelem se navazovaly styky s mezinárodními pomocnými (např. IRO, IRC) a charitativními organizacemi (např. Katolická Charitas, Mezinárodní Červený kříž), krajanskými spolky (např. Sokol, Orel), exilovými sdruženími apod.

Opuštění tábora patřilo bezpochyby k hlavnímu cíli táborových obyvatel, jemuž se podřizovaly veškeré další aktivity. Výběr cílové země se řídil nejen její poptávkou a ochotou přijímat cizince, ale i jazykovou a kulturní orientací žadatele, důležitou roli hráli i známí, kteří mohli pomoci, vzdálenost, kvalifikace a zdravotní stav. V rámci příprav na emigraci navštěvovala řada lidí různé jazykové a rekvalifikační kurzy, které jejich šance opustit tábor zvyšovaly. Proces emigrace byl zdlouhavý, často do poslední chvíle nejistý, neboť mohl být znemožněn záškodnickým jednáním komunistických agentů či závistivců. Někteří muži proto dávali přednost vstupu do cizinecké legie, amerických pracovních jednotek nebo zpravodajských služeb.

Práce v podmínkách tábora nebyla pouze otázkou přivýdělnku, i když ten samozřejmě hrál svou úlohu, ale i otázkou náplně přebytku volného času. V samotném táboře však byly možnosti značně omezené, často také závislé na konexích, a proto lidé hledali uplatnění i jinde. Výhodou byla blízká poloha města Norimberk, velikou nevýhodou byla ale tamní vysoká nezaměstnanost. Přesto se některým podnikavým a kvalifikovaným lidem podařilo sehnat si ve městě alespoň na čas práci, pochopitelně manuální. Pro zaměstnavatele nebyla lákavá pouze jejich případná zručnost, ale i levnost, neboť až do zrovnoprávnění s Němci v polovině roku 1951, mohli pracovat jen nelegálně, tudíž proti zaměstnavatelům neměli žádné zákonné ochranné prostředky. Zaměstnání poskytovaly zájemcům z řad utečenců také mezinárodní pomocné organizace, kde se otvíraly možnosti uplatnit jazykové či jiné vzdělání. Paleta činností byla široká, od kancelářských a překladatelských prací, přes výuku v jazykových a rekvalifikačních kurzech až po pomocné práce všeho druhu. U některých činností stál v popředí, před skutečnou potřebností poskytované práce, zájem zaměstnat člověka v tísní a nechat mu tak vydělat alespoň malou částku. Dlouhodobá

nečinnost převážné většiny lidí v táboře měla demoralizující vliv, což si uvědomovalo i táborové vedení, které se zejména od poloviny roku 1951 snažilo skrze organizované pracovní akce zapojit více či méně úspěšně co nejvíce táborových obyvatel do pracovního procesu.

I přes těžké podmínky a materiální bídu fungoval v táboře čilý společenský život. Jeho obyvatelé se snažili vytvořit si především co nejnornálnější prostředí pro život. Lidé sobě názorově a kulturně blízcí se slučovali, navzájem podporovali, řada z nich navazovala na svoje zvyklosti a zájmy z domova. Zakládali nejrůznější politické strany, spolky, pořádali přednášky, koncerty, představení, akademie či sportovní utkání. Cílem těchto společenských událostí přitom nebyla jen zábava, poučení či prezentace politických postojů, ale i sblížování různorodého táborového obyvatelstva. Různé kulturní akce zároveň vytvářely most mezi obyvateli Valky a táborovým vedením a rovněž umožňovaly jednotlivým národnostním skupinám prezentovat svou vyspělost a tím vylepšovat negativní obraz, jenž obecně o obyvatelích Valky panoval. Protože v táboře žila řada rodin s dětmi, byla rovněž z podnětu tamních obyvatel otevřena škola a školka, na jejímž provozu se později podílelo i táborové vedení. Důležitou roli hrálo i náboženství několika konfesí, které mělo rovněž integrující charakter.

Je nutné připomenout význam sociálních vztahů a jejich šíře, které člověku usnadňovaly jak pobyt v táboře tak i zvýhodňovaly jeho pozice při snaze tábor opustit. Ačkoli byl nutný pro život v táboře i určitý egoismus, neméně důležitou roli hrála vzájemná solidarita fungující uvnitř určité sociální sítě, jež člověk kolem sebe rozvinul na rodinném, národnostním, náboženském, politickém, kulturním, vzdělanostním nebo profesním základě. Dále nesmíme opomenout, že oporou nebo břemenem, tak jako v zemi, kterou opustil, byl člověku jeho charakter. Ti, kteří přišli s nevyjasněnými hodnotami a mravními postoji mohli snadno propadnout nejrůznějším svodům nebo těm, kteří se potýkali se zákonem již před svým příchodem do tábora. To platí nejen pro uprchlíky, ale i pro poválečné „bezdomovce“. Život v táboře skýtal pochopitelně mnoho odvrácených stránek, pomineme-li primitivní ubytovací, hygienické, stravovací podmínky, nedostatek soukromí, pak jimi byla rozšířená kriminalita, bující prostituce, působení komunistických agentů, lidská závist a zloba, konfliktní mezilidské vztahy, alkoholismus, zklamání ze svobodného světa, nedostatek životní náplně, demoralizující nečinnost, duševní deprese, strach z budoucnosti, starost o blízké atd. I pod vlivem těchto okolností vytvářelo setkávání lidí naprosto odlišných povah, zájmů, mentální úrovně a morálních zásad, navíc na omezeném prostoru, mnohdy explozivní atmosféru.

V průběhu let docházelo v táboře k proměně struktury obyvatelstva, neboť díky klesajícímu počtu nově přichozích zde systematicky rostlo procento lidí, o které neměly imigrační státy zájem a kteří byli odsouzeni k dlouhodobému pobytu v táboře. Jednalo se o osoby vyššího věku, se zdravotními problémy, nedostatečnou kvalifikací či se záznamem v trestním rejstříku. Zároveň však na začátku padesátých let chyběla možnost a částečně i vůle integrovat je do německé společnosti, neboť přednost v tomto procesu měli němečtí vysídlenci, kteří tvořili konkrétně v Bavorsku velmi početnou skupinu. Integraci, probíhající nejnáze skrze pracovní začlenění, znesnadňovala vedle zdravotního stavu a věku i malá znalost německého jazyka u „Valkařů“, jejich nedostatečná kvalifikace, dlouhodobé spoléhání na sociální podporu, s tím spojená nízká pracovní morálka a také špatná pověst tábora. Na nelichotivém obrazu Valky, šířícím se i mimo hranice Bavorska, neměli zásluhy jen táboroví obyvatelé se sklony ke zločinnému chování, ale i média, jež bez rozdílu kriminalizovala všechny tamní obyvatele a spoluvytvářela tak atmosféru ghetta, která následně situaci ještě přiostrňovala. Sociální vyloučení obyvatel Valky, kteří sice byli zahrnuti do záchranné sítě sociální pomoci, žili však v dosti primitivních podmínkách na okraji majoritní společnosti, navíc jazykově a kulturně odlišné, odříznuti ve velké míře od trhu práce a za permanentních útoků médií, se podepisovalo i na psychóze panující v táboře. Valka tak časem získala pověst hřbitova nadějí a ostudné výlohy západního světa, čehož dokázala zneužít i komunistická propaganda.

V hodnocení pobytu ve Valce ze strany narátorů se pravděpodobně odráží i zkušenosti z jejich následujícího života po opuštění tábora. Pro ně ostatně znamenal tamní pobyt skutečně jen relativně krátkou a přechodnou část života. Spojujícím prvkem jejich výpovědí, které jsou jinak různé, tak jako jsou různé jejich životní osudy, je jejich aktivní postoj k životu, vyjasněné životní cíle a hodnoty, kladný vztah ke vzdělání a práci. Jen pokud lidé skutečně vědí, proč to činí, mohou se snáze vyrovnat s abnormální situací, kdy se po opuštění všeho známého stanou náhle z „někoho“ „nikým“, musí se přizpůsobit novému prostředí a osvojit si řadu nových věcí. Mnou oslovení narátoři pro sebe dokázali během svého pobytu ve Valce nalézt zajímavou a velice často i užitečnou činnost, která je duchovně i fyzicky udržovala: učili se jazyky, sportovali, kulturně žili, pracovali přímo v táboře či mimo něj, pomáhali ostatním, přičemž však nesmíme opomenout, že veškeré tyto aktivity zastiňovala zcela zásadní snaha dostat se z táborového prostředí ven. Vedle neméně důležitých objektivních příčin, jakými byly možnosti a podmínky emigrace, zdravotní a politické prověrky, jim právě i tento životní postoj umožnil přežít pobyt v obtížných podmínkách uprchlického tábora a posléze usnadnil i jejich adaptaci či

integraci v nové zemi. Je nepochybné, že výpověď člověka, jemuž nebyla emigrace i přes jeho snahy umožněna a který tak byl nucen dlouhodobě promarňovat svůj život v beznadějném prostředí davového tábora, k němuž bylo okolní cizojazyčné prostředí v obecné rovině nepřátelské, by byla odlišná. Přestože i v tomto případě mohl aktivní životní postoj rovněž pomáhat, zůstává otázkou, jak dlouho jej bylo možné při daných podmínkách a lhostejnosti okolí udržet.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AFCR – The American Fund for Czechoslovak Refugees, Americký fond pro pomoc československým uprchlíkům

AMV – Archiv Ministerstva vnitra

CARE – The Cooperative for American Remittances to Europe, Jednota pro zasílání americké pomoci do Evropy

CIC – Command Intelligence Corps, americká kontrašpionážní služba

COH AVČR – Centrum orální historie Akademie věd České republiky

ČSR – Československá republika

DP – Displaced person

IRC – The International Rescue Committee, Mezinárodní záchranný výbor

IRO – The International Refugee Organization, Mezinárodní organizace pro uprchlíky

MZV ČR – Ministerstvo zahraničních věcí ČR

NA – Národní archiv ČR

NCWC - The National Catholic Welfare Conference

OSN – Organizace spojených národů

PEP – President's Escapee Program, Prezidentský uprchlický program

PM J.A.K. – Pedagogické muzeum Jana Ámose Komenského v Praze

Reg. – Registratur, označení fondu v StAN

RFE – Radio Free Europe, Rádio Svobodná Evropa

RSČ – Rada Svobodného Československa

Sg. – Signatura

SS – Schutzstaffeln, elitní bezpečnostní síly nacistické strany

StAN – Staatsarchiv Nürnberg

StdAN – Stadtarchiv Nürnberg

StB – Státní Bezpečnost ČSR po 1948

TBC - Tuberkulóza

UNHCR – The United Nations High Commissioner for Refugees

UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration

USEP – US Escapee Program, Americký uprchlický program

YMCA/ YWCA - The Young Men's/ Women's Christian Association

POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA

Archivní prameny:

AMV, A 2/ 1 – 24, 160, 411, 436, 530, 595, 630, 799, 978, 1694, 1896.

Archiv Přemysla Pittra, Pedagogické muzeum J. A. Komenského, kartony 31, 35, 37.

NA, Pozůstalost B. Čelovského, složky 3, 4, 12, 74, 76, 80, 85, 87, 88, 89, 151.

NA, Pozůstalost S. a B. Šimsových. Karton 1.

StAN, Registratur Sg. 630, kartony 236, 237, 246.

StdAN, kartony C 29/ Nr. 521; C 25/ II.; C 21/ I.; Sg. F7/1.

Rozhovory:

S panem Ing. J. Brychem 2. 5. 2006 v Mnichově (Německo).

S panem Dr. O. Černým 23. 3. a 11. 4. 2006 v Praze.

S panem Msg. K. Fořtem 10. 4. 2006 v Českých Budějovicích a 2. 5. 2005 v Mnichově (Německo).

S paní R. Locherovou, roz. Jeřábkovou 21. 3. a 29. 9. 2006 v Praze.

S panem B. Šimsou (Karlem Janovickým) 4. 4. 2006 v Praze.

S paní S. Šimsovou, roz. Maiwaldovou 9. 3. a 18. 3. 2006 v Praze.

S paní V. Vahala 13. 4., 21. 4. a 28. 4. 2006 Perth (Austrálie) – Praha.

Nepublikované vzpomínky pamětníků:

Pana P. Hartmana, sepsané a zaslané autorce na její prosbu.

Paní E. Haňkové, sepsané a zaslané autorce na její prosbu.

Paní J. Maiwaldové, sepsané v 70.letech a zaslané autorce paní S. Šimsovou.

Paní B. Rysové, sepsané a zaslané autorce na její prosbu.

Pana J. Slováčka, sepsané a zaslané autorce na její prosbu.

Sekundární literatura:

BADE, K.: Deutsche im Ausland, Fremde in Deutschland, München 1993.

BADE, K.: Evropa v pohybu, NLN, Praha 2005.

BAYERISCHES JAHRBUCH, München 1949, 1950, 1952, 1954.

BROUČEK, S.(ed.): Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21.století (sb.), Symposium o čsl.vystěhovalectví, exilu a vztazích k domovu, Karolinum, Praha 2000.

- BROUČEK, S.- HRUBÝ, K.- MĚŠŤAN, A.(ed.): Emigrace a exil jako způsob života, II.Symposium o vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu. Karolinum, Praha 2001.
- BROUČEK, S.: Kandidáti další existence, Praha 2004.
- BŘEŇOVÁ, H.: Život pro jiné. Ján Papánek, Faun, Praha 1995.
- BUNŽA, B.: Rada svobodného ČSR, Praha 1990.
- BÜSCH, J.: Integration der Bewohner der Lager Valka/Flüchtlingssiedlung Langwasser in Nürnberg nach 1945 dargestellt an Beispielen ; ein Beitrag für den Schülerwettbewerb "Deutsche Geschichte" um den Preis des Bundespräsidenten zum Thema "Unser Ort - Heimat für Fremde?", Nürnberg 1989.
- ČAPEK, M.: O mužích, na které se zapomělo, Pragma, Praha 2000.
- ČAPEK, M.: Poražení vítězové, Mladá fronta, Praha 2003.
- ČELOVSKÝ, B.: Emigranti, Dopisy politických uprchlíků z prvních let po „Vítězném únoru“, Tilia, Šenov 1998.
- ČELOVSKÝ, B.: Politici bez moci. První léta RSC ČSR, Tilia, Šenov 2000.
- ČELOVSKÝ, B.(ed.): Seznam politických uprchlíků z roku 1948, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2003.
- DIAMANT, J.: Psychologické problémy emigrace, Matice cyrilometodějská, Olomouc 1995.
- DVOŘÁKOVÁ, Z.: Politikové na útěku, Epoque, Praha 2004.
- GRUNTORÁD, J.: Katalog knih českého exilu 1948-1994, Praha 1995.
- HARMSSEN, Hans: Die Integration heimatloser Ausländer und nichtdeutscher Flüchtlinge in Wesdeutschland, Augsburg 1958.
- HOFFMANN, R.: Zur Aufnahme der Flüchtlinge aus ČSR in der US-Zone nach der kommunistischen Machtgreifung 1948, s.9, Bohemia, Zeitschrift für Kultur der böhmischen Länder, München, Band 36, heft 1, 1995.
- HOCHMAN, J. - BREJCHOVÁ, J. – SUCHÝ, Č.: Emigranti proti národu, Mladá fronta, Praha 1953.
- JEŘÁBEK, V.: Českoslovenští uprchlíci ve studené válce, Dějiny AFČR. Stilus, Brno 2005.
- JÍLKOVÍ, T.- A. a kol.: Železná opona. Československá státní hranice do Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989. Baset, Praha 2006.
- JIRÁSEK, Z.: Čsl.poúnorová emigrace a počátky exilu, Prameny a studie k dějinám čsl.exilu 1948-1989, sv.2, Prius, Brno 1999 pro Ústav pro soudobé dějiny AV Praha.

- KAUFMANNOVÁ, H.: Léta 1938-45. Válečné vzpomínky, Praha 1999.
- KOSATÍK, P.: Ferdinand Peroutka, pozdější život 1938-78, Paseka, Praha a Litomyšl 2000.
- Kol. autorů: A mandate to protect and assist refugees. Vyd. UNHCR k 20ti letému výročí, Lausanne 1971.
- KRATOCHVIL, J.: Český a slovenský exil ve 20. století. Brno 2002.
- MARRUS, M.: The Unwanted, Berlin 1999.
- NAVARA, L.: Příběhy železné opony, Host, Brno 2004.
- NOSKOVÁ, J.: Tazatel, dotazovaný – dočasní „přátelé“? In: Biograf., č. 35, 2004.
- OTÁHAL, M. – VANĚK, M.: Sto studentských revolucí, NLN, Praha 1999.
- PASÁK, T.: Přemysl Pitter. Život pro druhé, Paseka, Praha 1997.
- PEJSKAR, J.: Útěky železnou oponou, Melantrich, Praha 1992.
- PEROUTKA, F.: Deníky, dopisy, vzpomínky. NLN, Praha 1995.
- PILKA, J.: Výpravy proti času. Doron, Praha 2005
- PITTER, P.: Nad vřavou nenávisti. Praha 1996.
- PLUHAR, Z.: Opustíš-li mne. Praha 1957.
- POSNER, G.: Hitlerovy děti. Synové a dcery pohlavárů Třetí říše o sobě a svých otcích. NLN, Praha 1993.
- PULEC, Martin: Nástin organizace ozbrojených pohraničních složek v letech 1948-51, In: Securitas imperii, 7, str.55-91, vydal UDVZK, Praha 2001.
- RUML, K.: Z deníku Vlaku svobody, Praha 2001.
- SEMRÁDOVÁ, I.: Kvalita života v perspektivě sociologie profesních etik. Prolínání a střety „našich světů“. In: Sb. Morální konflikty v dnešní Evropě. Multikulturalita, tolerance, agresivita, odpovědnost. Olomouc, Nakl. Univ. Palackého v Olomouci 1998, str. 131-3.
- SCHICK, Ch.: Das Valka - Lager in Nürnberg. Zu Problemen der Integration der "heimatlosen Ausländer" in der frühen Bundesrepublik Deutschland 1950 – 1954. Universität Nürnberg - Erlangen 1984.
- SLÁDEČEK, Z.: Struktur und Programm des tschechischen und slovakischen Exils, München 1976.
- STRNAD, J.: Jób. Konfrontace, Curych 1976.
- TIGRID, P.: Politická emigrace v atomovém věku, Index, Köln am Rhein 1974.
- TRAPL, M. - JIRÁSEK, Z.: Exilová politika 1949-56, Olomouc 1996.

TRAPL, M.: Exil po Únoru 1948, Počátky politické organizovanosti a činnosti pouťorové emigrace a vznik RSČSR, Olomouc 1996.

TRAPL M.- SKOUPÝ A.- KOUŘIL, M.: Československý exil a krajanské hnutí ve Švýcarsku 1945-89, I. od května 1945 do srpna 1968, Olomouc 2004.

TODOROV, T.: V mezní situaci. Mladá fronta, edice Souvislosti, Praha 2000.

VANĚK, M.: Orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Centrum orální historie ÚSD AVČR, edice Hlasy minulosti, Praha 2004.

VANĚK, M. a kol. Orální historie. Metodické a technické postupy (skriptum). FF UP Olomouc, Olomouc 2003.

VANĚK, M.(ed.): Mocní? A bezmocní?. Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Interpretační studie životopisných interview. Prostor, Praha 2006.

WINDSHEIMER, B. - FLEISCHMANN, M.: Nürnberg – Langwasser. Geschichte eines Stadtteils. Nürnberg 1995.

YEARBOOK of United Nations 1946 - 1953. New York, Lake Success, Department of Public Information of United Nations.

Internetové zdroje:

www.amerikahaus.de

www.k2001.cz

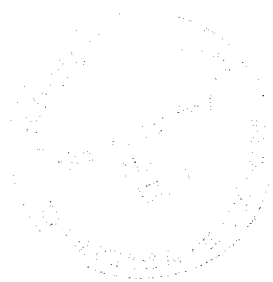
www.unher.cz

www.varianty.cz

www.coh.usd.cas.cz

SUMMARY

The theme of my work is *Valka*, a camp for refugees and strangers without home, one camp out of many. By combining and confronting various kinds of resources: both written and oral, official and non-official, I strive to draw a more solid picture of the camp's reality. Although the camp existed – bearing the name *Valka* – between 1946 and 1960, my focus lies in the period between 1949 and 1954 when *Valka* served as a government-run, Bavarian camp, opened for refugees from Communist Czechoslovakia. In the course of its history, the camp would internationalize, opening its gates for the post-bellum “homeless”, i.e. *displaced persons*. Due to the motives which forged *Valka's* existence, I launch my work by discussing Czechoslovak refugee situation as well as the shift in the state borders: I place the refugee problems into a broader context, focusing, however, on the Western, especially American Occupation Zone. At the same time, still in the First Chapter, I pinpoint the important differences in approaches of the International, and the Local – i.e. German –, authorities. The Second Chapter deals with the history and development of the very space where *Valka* existed, I focus on the organizational and structural changes between 1949 and 1954. The Third Chapter is based on both archival and secondary resources, as well as written – and importantly – oral testimonies of the eyewitnesses, i.e. talks to the narrators, their comparison, analysis and interpretation. My interest lies not merely in the camp organization, but also how the inmates dealt with the abnormal, “U-Boat atmosphere” of the camp, what was their everyday life like, their mutual relationship, their relationship towards the camp authorities and local inhabitants, where and why – and even if – they wanted to emigrate, how they reached their goals, and how they dealt with the excess of free time. Considering the circumstances, their own space for choice and action was rather limited: I am, then, also interested in how they utilized it. While the group I found composes mainly of Czechoslovakian political refugees, it is principally their perspective which shapes the given picture of the camp's everyday life and atmosphere.

Digitized by
VADIA UNIVERSITY

Ubytování v táboře Steinhausen poskytovalo více soukromí než cimry pro desítky lidí, 1948

VALKA

Ubytovna československých uprchlíků, Steinhausen 1948

Unikátní pohled do interiéru jednoho z baráků uprchlického tábora Valka

ČESKÝ HABITUS
no 2

1 Táborský,
vních zaměstanců
ndu, 1960

Legenda americké demokratické
strany a spoluzakladatel AFCR,
Andrew Valuchek, 1990

Šturm, Josef kardinál Beran, reverend Blahoslav Hrubý (zleva), 1968

ká delegace v Růžové zahradě
Zleva v první řadě stojí: Alois
dseďa chicagské Oblastní rady,
an, Josef Triner, předseda Čs.
r americké, Andrej Valuchek,
CR a místopředseda Čs. národní
liseda Slovenského národního
ihá řada: Josef Saladiak, Emilie
na Peppelová a James Hovorka.
áďa Kiml v zastoupení msgr.
nala, za ním Jiří Naxera, Ant.
Ceplinski (referent prezidentské
hn Drahoš a Karol Bednář.

Kostel tábora Valka, 1948

Barák tábora ve Valce

„Hotel“ československých uprchlíků ve Steinhausenu

Baráky tábora Valka, 1948

